

A modernitáson túl?
Szemelvények a korszak
társadalmi trendjeiből

P
Á
Z
M
Á
N
Y
BTK
1635.
alapítva
KIEMELT
EGYETEM

FELELŐS SZERKESZTŐK:

Nyirkos Tamás
Ujvári Ágnes

TÁRSZERKESZTŐ:

Mészáros Dávid

KORREKTOROK:

Markó Lilla
Kopitkó Szilvia

FELELŐS KIADÓ:

Ostrakon Hallgatói Szervezetért
Közhasznú Egyesület

Kötetünk megjelenéséhez nyújtott
hozzájárulásukért köszönet illeti a Pátria
Nyomda Zrt.-t és a PPKE BTK Hallgatói
Önkormányzatát.

A kiadvány az Ostrakon közösségének
összefogása révén valósulhatott meg.

KÉZIRAT LEZÁRVA:

2018. február 20.

ISBN 978-615-80957-0-9

/Tartalom:

Ujvári Ágnes

Bevezetés 4

Józsa Kitti – Markó Lilla

Poszt + Modern = Posztmodern? 6

Hegedüs Viktor – Kovács Adrienn – Szulovszky Mária

Az „igazság utáni korszak” – információ, média és demokrácia a 21. században 10

Kondás Zoltán – Pospiszek Árpád

Nemzetállamok a globalizmus nyomása alatt 18

Baksay Boglárka – Csirmaz Evelin – Pádár Anna

Euroszkepticizmus – út a Brexitig 23

Cseh Dániel – Espán Ákos Sándor

Az „alt-right” a posztmodern amerikai politikában 33

Papp Gábor – Stachó Krisztina

Donald Trump és az amerikai kivételesség eszméje 37

Fekete Balázs – Tóth Balázs

A jövő demokráciája? 43

Edl András – Lendvai Tünde

Poszthumanizmus és transzhumanizmus: járható út vagy új utópia? 50

Kruller Dávid – Tarján Judit

A juche-gondolat 56

Benedek Fanni – Doktorcsik Noémi

A politikai korrektség dimenziói 61

Dallman Kristóf – Sárhegyi Tamás

Damnatio memoriae moderna: Emlékművek és szimbólumok átértékelése
a 21. században 66

Kopitkó Szilvia – Strausz Anett

A jogkiterjesztés folyamata 73

Mészáros Dávid – Ujvári Ágnes

Az ember mindenképp fáj a földnek 78

Jancsó András – Pálfalvi Noémi

A harmadik generációs jogok morális dilemmái 84

/ Bevezetés

Kötetünk szerzői ezúttal arra vállalkoztak, hogy megvizsgálják azokat a meghatározó kortárs jelenségeket, amelyek az elmúlt évtizedek termékeként vagy már megszilárdult eszmék újragondolásaként jelentek meg. Vitathatatlan, hogy mind az egyének, mind a nemzet, de a nemzetközi rendszer szintjén is olyan változások figyelhetők meg, amelyek alapjaiban változtatják meg az ember mivoltáról, a nemzet szerepéről vagy a nemzetközi viszonyokról alkotott korábbi képünket. Mindez súlyos dilemmákat vet fel olyan területeken, mint a jogok és kötelezettségek viszonya, a természetvédelem vagy éppen a történelemszemlélet; miközben az elhúzódozó elméleti és gyakorlati viták a legtöbb esetben máig sem oldódtak fel egy új, széles körben elfogadott szemléletben – sokkal inkább vezettek újabb vitapontok feltáráshoz, tovább fragmentálva a kiinduló álláspontokat. Szükségeseink éreztük, hogy kötetünket egy olyan fogalom értelmezésével kezdjük, amely a leegyszerűsítések következtében számos negatív konnotációval terhes. A szerzők célja elsősorban az volt, hogy a posztmodern különböző megközelítéseit ismertessék, azt azonban nem tűzték ki célul, hogy a jelenleg érvényesnek vélt nézetek bármelyike mellett állást foglaljanak. Azt a döntést, hogy a jelenlegi trendek a modernitás tagadásaként, meghaladásaként vagy csupán egyes elveinek újraértékeléseként foghatók-e fel, a kötet tanulmányozása után az olvasó véleményére bizzák. A posztmodern kibontakozásához nagyban hozzájárult a tér és az idő szűkülése, aminek egyik előfeltétele volt a jelentős technológiai fejlődés. A kötet következő tanulmánya az információs aszimmetriában járó veszélyekre hívja fel a figyelmet. Az álhíresedés, a manipuláció és a propaganda napjainkban sosem látott méreteket ölt, ami akadályozza a társadalom tájékozódását, ellehetetlenítve ezzel a racionális döntéshozatalt, és felvetve a kérdést, hogy ennek hiányában beszélhetünk-e még egyáltalán működőképes demokratikus rendről.

A szükséges környezet kialakítása mellett a globalizáció

hívott életre olyan elméleteket is, amelyek a *global governance* vagy akár a világkormány lehetőségeit mérlegelik. A korai optimista elméletekkel szemben számos kritika fogalmazódott meg az évek során, és ma sok esetben a nemzetközi tér kiterjesztésének szellemével ellentétes nemzetállami gyakorlatoknak lehetünk tanúi. Kötetünk harmadik tanulmánya ezért a nemzetállami és a nemzetek feletti kormányzás lehetőségeinek a globalizáció által felvetett feszültségeit tárgyalja részletesen.

A továbbiakban több olyan aktuális eseményt és trendet ismertetünk kötetünkben, amelyek a nemzetállami törekvések felerősödését mutatják be. Mindez arra enged következtetni, hogy a jelenleg fennálló integrációs folyamat megakadt, és annak további mélyítéséhez valószínűleg új eszközökre volna szükség. Ilyen trend az Európa-szerinti megjelenő euroscepticizmus, amelynek egyértelmű megnyilvánulása a 2016. június 23-ai népszavazással megkezdődő Brexit folyamata. Az Európai Unió céljainak megalapozottsága és rendszerének rugalmassága egyaránt megkérdőjeleződött, amikor az Egyesült Királyság kinyilvánította kilépési szándékát.

Átlépve kontinensünk határait, kötetünk következő tanulmányában az Egyesült Államokban felemelkedő *alt-right* mozgalomról olvashatnak, amely összetettsége okán nehezen definiálható. A problémát alapvetően a mozgalom születésének körülményei szolgáltatók: hívei nem valami mellett, hanem valami – elsősorban a progresszív liberalizmus és a politikai korrektség – ellen foglalnak állást, így mozgalmuk „programja” is csupán az utóbbiak mentén határozható meg. Az *alt-right* egyes gondolatai ugyanakkor rokoníthatók az amerikai kivételességtudat azon reformjával, amelyen a jelenlegi elnök is fáradozik, amikor szakít a korábban vállalt „világcsendőr” szerepével, és programjával kizárólag az Egyesült Államok nemzeti érdekeinek képviselését tűzi ki.

Mindez természetesen érinti magának a politikai

rendszernek, a döntéshozatalnak, a kormányzásban résztvevőknek a kérdését is, amit jól mutat az a tény, hogy a 21. században egyre többször olvashatunk arról, miként tenné lehetővé a korábban említett technológiai fejlődés a közvetlen demokrácia kialakítását. A kérdés elsősorban nem az, hogy kellő akarattal mindez megvalósítható lenne-e: sokkal inkább az, hogy milyen következményekkel járna. Szerzőink ezzel kapcsolatban a közvetlen demokrácia lehetséges előnyeit és hátrányait veszik számba részben politikaelméleti, részben szociálpszichológiai szempontból.

A jelenlegi politikai rendszerrel szembeni bizalmatlanság ugyanakkor sok esetben egy mélyebb, antropológiai bizalmatlansággal párosul. A poszt- és transzhumanizmus túl kíván lépni a tradicionális emberképen, olyan információköteggé tekintve az egyénre, amely lényegében nem különbözik az állattól vagy más összetett rendszerektől. A technológiai fejlődés mai fokán egyre többször merül fel olyan szervezetek létrehozásának gondolata, amelyek átfogó tudás birtokában bármikor képesek tisztán racionális döntések meghozatalára, felülmúlva korunk társadalmát. A kommunizmus ideológiájában is felmerült a transzhumanizmus kiborgjaihoz hasonló „emberi robotok” létrehozásának és a tradicionális emberkép meghaladásának igénye. Következő tanulmányunk a kommunista Észak-Korea államideológiáját mutatja be, amely materializmusában és a környezethez való viszonyában is közel áll a transzhumanista szemlélethez. Az ideológia ismertetése mellett a szerzők kitérnek annak kialakulási körülményeire, különböző értelmezéseire, és a gyakorlatban játszott szerepének értékelésére is.

Az eszmék és az értékek azonban elválaszthatatlanok azok nyelvi kifejezésétől, és a posztmodern korszak egyik legjelentősebb hozadéka a gondolkodás és a nyelv szoros összefüggésének felismerése. Ennek legtöbbet vitatott megnyilvánulási formája a diszkriminatív nyelvhasználat korlátozni kívánó „politikai korrektség”, ám az eredeti elképzelésekkel szemben a politikailag korrekt nyelvhasználat korántsem egyszerű, megvalósítása pedig – jogi és politikai keretek között – túlkapaszkodásba vagy önellentmondásokba torkollhat.

A szimbolikus tér átalakításának és a diszkrimináció felszámolásának programjába illeszkedik az is, ahogyan az Egyesült Államokban a 2015-ös charlestoni mészárlás után elkezdődött a Konföderáció korszakára emlékeztető szobrok eltávolítása, illetve az ezzel kapcsolatos törvényi tiltások követelése. Ma már tehát nem csupán az aktuálisan létező diszkriminatív gyakorlattal szemben jelennek meg

különböző mozgalmak, hanem magának a történelmi múltnak egy részét is sokan eltörölni kívánják.

A diszkrimináció elleni harc logikus következménye a folyamatos jogkiterjesztés igénye is, amely nemzetközi szinten legmarkánsabban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában jelenik meg. Ezt azonban időben megelőzte nemzeti kereteken belül a női emancipációs mozgalom, s habár az elmélettel ellentétben napjainkban is távol állunk a teljes egyenlőségtől, a mozgalom eredményei vitathatatlanok. A jogkiterjesztés általános problémái mellett ezt a már részben lezajlott folyamatot mutatja be tanulmányunk következő írása, majd azt vizsgálja, hogy a jogok további kiterjesztése, például az állatvilágra, milyen alapvető elvek mentén gondolhatja újra az ember viszonyát környezetéhez.

Egyes kezdeményezések ugyanis nem pusztán az állatokra kívánják kiterjeszteni az emberek számára biztosított jogokat, hanem a természet összes szereplőjére, tehát a növényekre, a természeti erőforrásokra vagy akár a kövekre is. Ezen túlmenően egyesek már nem is az emberiség és a természet közötti egyenlőségről beszélnek, hanem a természet primátusáról, hiszen az egyén a természet adta lehetőségek nélkül pusztulásra ítéltetett. Ettől a mélyökológiai ideológiától vezérelve jelentek meg az olyan környezetvédő szervezetek, mint a Greenpeace, amelynek akciói és eredményei széles körben ismertek és elismertek, ám ugyanakkor, ahogyan erről szóló írásunk kimutatja, számos – részben jogi, részben erkölcsi természetű – vitát is gerjesztenek.

A kötet záró tanulmányának megállapítása szerint manapság nem csupán az képezi vita tárgyát, hogy mi alapján határozzuk meg a jogok alanyait, hanem az is, hogy milyen alapon lehet további, alapvetőnek nevezett jogokat megfogalmazni. A legnagyobb gondot az jelenti, hogy a különböző elképzelések eltérő és önmagukban is ellentmondásos filozófiai-antropológiai alapokon nyugszanak, miközben rendszeresen megfeledkeznek arról, hogy jogok és kötelezettségek ugyanannak az éremnek a két oldalát jelentik. A természetjoggal való szakítás, vagy tágabb értelemben a természeti meghatározottságtól való teljes megszabadulás viszont – amely a korszak egyik fő törekvéseinek látszik – végső soron lehetetlenné tenné, hogy legfontosabb morális dilemmáinkról egyértelmű és racionális döntéseket hozhassunk.

Ujvári Ágnes

Józsa Kitti
Nemzetközi Tanulmányok BA

Markó Lilla
Nemzetközi Tanulmányok MA

/ Poszt + Modern = Posztmodern?

A posztmodern mint fogalom napjainkban rendkívül népszerű kifejezés, ennek ellenére nincs egységes definíciója: ahány elméletalkotó, annyiféle értelmezés, ahány elbeszélő, annyi narratíva. De mit is értünk tulajdonképpen „posztmodern” alatt? Mikor jelent meg, mióta használjuk, és hogyan terjedt el a kifejezés? Mit is jelent a posztmodern politika? A következő írás e kérdések megválaszolására törekszik.

A posztmodernizmus és maga a posztmodern mint fogalom is rendkívül komplex és összetett. A „posztmodernizmus” kifejezés az 1870-es évekhez és John Watkins Champman brit művész nevéhez nyúlik vissza. Ezt követően az 1880-as években megjelent a „poszt-impressionizmus”, 1914 után pedig a „posztindusztriális” kifejezés. Az 1914 és 1922 közötti időszakban kezdett elterjedni a „poszt” előtag használata az irodalomban, a társadalmi gondolkodásban, a vallásban és a közgazdaságban egyaránt. Az 1970-es években a posztmodernizmus főleg a művészetek és az építészet terén játszott nagy szerepet, mely két terület az ún. posztmodern vita két központi magját adta. Filozófiai értelemben a francia posztstrukturalisták (Lyotard, Derrida, Baudrillard) után következett a dekonstruktív posztmodernizmus korszaka, mely elmélet az Egyesült Államokban az 1970-es években terjedt el. A tudományos élet szereplőinek egy nagy hányada szerint a posztmodernizmus a negatív dialektikára és a dekonstrukcióra korlátozódik, ám az 1980-as években új, kreatív mozgalmak sora jött létre, ezeket „konstruktív”, „ökológiai”, „megalapozott” és „restruktív” posztmodernizmusnak hívják (Appignanesi – Garratt 2004, 1). Látható tehát, hogy a posztmodernizmus mint kifejezés számos területen megjelent, azonban maga a fogalom az építészetből, illetve a

művészetekből ered. Amint a posztmodernizmus eszméje elért egy bizonyos kritikus tömeget, a kifejezés a politikatudomány és filozófia tudományterületein is automatikusan megjelent. Ugyanakkor a fogalom kultúrában való megjelenése szintén magával hozta, hogy a posztmodern fokozatosan összekapcsolódott a politikával, politikai kérdésekkel is (Sim 2001, 28).

De mit is jelent valójában a „posztmodern” fogalma? Válasz után kutatva számos elképzeléssel, elmélettel és definícióval találkozunk. A szerteágazó értelmezéseket és az esetleges zavart az okozza, hogy a posztmodernizmus a modernizmus által azonosítja magát, amely azonban tiszta formájában már nem létezik. És milyen értelemben „poszt” a posztmodern? A modernizmus eredménye, utóhatása, kései utóda, továbbfejlődése, tagadása, esetleg teljes elutasítása? A kifejezés használata ugyanis ezen jelentések némelyikét vagy akár mindegyikét keveri, és a zavar alapvető forrása, hogy két ellentétes törekvést fejez ki: egyrészt kétségbe vonja és elhomályosítja a modernizmus értelmét, másrészt viszont úgy beszél a moderniségről mint lezárt korszakról, amelyet teljesen ismerünk és amelyet mára meghaladtunk (Appignanesi – Garratt 2004, 4).

A modernizmus és a posztmodernizmus bonyolult viszonyáról már komoly munkák állnak rendelkezésünkre. Jameson négy értelmezési lehetőségről ír: (1) pro-posztmodernista és anti-modernista; (2) pro-posztmodernista és pro-modernista; (3) anti-posztmodernista és anti-modernista; illetve (4) anti-posztmodernista és pro-modernista. Ám hiába bontja le ezeket az álláspontokat, mivel létezik egy még alapvetőbb ellentét azok között, akik úgy vélik, hogy a posztmodernizmus

áttörést jelent a modernizmussal szemben, és azok között, akik ezt egy folytonosság összefüggésében látják (Hutcheon 2004, 26–27).

A posztmodern legszélesebb körben használt definíciója Jean-François Lyotard nevéhez fűződik. Az 1968-as párizsi események aktív részeseként maga Lyotard és a fogalom is a politikai baloldalhoz köthető. Ám „a három M” által képviselt ideológiák egyikébe sem lehet besorolni, hiszen nem volt sem Marx, sem Mao, sem Marcuse, vagyis a frankfurti iskola híve, aminek magyarázatára a későbbiekben még visszatérünk.

Lyotard „posztmodern” fogalma tehát: „Végsohig leegyszerűsítve, a posztmodern a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg” (Lyotard 1993, 8). A posztmodern állapot Lyotard szerint az a helyzet, amelyben a nagy elbeszélések vagy metanarratívák hitelessége összeomlott. De mik is ezek a nagy elbeszélések, amelyeket Lyotard említ, és mit ért alattuk?

A felvilágosodás kora a szabadság, egyenlőség, testvériség narratívái által igazolja magát; a marxizmus narratívája, amelynek során a munkások felszabadulnak az ipari kapitalizmus kizsákmányolása alól, az emberiség emancipációja által nyer igazolást. Marx töretlenül hitt a fejlődésben, ám a kései 20. században a marxizmus sem tudta megvalósítani az ígért egyenlőséget, ehelyett anomáliák sokaságát hozta létre, például a sztálini gulágokat. További nagy narratíva még a liberalizmus, amely az egyéni szabadság által; a demokrácia, amely a politikai egyenlőség által; vagy akár a tudomány, amely a racionalitás, a tervezhetőség növekedése révén igazolja magát (Sim 2001, 23).

Lyotard a posztmodern állapotot a metanarratívák körül megjelenő szkepticizmusként határozta meg. Megfogalmazása szerint a metanarratívák univerzális, végső igazságok, amelyeket különböző politikai vagy tudományos projektek legitimálására használnak fel. Erre példa az emberiség emancipációja a munkások emancipációja révén Marxnál, a jólét megteremtése Adam Smith-nél, az élet evolúciója Darwinnál, vagy a tudattalan dominanciája Freudnál és így tovább (Appignanesi – Garratt 2004, 102–103). Lyotard megkérdőjelezi a nagy narratívák legitimációjának érvényességét, hiszen tágabb értelemben véve az összes metanarratíva problémaként tekint a diskurzusra, és gyanakvással szemléli az újonnan megjelenő gondolatokat, amelyek nem illenek saját rendszerébe.

A posztmodernitásról folytatott érdemi vita sokak szerint a modernitás témájának Jürgen Habermas és Jean-François Lyotard közötti eszmecseréjével kezdődött (Hutcheon 2004,

23–24). Mindketten egyetértettek abban, hogy a modernitást nem lehet elválasztani az egység és egyetemesség fogalmától, vagyis attól, amit Lyotard metanarratívának nevez. Habermas szerint ugyanakkor a modernitás, amely a felvilágosodás racionalizmusában gyökerezik, még befejezetlen és megvalósításra vár, miközben Lyotard ezt a történelem tragikus eseményei – például a náci koncentrációs táborok – alapján kétségbe vonja, azt állítva, hogy a modernitás mára felszámolta önmagát. Lyotard számára tehát a posztmodernitást nem a nagy totalizáló narratívák jellemzik, hanem azok a kisebb és összetett elbeszélések, amelyek nem feltételeznek univerzális stabilizációt vagy legitimációt.

De mi a probléma ezekkel a metanarratívákkal? Egyrészt helyhez és időhöz, pontosabban a nyugati történelem egy adott, modern korszakához kötöttek. Tehát akármennyire is szeretnénk, nem tudjuk őket univerzalizálni. Másrészt erőszakot tesznek a „nyelvjátékok különbözőségén”. Lyotard a következőképpen fogalmaz: „Terroron az abból nyert hatékonyságot értjük, hogy a nyelvjátékból kirekesztjük vagy kirekesztéssel fenyegetjük a korábbi játszótársunkat” (Lyotard 1993, 137). A posztmodern állapotban ugyanis – és persze minden más korszakban – különféle nyelvjátékok vannak, amelyeknek a szabályai nem összeegyeztethetőek egymással (Sim 2001, 75). A nyelvjáték kifejezés Wittgenstein nevéhez fűződik, és rendkívül leegyszerűsítve arra utal, hogy az ember nyelven él, tehát csupán annak tudására képes, amit nyelviileg is ki tud fejteni. Ám ugyanakkor végtelen sok nyelvhasználat, szituáció, kontextus létezik, és mindegyiknek saját játékszabályai vannak, amelyek nem alkalmazhatók egymásra, vagy ha mégis ezzel próbálkozunk, akkor terrort gyakorolunk a másik fél gondolkodása felett. Amikor a nagy elbeszélések (a szocialista, a liberális, a tudományos stb.) rá akarják kényszeríteni az embereket, hogy egyféleképpen, az elbeszélés által meghatározott módon beszéljenek és gondolkodjanak, akkor erőszakot tesznek az emberek sokféleségén. 1968 bírálói épp ezt tették szavá, „a három M” vonatkozásában, akik a kritika szerint csupán egy-egy új, átfogó magyarázattal kívánták (a szabadság nevében) ismét korlátozni az emberi szabadságot. Ezért gondolja úgy Lyotard is, hogy semmi értelme annak, ha az egyik átfogó magyarázatot lecseréljük egy másikra, hiszen minden metanarratívának az a célja, hogy elméletével az emberek gondolkodására hasson.

Lyotard és Habermas is úgy tartja, hogy a nyelv továbbra is a társadalmi kötélekek kialakításának és fenntartásának eszköze, amely a kötélekek kialakítási módjának befolyásolásával a társadalom különböző csoportjait egymáshoz köti, és belőlük egységes közösséget alkot. Ahogyan Wittgenstein is

megfogalmazta: a nyelvjátékok nem egyszerűen csak verbális viselkedések cseréi, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódnak a különböző életformákhoz (Sim 2001, 75).

A tudomány is egy nyelvjáték, egy metanarratíva, egy a többi közül (Sim 2001, 75). Az elmúlt évtizedekben a „vezető” tudományágak és technológiák is számtalan esetben a nyelvhez kapcsolódtak: a nyelv fonológiájának elmélete, a kommunikáció és a cyber-technika problémái, fordítási problémák és a nyelvek kompatibilitási területeinek keresése a számítógépen, az információ tárolása stb. Lyotard ugyanakkor azt állítja, hogy az ilyen jellegű tudás a közhiedelemmel ellentétben sohasem legitimálja önmagát. A tudományos ismeretektől eltérően a narratív tudás az, amely meghaladja az igazság kritériumait, és nincs szüksége további legitimációra, illetve nem is lehetséges valami még alapvetőbbre visszavezetni. A posztmodern állapotban viszont a nagy narratívák elvesztették a hitelességüket, sőt a posztmodernizmus olyan kortárs helyzet, amelyben a legtöbb ember már nem is vágyódik az elmúlt narratívák után (Sim 2001, 18–20).

A narratívák közötti folyamatos konfliktus és versengés ugyanis mindegyiket meggyengítette. A 20. század végére kiderült, hogy nincs olyan jelölt, amely átvehette volna a tudást a korábbiaktól, és amely ki tudott volna emelkedni a többi közül. Csupán egy nagy közös kommunikációs tér maradt, ahol a nagy narratívák megmaradt töredékei versenyeztek egymással és az újonnan érkezettekkel. A narratívákkal kapcsolatban egyetlen olyan elképzelés sem maradt, amely összetartaná, összefogná az elméleteket, mivel ahány narratíva, annyi elbeszélő lett. Ám fontos, hogy egyik sem rendelkezik semmilyen kulturális, történelmi, filozófiai vagy politikai prioritással. Ahol eddig egység volt, ott a posztmodernben már csak különbözőségek vannak. Ahol korábban egy nép, egy nemzet vagy egy kultúra politikai akaratát hosszú távú általános célok érdekében használták fel, ott most töredezett csoportok rövid távú küzdelmeit látjuk. Az identitáspolitikák elterjedése épp erre szolgál bizonyítékkal, hiszen az etnikai hovatartozásra, a nemek szerinti osztályozásra és a szexualitásra helyezi a hangsúlyt a politikai hitvallás helyett. Előfordulhat az is, hogy a mikro-politikai szövetségek váratlanul bukkannak fel, figyelmen kívül hagyva a csoportok közötti különbségeket. Pontosan ez az oka annak, hogy a marxisták, a feministák, a zöldek és a homoszexuálisok csoportjai is hol konfrontálódnak, hol együttműködnek egymással (Sim 2001, 30–31).

A téma szempontjából ugyanakkor érdemes felvillantani a posztmodern gondolkodás és politika néhány konkrétumát is. A posztmodern elutasítja a modern politikai fogalmakat,

elveket és intézményeket is, mivel ezek mind valamely nagy narratíván alapulnak. Napjainkban liberális demokráciában élünk, amely a liberális narratíván alapszik, így tehát az ebből építkező és ezen az elven nyugvó politikai rendszerek, intézmények és azok működési mechanizmusait utasítja el a posztmodern. A posztmodern nem ért egyet a mai politikai rendszerek egyik legalapvetőbb intézményével, a képviselői demokráciával, hiszen véleménye szerint egy egyén nem képviselhet százakat, ezeket, tízezreket. Így tehát a posztmodern szerint az ideális és megvalósítandó politikai rendszer a közvetlen demokrácia intézménye lenne, ez a gondolat azonban napjainkban is szakmai és politikai viták sokaságát gerjeszti. Ugyanakkor a politika, illetve a kultúra, a kommunikáció és a média szférái többé nem különülnek el élesen egymástól: az internet mint kommunikációs eszköz a posztmodernben már nem pusztán a politika közvetítője, hanem a politikát meghatározó tényező (ld. Anonymus, WikiLeaks). Továbbá a szexuális szabadság és egyenlőség a posztmodern számára már nem elegendő, az elméletalkotók szerint tovább kell lépni, és e téren is el kell jutni a végtelen számú szubjektivitás kibontakozásához: így nem lesz többé férfi és nő kettéosztás, hanem a végtelen számú személyhez végtelen számú identitás, orientáció és performancia tartozik majd. Mindezen túl megjelenik az antropocentrikus világkép kritikája is: a mélyökológia gondolkodásában, ebben az újfajta természettudatos világképben már nincsen hierarchia az ember és a természet többi organizmusa közt, sőt, voltaképpen maga a természet élvez elsőbbséget az emberrel szemben.

Összefoglalva a posztmodern politika (vagy inkább politikák) lényegét elmondható, hogy a posztmodern a radikális pluralizmus jellemzi: a kis narratívákat támogatja a nagy narratívákkal szemben. Nagy narratívákat valójában nem is lehetséges megfogalmazni, hiszen a posztmodern témák megvitatása minden esetben különálló, egyedi narratívákat feltételez. De vajon mi következik a posztmodern politikák után? A posztmodern kifejezés alapján akár arra is lehetne következtetni, hogy voltaképpen semmi, hiszen a modernitás utáni korszak után már nem következik újabb. Azonban Lyotard is felhívja rá a figyelmet, hogy ez korántsem így van. Véleménye szerint a posztmodernizmus „poszt”-ja nem azt jelenti, hogy a modernség a végéhez közeledik, hanem hogy pont a posztmodernnel kezdődik el (Sim 2001, 40). A fennmaradó kérdés már csak az, hogy vajon milyen új modernitás fejlődik ki a posztmodern politikákból?

Bibliográfia

Appignanesi, Richard – Garratt, Chris 2005: *Introducing Postmodernism*. Thriplow, Icon Books.

Sim, Stuart, szerk. 2001: *The Routledge Companion to Postmodernism*. London, Routledge.

Hutcheon, Linda 2002: *The Politics of Postmodernism*. London, Routledge.

Lyotard, Jean-François 1993: A posztmodern állapot. In Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard: *A posztmodern állapot*. Ford. Angyalosi Gergely – Nyizsnyánszki Ferenc – Orosz László. Budapest, Századvég.

Hegedűs Viktor
Nemzetközi Tanulmányok BA

Kovács Adrienn
Politológia BA

Szulovszky Mária
Nemzetközi Tanulmányok BA

/ Az „igazság utáni korszak” – információ, média és demokrácia a 21. században

„A hazugság csak addig marad hazugság, amíg létezik igazság.” – John le Carré

A közelmúltban több demokratikus berendezkedésű országban is lejátszódó, igencsak jelentős politikai események (Brexit népszavazás, elnökválasztás az Egyesült Államokban, holland, francia és német választások) ismételten rámutattak a média és az internet óriási, közvéleményt és közgondolkodást befolyásoló képességére. Ezen eseményeknek is köszönhetően az angol nyelvtérületeken már jól ismert „fake news” kifejezés virágkorát éli. Értelmezése azonban problémás feladat: kérdés, hogy mai fogalmainkkal képesek vagyunk-e egyáltalán pontosan meghatározni és tudományosan definiálni a jelenséget. Az álhírek nagy mennyiségű megjelenése ráadásul új szemléletet kíván a médiatér (elsősorban a tömegmédia), a politikai kommunikáció és az internet világának megítélésében is, miközben a terjedésük mögött meghúzódó indokokra és az esetlegesen manipuláló célokra is fontos figyelmet fordítani. Jelen tanulmányunkban ezért a nyugati demokráciákban egyre nagyobb aggodalmat okozó információs szennyezés jelenségére, illetve az ezzel összefüggésben felmerülő trendekre és dilemmákra hívjuk fel a figyelmet.

Az információs szennyezés jelisége

Az információs szennyezés jelentőségének megértéséhez először a definícióval kapcsolatos problémákat fontos tisztázni. Ahogy számtalanszor tapasztalhatjuk, az angol szakkifejezések magyarosítása nem a legkönnyebb feladat, főleg ha

azok eredeti jelentését pontosan meg akarjuk őrizni. Ebben a témában sem kerülhetjük ki ezt a dilemmát, mivel a „fake news” szófordulat aranykorát éli. Érdemes ezért górcső alá helyezni ezt a divatos kifejezést, és megvizsgálni, hogy szakzóként alkalmas-e az információs szennyezés jelenségének pontos megnevezésére.

Az Európa Tanács által kiadott tanulmány szerint az információs szennyezés a média manipulálásának egyik leghatékonyabb formája. A fogalmat először Jakob Nielsen használta 2003-ban az irreleváns, alacsony értékű információ leírására. Az Európa Tanács jelentése szerint három főbb kategóriája különböztethető meg, ebből az első a félretájékoztató (misinformation), amely ugyan hamis információt tartalmaz, de nem ártó szándékkal. A második a dezinformáció (disinformation), amely szintén valótlan dolgokat állít, azonban már kifejezetten ártó szándékkal, egyének, társadalmi csoportok, szervezetek, országok megtévesztése, félrevezetése céljából. Végül a harmadik típus a rosszhindulatú informálás (malinformation) vagy kiszivárogtatás, amely ártó szándékkal tartalmaz valós információkat egyének, országok, szervezetek lejáratása céljából (Wardle – Derakhshan 2017, 20).

A „fake news” kifejezés helyett a hazai irodalom (és jelen tanulmányunk is) elsősorban az „álhír” fogalmát használja, a fentebb részletezett megkülönböztetések fényében inkább egyfajta összefoglaló fogalomként. Az álhír tehát olyan hírek tekinthető, mely szándékosan tartalmaz félrevezető,

illetve igazolhatóan hamis tartalmakat (Allcott – Gentzkow 2017, 213). Ezzel összefüggésben az álhíresedés olyan komplex jelenség, amely a hagyományos média, a tömegmédia és a közösségi hálók alkotta médiarendszer hiányosságait szándékosan kihasználva előidézi a hamis információk terjedését, ellenőrzés nélkül való terjesztését, és így elősegíti a valótlan vagy ártó szándékú hírek szaporodását (Fehér – Király 2017, 44). Az így létrejött információs szennyezés kreatívan felhasználható különböző célok elérésére. A tudatos médiamanipuláció nem újdonság, azonban a tömegmédia bevonásával az álhírek (akár tudatos) terjesztése egészen nagy méreteket ölthet.

Jogosan vetődik fel a kérdés: hogyan jut el a hírolvasóhoz az ilyesfajta tartalom, és kik azok, akik terjesztik? A megváltozó médiatér és olyan – a közösségi médiával kapcsolatban felvetődő – fogalmak, mint például az „echo chamber” (visszhangkamra) vagy a „filter bubble” (szűrőbuborék) megértése elengedhetetlen a magyarázat szempontjából, de ezekkel a fogalmakkal a következő bekezdések foglalkoznak majd részletesebben. Érdemes viszont közelebbről megnézni az új médiateret online tartalmak látogatása szempontjából. A 2008-as adatokhoz képest az emberek jelenleg kétszer annyi időt töltenek online tartalmak böngészésével (Meeker 2017, 6), ez alatt az idő alatt pedig akaratlanul is hibákat követnek el (Wardle – Derakhshan 2017, 13). Ugyanakkor fontos azt is figyelembe venni, hogy a fiatalok és a felnőtt lakosság viszonya az internet használatához szintén változó tendenciát mutat. A Nézőpont Intézet által készített felmérést felhasználva Aczél Petra is kiemeli az egyes generációkra jellemző adatokat és trendeket:

A hazai felnőtt lakosság 65 százaléka használja az internetet. A közösségi média-felületeken regisztrációval rendelkezők közel kétharmada olvas híreket, 60 százalékuk pedig havonta meg is osztja ezeket. [...] A közösségi oldalakat használó online hírfogyasztók tipizálásánál a vizsgálat négy csoportot állapított meg, többek között aszerint, hogy többféle forrásból tájékozódnak-e, mennyire tartják hitelesnek és megbízhatónak a közösségi felületeken elérhető híreket, és mennyire aktívak a hírek keresésében. Ez alapján körvonalazták a „mérés-keltek” (tudatos, ellenőrző információfogyasztók), „naivak” (megbiznak a közösségi média információiban, és nagyban támaszkodnak ezekre), „hírvadászok” (aktívan keresik a híreket a közösségi médiában) és „elutasítók” (nem a hírfogyasztásra használják a közösségi oldalakat, és nem találják hitelesnek azokat) csoportjait. A kutatás

együttal azt is megerősítette, hogy a magyar hírfogyasztó számára – csakúgy, mint a tengerentúli adatközlők esetében – a legfontosabb hírforrás még mindig a televízió, melyet a barátok, család, majd harmadikként az internet követ (Aczél 2017, 19).

A tanulmányból kivehető, hogy bár a magyar hírfogyasztók körében még nem vette át az elsődleges hírforrás helyét a közösségi média, fokozatosan egyre nagyobb teret nyernek az ilyen felületeken fogyasztott hírek. Az internetes hírforrások kapcsán az itt szaporodó álhírek terjesztőiről is érdemes beszélni az információs szennyezés jelenségének alaposabb megértése érdekében. Bár a média manipulációja nem újdonsült jelenség, kialakulóban vannak olyan csoportok, amelyek előre megfontolt szándékkal, álhírek folyamatos és rendszeres megosztásával kívánják befolyásolni a közvéleményt egy adott politikai személyről, eseményről. Számuk jelenleg jelentősen növekszik, és azonosításuk sem könnyű feladat, mivel a közöttük lévő határvonalak sokszor elmosódnak (Marwick – Lewis 2017).

Az álhírek megosztói között sokféle szereplővel találkozhatunk. Érdemes szemügyre venni például a „trollok” esetét, akik az egyes politikai viták kapcsán szándékosan lényegtelen, eltérő tartalmakat osztanak meg a résztvevők provokálása céljából. Többnyire erőszakos nyelvezetet használnak, erős ellenszenvvel viszonyulnak az adott témához, és céljuk, hogy az olvasóban is hasonlóan negatív érzelmeket váltssanak ki. Tevékenységi felületnek olyan internetes blogokat, fórumokat, közösségi oldalakat használnak, mint például a Facebook, a Twitter, vagy a YouTube (Marwick – Lewis 2017, 4-27). Egyes szélsőséges ideológiai csoportosulások szintén alkalmazzák az álhírek terjesztését további követők bevonására, valamint az érzelmek felfűtése érdekében. A sort még sokáig lehetne folytatni az összeesküvéselmélet-hívőkkel vagy egyéb médiacsoportosulásokkal, de manapság a politikusok is előszeretettel alkalmazzák az álhírek terjesztését (Marwick – Lewis 2017, 17-22), valamint a „fake news” bélyegének rásütését az olyan érvekre, információkra, melyekkel egyszerűen nem értenek egyet (Rascoe 2017). Erre talán az egyik legjobb példa Donald Trump amerikai elnök kampánya, mely sokáig prominensen hirdette azt az elméletet, miszerint Barack Obama nem az Egyesült Államok területén született, így nem is tölthette volna be elnöki pozícióját (Sharockman 2016). A média és a politikai kommunikáció változásai tehát rendkívül fontosak az álhíresedés jelenségének átható értelmezéséhez, de erre a kérdéskörre szintén részletesen kitérünk még.

Az információs szennyezés vagy az álhíresedés problémájának pontos azonosítása után még sok tennivaló akad a jelenség negatív következményeinek tompítása érdekében, az egyes lehetséges megoldások még kiforratlanok vagy váratnak magukra. Ahogy az Európa Tanács korábban már említett tanulmánya (2017) is írja, a kulcsfogalmak tisztázása, és széleskörű elfogadása elősegítené a jelenségről való tudományos diskurzust és a pontos motivációk feltérképezését is. A média helyzetének kihasználása talán sosem volt egyszerűbb a mainál, így határozott koncepció szükséges a manipuláció visszaszorítására. A kommunikációs tér határtalanává válása, az internet jelenkori térnyerése ellenében az egyes államok önállóan tehetetlenek. A hatékony válaszlépések megtétele megkövetelné a kormányok, a médiumok és a technológiai óriásvállalatok (Facebook, Google, Apple, Youtube) közötti együttműködést.

A lehetséges válaszlépések közé tartozhat a tartalmak ellenőrzése, az úgynevezett „fact-checking” ösztönzése a médiumok részéről, ami kifejezetten a megosztott hírek tartalmának helyességét lenne hivatott igazolni. Emellett oktatási intézmények, civil szervezetek bevonása a kérdés megoldása érdekében ugyanannyira fontos lépést jelentene, mint a jelenség további tudományos elemzése és megértése (Wardle – Derakhshan 2017, 7-9). Nem szabad továbbá a csatorna másik feléről sem megfeledkezni, hiszen az olvasó sokszor érezheti magát védtelennek az ellenőrizetlen hírek áradatában. Az álhírek ellen való védekezés terveinek kialakítása, egy tudatosabb médiafogyasztás ösztönzése, a témában való ismeretterjesztés szintén elengedhetetlen részét képezné a félretájékoztatás kiküszöbölésének. Kérdés persze, hogy az egyes kormányok, szervezetek, vállalatok részéről mennyire van igény az álhír-válság közös leküzdésére, de erre a dilemmára az információs társadalom és a demokrácia kapcsolatának körülményeire még kitér tanulmányunk.

Bár a médiatérben keringő hírek, valamint a különféle médiatermékek előállítása egy adott vélemény, politikus vagy vállalat érdekeinek alátámasztása érdekében nem számít újkeletű dolognak, a 21. század demokráciáiban mégis egyre növekszik az aggodalom, főként a politikai jellegű álhírekkel kapcsolatban. Fontos kiemelni azonban, hogy ezek a fiktív tartalmak nem csak politikai síkon jelennek meg, hanem számos egyéb területen is. Akárhogyan csoportosítjuk az információs szennyezés jelenségét, az álhírterjedés komoly problémát jelent, és valós, negatív hatással van a hírfogyasztásra. A következmények még akkor is jelentősek, amikor a félrevezető, manipulatív írásokról kiderül a nyilvánosság előtt valamennyi minimális valóságtartalom (Marwick

– Lewis 2017, 44-46). Az álhíresedés mára egyre valószínűbb trend, mely a jövőben is folytatódni látszik.

Nyilvánosság, média és politikai kommunikáció napjainkban

Ha a nyilvánosság témaköre szóba kerül, Jürgen Habermas neve megkerülhetetlenül válik. A német szociológus alapműve, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* szerint három kor alapján háromfajta nyilvánosságot különböztethetünk meg. Az első kor a reprezentatív nyilvánosság kora, amely egy szűk réteg hatalmának reprezentálásáról szól, annak volt az eszköze. Ezt az egyirányú kommunikációs helyzetet követte a 18-19. századi klasszikus polgári nyilvánosság, amely Habermas szerint az ideális állapot kora, ahol racionális diskurzus keretében tárgyalják meg az emberek az őket érintő közügyeket. A diskurzus szinterei polgári szalonok, valamint a kávéházak voltak. Ezt a kávéházi kultúrát váltotta fel a tömegkultúra a bulvársajtó megjelenésével a 19. század közepétől, olyan manipulatív tartalmakkal, amelyek nem készítettek gondolkodásra. A manipulatív nyilvánosságban a komoly politikai témákat felváltotta a szórakoztató tartalom, a racionális diskurzus helyett a profitszerzés lett a cél.

Napjainkra a klasszikus polgári nyilvánosság és a tömegkultúra kora közötti változás még hatványozottabbá vált, különösen a hálózati kommunikáció megjelenésével. Az elektronika és a technológiai fejlődésnek köszönhetően nemcsak az vált fontossá – például egy közszereplő esetében – hogy tud-e nyilvános beszédet mondani (lásd *A király beszéde* című filmet) vagy meggyőző-e a külső megjelenése (például Ronald Reagan, az egyik első politikus, aki színészi múlttal rendelkezett), hanem megjelent az azonosítás is az életünkben. Ha szükségünk van egy információra, azonnal ki tudjuk keresni a hordozhatóvá vált okostelefonon, az elküldött üzeneteinkre pedig azonnali választ várunk (Andok 2017, 132). Megváltozott a narratíva, amely által megismerjük a minket körülvevő világot: egy úgynevezett filmszerű megismerés lett alapvető az időstrukturalás és a tapasztalatok egymásra következtetése szempontjából (Manovich, 2001). Kérdés, hogy ebben a megváltozott helyzetben beszélhetünk-e a klasszikus, habermasi értelemben vett nyilvánosságról.

Az internet megjelenéséhez kapcsolódó pozitív várakozások (például a digitális agora) nem valósultak meg. Zizi Papacharissi egy ezredfordulós tanulmányában (Papacharissi, 2003) az internettel kapcsolatban három területre összpontosít: információ-hozzáférés, globalizáció versus fragmentáció és elüzletiesedés. A tanulmány rávilágít arra, hogy hiába érhető

el temérdek információ, ha ettől még nem változik meg az emberek politikai aktivitása, valamint nem válnak tájékozottabbá. Ez az információtöbblet nem tesz minket megértőbbé sem a saját, sem más kultúrák, eltérő gondolkodásmódok és különböző vélemények iránt. Emiatt kérdéses, hogy összeköt-e vagy inkább szétválaszt az internet. Közel tizenöt év elteltével az információ mennyisége akkorra duzzadt, hogy a web 2.0. felület esetében az igazi kérdés az, hogy egyáltalán rálátalunk-e az információra, ránk talál-e az információ. A kávéházi kultúra korában a hírfogyasztás közösségi eleménynek számított, a kávéházak több lapot járatnak, a 20. század elején pedig az emberek együtt hallgatták az esti híreket. A technológia fejlődésével párhuzamosan ez a tevékenység individualizálódott. Ez a folyamat a hálózati kommunikáció korában azt a veszélyt hordozza magában, hogy a hírforrásaink beszűkülhetnek. A közösségi médiából való tájékozódás tendenciává vált, és mivel ezen a felületen mi szabhatjuk meg, hogy mit szeretnénk látni, óriási a veszély, hogy csak egyféle tartalommal találkozunk. A szűrőbuborék (Eli Pariser elnevezése) vagy visszhangkamra (Cass Sunstein) jelenség lényege, hogy a közösségi médiában olyan emberekkel, információkkal, véleményekkel találkozunk, melyek hozzánk hasonlóak, ezért mikor ilyen felületeken töltünk időt – roppant kényelmes módon – a saját véleményünket, gondolatainkat halljuk vissza más köntösben. Ez a fajta, érzelmi alapú önigazolás nem visz minket közelebb ahhoz, hogy a sajátunktól különböző álláspontokat meghallgassunk, és végiggondolt érveket ütköztetve (vagyis racionális diskurzus révén) közelebb kerüljünk egymáshoz, esetleg a világ problémáinak megoldásához, megértéséhez.

Jó hír, hogy különböző törekvések figyelhetők meg a médiában, amelyek arra kínálnak lehetőséget, hogy a fent említett visszhangkamrákból kiléphessen a médiafogyasztó. A Buzzfeed és a The Guardian például olyan funkciókkal kísérleteznek, melyek segítenek az olvasóknak navigálni az alternatív nézőpontok között (Wardle – Derakhshan 2017, 55). A The Guardian *„Burst Your Bubble”* című rovata például úgy definiálja magát mint útmutatót a konzervatív cikkek között, kifejezetten azzal a céllal, hogy kiterjessze az egyébként liberális olvasóközönség látókörét. Hogy ezek a törekvések mennyire lehetnek sikeresek, az már az újmédia másik nagy jelenségével, az online aktivitással függ össze.

Az online és offline aktivitás mértéke meglepően különböző lehet ugyanannál a személynél. Ethan Zuckerman *the cute cat theory of digital activism* elmélete is arra hívja fel a figyelmet, hogy addig a pontig nincs gond az online aktivitással, míg „édi-bédi” háziállatokról kell tartalmakat megosztani, és

nem komoly elköteleződésről van szó. (Andok 2017, 135). Ennek okai közt szerepel az online térben létező anonimitás¹, a csoportnyomás mérséklődése, a súrlódásmentesség (az emberek nem vállalnak fel nyílt vitát online térben, nem osztatnak meg olyan tartalmakat, melyekkel megbánhatnák ismerőseiket), valamint a gyenge kötések megléte (az internetes ismerőseink listája sokkal tágabb, mint a való életben, ezeket a kapcsolatokat az offline világban távoli ismerősként kezelünk). Ezen tényezők miatt a médiahasználat sokkal nehezebb olyan tevékenységekre rávenni, melyek többet jelentenek pár kattintásnál, vagyis magas(abb) kockázattal járnak. Ezek közé a mélyebb elköteleződést és bizalmi köteleket igénylő aktivitások közé tartozik a politikai aktivitás is (Gladwell, 2010).

A populáris kultúra és a közösségi média szerepe nélkülözhetetlenné vált a választási kampányok során is (Ruddock 2013, 184). Az újmédia megjelenése új eszközt adott a politikusok kezébe: a közösségi felületek kihasználásával képesek lehetnek „házasítani” a mediatizáció folyamatát. A mediatizáció egy olyan szervező alapelv, amely magába foglalja a médialogikát, a médiaformátumokat, valamint megtalálható az információs és kommunikációs folyamatokban (Merkovity 2016a, 111-113). A közösségi média lehetőséget ad arra, hogy a hagyományos média megkerülésével, vagyis az újságírók mint kapuőrök kiiktatásával kapcsolatba lehessen kerülni a politikai szereplőkkel, és ezáltal egy újabb platformnak számít az információcsereben. Az önmediatizáció jelenségére jó példa Barack Obama és Donald Trump tevékenysége.² Obama 2008-as elnökké választása annak is köszönhető, hogy az újmédia sikeres alkalmazásával a korábbinál nagyobb arányban sikerült rávennie a fiatalokat a szavazásra. Kampányában kombinálta a hagyományos politikai kommunikáció és a közösségi média eszközeit. Kommunikációs stratégiájában kihasználta a médiakonvergenciát, így sikerült személyes és érzelmi viszonyt kialakítania a fiatalokban a politikai kérdésekkel szemben. Elérte, hogy új megközelítésben gondoljanak a választási politikára, vagyis mint szórakoztató időtöltésre (Ruddock 2013, 187). A médiakonvergencia kihasználására és a szórakoztatásra jó példa a 2010-es, Fehér Házban megrendezett sajtóvacSORa. Obama egy frappáns videó bejátszásával és temérdek viccel szorította sarokba az őt támadó *births* mozgalmat³ és Trumpot.⁴ A performanszt leadta a televízió, és a YouTube segítségével rohamosan terjedt az interneten is. Ez a fajta humoros piszkálódás az intim konvergencia esete: a beszéd illeszkedik egy olyan médiarendszerbe, ahol a személyiség megjelenítése és az önkifejezés médiatartalmak megosztásán keresztül megy végbe

(Ruddock 2013, 191). Ezzel a technikával Obamának sikerült azt a benyomást keltenie, hogy a politika olyan dolog, melyet nemcsak megfigyelhetnek, de részt is vehetnek benne az emberek (Ruddock 2013, 204).

Napjainkra a figyelem központi kérdéssé vált, a közönség figyelemre értékes áru lett. Trump politikai kommunikációja erre a figyelemalapú politikára épül, és kommunikációs stílusával tűnik ki. Leghíresebb (vagy leghírhedtebb) eszköze a Twitter volt a kampánya során: egy-egy reggeli tweet segítségével témát adott a hagyományos média reggeli műsorainak és az elnökválasztásról való tudósításoknak. Kihasználta a rendszer gyorsaságát, így a média és a választók sem tudták betölteni (a demokráciában egyébként elvárható) ellenőrző és kritikai funkciójukat (Merkovity 2016b, 7).

A pártok kommunikációjában ma már láthatóan domináns a médialogika: egyre fontosabbá válik a figyelem megteremtése és irányítása, információ-túltelítettség uralkodik, és a politikusok képesek az újságírók megkerülésével célba juttatni üzeneteiket, melyekre aztán reagál a hagyományos média. Ebben a fokozott tempóban már nem a minőség és a tartalom, hanem a megjelenés és a gyorsaság számít (lásd: percről-percre rovatok). Ez viszont komoly – az eddigi hagyományokat megkérdőjelező – kérdéseket vet fel, elsősorban a nyugati, demokratikus berendezkedésű államokban. Megengedhető-e az újságírásban a pongyola fogalmazás, esetleg helyesírási hibák? Elfogadható-e, hogy egy hírportál nem ellenőrzi az esemény valóságát annak érdekében, hogy elsőként hozhassa le a hírt? Szükségszerűen manipulatívabbá vált (vagy válik majd) a média a demokratikus társadalmakban?

Demokrácia az információs társadalom és az álhírek korában

Habár az első bekezdések alapján úgy tűnhet, hogy például az Európa Tanács jelentése (Wardle – Derakhshan 2017) előrelépést jelent a fogalmak tisztázása szempontjából, az információs szennyezés egyelőre még mindig nem olyan könnyen definiálható, és nem annyira komolyan vett jelenség, mint amekkora befolyást képes gyakorolni a jelenkor történéseire. A nyilvánosság átalakulása, a szűrőbuborék és a visszhangkammera fogalmainak központba kerülése felvetette azt a problémát is, miszerint hiába érhető el manapság témérdek információ, a társadalom nem válik tájékozottabbá. Sőt, többé a releváns hírekre sem talál rá könnyen: úgy tűnik, hogy a gyors technológiai fejlődés és a „big data” korában a tények, az igazság, de még a valóság is egyre nehezebben azonosíthatók. A tanulmány harmadik részében ezért

érdemes a változó médiakultúra és az információs technológia álhíresedést serkentő jelenségeit, egyes etikai jellegű dilemmáit, illetve az információs szennyezés demokratikus társadalmakra gyakorolt hatásait áttekinteni.

A legújabb kommunikációs- és médiatrendek megítélésével kapcsolatos problémák már a területhez kapcsolódó fogalmak definiálásakor felbukkannak. Aczél Petra rávilágít arra, hogy bár a hír, az információ, a tény, a kommunikáció vagy a megértés fogalmai általában evidenciaként vannak kezelve, jelentésük aligha egyértelmű (Aczél 2017). A történelem során például bármi lehetett hír, amit annak tartottak. Ma szociális konstrukcióként definiálható: a hír az „emberi viszonyok hálózatában létrejött társadalmi (média)termék: tárgy, árucikk, jószág”, melynek fontos jellemzője a realisztikusság és az objektivitás ideológiája (Andok 2003, 18, idézi Aczél 2017, 7). Egy új kommunikációs modell szerint ráadásul nemcsak információt és tudást ad át, hanem elősegíti a világgal vagy annak egy szeletével való találkozást is. Az információs szennyezés és az álhíresedés jelenségeinek megértéséhez ezért ki kell lépni a kommunikáció „tranzakció” jellegű felfogásából, és azt rítusként érdemes definiálni, melynek kereteiben az átélés-igény motiválta hírközlés vagy befogadás a világ történéseihez csatlakoztat (Aczél, 2017, 8).

Ha azt feltételezzük, hogy a demokráciákban más a hír célja és fogadtatása, mint az autoriter rendszerekben, akkor további kérdések merülhetnek fel az álhírek megközelítésével kapcsolatban. Shoemaker szemlélete szerint ugyanakkor a hír sem a demokratikus, sem az autoriter rendszerekben nem a valóságot hivatott tükrözni: míg előbbiben a közvélemény figyelmét igénylő helyzetekre és problémákra való rávilágítása miatt fontos, utóbbiban állami fegyverként segít megtartani a hatalmat egy olyan valóságot bemutatva, amelyben a hatalmon levők érdekeltek. Ebből a szempontból a két rendszer hírei között nem az igazság vagy a valósághűség a megkülönböztető jegy. Shoemaker arra is rávilágít, hogy a híreket mindkét esetben sokáig kisebbségek formálták: demokratikus környezetben a kormányzásban, az egyes érdekcsoportokban, a PR-ban, reklámozásban részt vevők, autoriter közegben pedig a hatalom birtokosai (Shoemaker 2006, idézi Aczél 2017, 11). Ennek fényében ha nem is alaptalan, de érdekes kettősség, hogy míg Nyugaton a propaganda hírei egyértelműen az álhír vagy a dezinformáció kategóriába sorolhatók, a PR-cikkek egy szervezet, cég, szolgáltatás vagy termék iránti bizalomépítő eszközként szokás tekinteni.

A PR és a reklámozás kapcsán tehát felvetődhet, hogy az álhírek kevésbé ideologizálhatóak, és háttérükben inkább gazdasági jellegű megfontolások (vagy legalábbis részben

azok) állnak (Fehér – Király 2017, 46). Ennek a problémának a fel nem ismerése kifejezetten negatív hatással lehet a demokráciákra nézve: Jevgenyij Morozov szerint a mai nyugati társadalmak veszélye elsősorban nem a külföldi illiberális vagy autoriter fenyegetésben, hanem az otthoni éretlen demokráciákban, az álhír-válság gazdasági jellegű gyökereinek tagadásában, illetve a hamis hírek elterjedésének gyorsaságában rejlik. Utóbbi nagymértékben köszönhető a „digitális kapitalizmus” térhódításának, mely rendkívül jövedelmezővé teszi az amúgy hamis, de kattintásra érdemes narratívákat, és felveti az internetes kommunikáció terén meghatározó digitális nagyvállalatok felelősségének a kérdését is. Morozov szerint további probléma a szakértői tudás korrumpálódása, és az ebből is következő, egyre növekvő állami bizalmatlanság. „Amikor energiavállalatok az éghajlatváltozással kapcsolatos kétes kutatásokat finanszíroznak, a média gyakran PR-ügynökségek és politikai sajtósok utasításai szerint működik, és európai biztosok hagyják el munkájukat, hogy aztán a Wall Streeten dolgozhassanak”, érthető az átlagember „szakértők” iránti szkepticizmusa (Morozov 2017).

A szakértői tudás ilyen jellegű kiforgatása mára a tények válságához is elvezetett. A nyugati liberális demokráciákban régóta érvényesülő gondolat, hogy a társadalmat érdemes tényekkel reprezentálni, hiszen azok elvileg önmagukban is helytálló igazságok, melyek elfogadásához semmiféle értelmezés vagy hit nem szükséges. A 20. században kialakult a „tények iparága”: piackutató cégek felméréseket, majd közvéleménykutatásokat kezdtek el készíteni. Az 1990-es évek végére a „bizonyítékon alapuló politika” olyannyira népszerű lett a nyugati politikusok körében, hogy egy-egy jól kiválasztott gazdasági adatnak komoly legitimációs szerepe lett. Mára viszont problémássá vált az információ előállításában résztvevő szakemberek és ügynökségek elszaporodása: túl sok a forrás, túl sokféle az alkalmazott elemzési módszer, a hitelességi szintek eltérnek, és az sem mindegy, hogy ki finanszíroz egy kutatást vagy hogyan választanak ki egy adott, mutató statisztikai adatot. Ha valaki elegendő befolyással és pénzzel rendelkezik, akkor ebben a környezetben megtalálhatja a módot saját „tényeinek” alátámasztására. Ez viszont egy olyan „igazság utáni korszak” kezdetét jelentheti, ahol a tények sem mutatnak többé olyan valóságot, amelyben mindenki egyetérthetne (Davies 2016).

A digitális kapitalizmus hatásaihoz és a tények elhíttelenedéséhez érdemes hozzávenni – a tanulmány korábbi bekezdéseiben már fejtegetett – gyorsan változó kommunikációs- és médiakultúrát, amely tovább magyarázhatja az információs szennyezés dinamikáját. Mára a hagyományos

médiák napirend-kijelölő szerepe megkérdőjeleződött: az online közösségi oldalak hírforrásként való működése egyre jellemzőbb, a mainstream média reagálása lassú, ráadásul a felhígult és felduzzadt információáramlásban gyakran maga is hamis vagy ellenőrizhetetlen tartalmakat használ fel (Aczél 2017). Miközben az újságírói szakma egyre nagyobb kihívásokkal szembesül, az átlagos médiafogyasztó egyben gyártóvá is válik: megoszt, kommentál, hozzászól, és sok esetben akaratlanul ugyan, de hozzájárul hamis vagy megtévesztő hírek terjedéséhez. Mindezt ráadásul egy olyan szűrőbuborék belsejéből teszi, ahol inkább van lehetősége saját nézeteinek konfirmálására, mint látóterének szélesítésére. A róla gyűjtött nagy mennyiségű adat, véleményének, viselkedésének és hírfogyasztói preferenciáinak pontosítása, és egy jól megírt algoritmus gondoskodik erről (Fehér – Király 2017).

Ezek a jelenségek önmagukban is komoly kihívásnak tűnnek a demokráciák információs szennyezésének kezelésében, és az államok által támogatott manipulációról még említést sem tettünk. Pedig az országokhoz köthető politikai, szociális vagy pszichológiai célú befolyásolásnak hasonlóan fontos, manapság gyakran fontosabb szerepe lehet. Egyes dezinformációra alapozó stratégiák kifejezetten a bizonytalanságra és az elmélyülő társadalmi törésvonalakra építenek (Szvetelszky 2017). Nyugaton általában (és nem véletlenül) az orosz dezinformációs propaganda modell jut az emberek eszébe elsőként, ugyanakkor nem érdemes megfeledkezni például az államilag finanszírozott, évente milliányi hamis hírt gyártó kínai bloggerekéről sem. Az államilag támogatott dezinformáció irányulhat a saját vagy külföldi lakosság ellen, és a közösségi média szervezett manipulációja ugyanúgy jellemző lehet demokratikus berendezkedésű államokra, mint autoriter rendszerekre. A jelenség elterjedéséről a Computational Propaganda Research Project jelentése árulkodik, amely 28 országban monitorozott hasonló aktivitásokat (Wardle – Derakhshan 2017, 30).

Ezek a trendek nem állnak összhangban az újmédiát és az internetet korábban körülvevő, a posztindusztriális világ további demokratizálását ígérő utópisztikus retorikával. Szembemennek a nyugati gondolkodás azon feltevésével is, miszerint az infokommunikációs technológia fejlődése és a vele járó „bottom-up” jellegű folyamatok felemelik és emancipálják majd az egész társadalmat (Papacharissi 2003). Pedig az 1990-es években az internet egyre elérhetőbbé válása jelentős bizakodást váltott ki a társadalomból. Akkor egyértelműnek tűnt, hogy kiemelkedő szerepet tölt majd be a jövő politikai tervezésében és akár demokratikus fordulatot

is hozhat egyes elnyomó rendszerekben. „Olyan, mint egy beszeriodozott Szabad Európa Rádió” – írta Morozov (2011, xii) arról, hogyan is láthatnák Nyugaton az internet szabadság- és demokrácia-promotáló szerepét. Ha majd az információ szabad áramlásának korlátait mindenhol eltávolítják, az autoriter rendszerek fenntarthatatlanná válnak, mivel esélyük sincs a demokrácia értékei vagy az egyetemes emberi jogok gondolatával szemben. Ez a fajta kiberutópianizmus azonban figyelmen kívül hagyta a digitális technológia és az elérhető információ gyors mennyiségi növekedésének az esetleges negatív hatásait.

Az internet ugyanis számos pozitívuma mellett ugyanúgy teret enged a visszaélésnek és a manipulációnak, mint a nyilvánosság más terei. Ennek ellenére a nyugati társadalom jelentős része a korlátlan online információáramlásban még ma is csak a szabad internet globális terjedését, a társadalmi haladás kibontakozását látja. Az állami döntéshozók a kiberbiztonságot elsősorban technikai oldalról közelítik meg, figyelmen kívül hagyva az emberi és pszichológiai dimenziókat. Eközben egyes nem nyugati kormányok egészen más narratívában gondolkoznak az információ szerepéről. Az internet kontrollja és az információ fegyverként való felhasználhatósága számukra alapvető elképzelés, szerintük az államok viszonylag gyenge pozíciója az internet szabályozása terén csak egy történelmi véletlen. A kibertérben való szuverenitásuk megőrzése érdekében egyre sikeresebben lépnek fel a nemzetközi fórumokon (Klimburg, 2017). Ezek a törekvések sokat tesznek azért, hogy a jövőben az internet a szabadság promotálása helyett inkább a korlátozás új színterévé változzon.

„A technológiai haladást nem kísérte vele azonos mértékű társadalmi fejlődés” – állapítja meg kritikusan Nel és Kroeze is egy 2008-as tanulmányban, melyben az információs

technológiának a „posztmodernizmus ügynökeként” való működését elemezték (Nel – Kroeze 2008, 2). A tér és idő eltolódása a kibertérben, az információs társadalom előmozdítása, és az identitásra gyakorolt forradalmi hatás szerintük a „posztmodernizmus rugalmas valóságába” való megérkezés jelei. Ha azonban a valóság egyetlen nézete sem tekinthető igazságnak (hiszen minden nézet szubjektív), az álhírek elbírálása is egészen más jelleget kaphat. Kérdéssé válik viszont a technológia etikai megítélése: míg sokan csak egy eszközként, etikai szempontból közömbösnek (ugyanakkor káros vagy etikátlan célokra felhasználhatónak) látják, Nel és Kroeze nézőpontja szerint a társadalomra gyakorolt hatásai miatt az információs technológia sem lehet teljesen semleges.

Tanulmányunk korábbi bekezdései és az imént említett dilemmák alapján látható, hogy az információ, a digitális technológia, az álhíresedés vagy az újmédia egyes aspektusait sokféleképpen meg lehet közelíteni. Befejezés-ként érdemes a demokráciák szempontjából reflektálni az álhíresedés problémájára, mivel a nagy mennyiségű, ellenőrizhetetlen adat és a manipulált információ a demokratikus berendezkedésű társadalmakban keltenek nagyobb morális pánikot. Ennek egyik oka lehet, hogy az álhíresedés jelensége nehezíti a működésükkel szorosan összekapcsolódó transzparencia biztosítását. Miközben az online közösségi oldalaknak köszönhetően a társadalmi nyilvánosság tere komplexebb, a külső befolyásolás pedig egyre aktuálisabb probléma, a demokráciák hagyományos intézményeinek és médiumainak hitelvesztése a bizalmi tőkét csökkenti. Átláthatóság és bizalom nélkül azonban a demokráciák ideális működése megkérdőjeleződhet a jövőben, főleg ha a döntéshozók nem ismerik fel, és nem orvosolják időben a digitális technológia és az információs szennyezés gerjesztette problémákat.

Davies, William 2016: *The age of post-truth politics*.

<https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html>, utolsó letöltés: 2017. november 16.

Fehér Katalin – Király Olívia: Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában. *Századvég*, LXXXIV. évfolyam, 2017/2., 39-48. Gladwell, Malcolm 2010: *Small change: why the revolution will be not tweeted*.

<https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>, utolsó letöltés: 2017. november 19.

Habermas, Jürgen 1993: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Századvég-Gondolat.

Klimburg, Alexander 2017: *The Darkening Web: The War for Cyberspace*. New York, Penguin Press.

Manovich, Lev 2001: *The language of the new media*.

http://dss-edit.com/plu/Manovich-Lev_The_Language_of_the_New_Media.pdf, utolsó letöltés: 2017. november 19.

Marwick, Alice – Lewis, Rebecca 2017: *Media manipulation and disinformation online*.

<https://datasociety.net/output/media-manipulation-and-disinfo-online/>, utolsó letöltés: 2017. december 1.

Meeker, Mary 2017: *Internet trends*.

2017. <http://www.kpcb.com/internet-trends>, utolsó letöltés: 2017. december 1.

Merkovity Norbert 2016a: *Az önmediatizáció jelensége az online politikai kommunikációban*.

http://www.poltudszemle.hu/szamok/2016_2szam/merkovity.pdf, utolsó letöltés: 2017. november 19.

Merkovity Norbert 2016b: A figyelemalapú politika és Donald Trump. *Médiakutató*, XVI. évfolyam, 2016/3-4., 7-16.

Morozov, Evgeny 2011: *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York, Public Affairs.

Morozov, Evgeny 2017: *Moral panic over fake news hides the real enemy – the digital giants*.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/08/blaming-fake-news-not-the-answer-democracy-crisis>, utolsó letöltés: 2017. november 16.

Nel, D.F. – Kroeze, J.H. 2008: *Information technology as an agent of post-modernism*.

<http://cogprints.org/6207/>, utolsó letöltés: 2017. november 16.

Papacharissi, Zizi 2003: *A virtuális szféra*.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/07_virtualis_szfera, utolsó letöltés: 2017. november 20.

Rascoe, Ayesha 2017: *You are fake news! Trump president over turbulent press conference*.

<https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-scene/you-are-fake-news-trump-presides-over-turbulent-news-conference-idUSKBN14V2MX>, utolsó letöltés: 2017. december 1.

Ruddock, Andy 2015: *Ifjúság és média*. Ford. Guld Ádám, Budapest, Wolters Kluwer Kft.

Sharockman, Aaron 2016: *Full flop: Donald Trump abandons Barack Obama birther conspiracy*.

<http://www.politifact.com/truth-o-meter/statements/2016/sep/16/donald-trump/full-flop-donald-trump-abandons-barack-obama-birth>, utolsó letöltés: 2017. december 1.

Szvetelszky Zsuzsanna 2017: *Közösségi kételyek*. *Századvég*, LXXXIV. évfolyam, 2017/2., 27-36.

Wardle, Claire – Derakhshan, Hossein 2017: *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework*. Council of Europe report, DGI (2017) 09.

¹ Az anonimitás ebben az esetben meglehetősen kétoldalú: lehet, hogy valaki pont azért oszt meg tartalmakat, mivel kisebb a felelősség az online térben, viszont pontosan emiatt a tényező miatt a megosztott tartalom minősége és jellege kétes (lásd előző fejezetben a trollok).

² Érdekeség, hogy amíg az USA-ban a politikusok bevett eszköze a közösségi média, hazánkban ez még nem tűnik számottevőnek. Lásd Merkivty 2016a.

³ A mozgalom (tévesen) azzal támadta Barack Obamát, hogy nem az Amerikai Egyesült Államok területén született és ezért nem jogos az elnökségre.

⁴ A performanszról lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=k8TwRmX6zs4>, utolsó letöltés: 2017. november 19.

Bibliográfia

Aczél Petra 2017: Az álhír: kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég*, LXXXIV. évfolyam, 2017/2., 5-25.

Andok Mónika 2017: A média fogalmának új megközelítése és érvényessége a nyilvánosságelméletekben. In Lázár Kovács Ákos szerk.: *Vallás-Média-Nyilvánosság*. Budapest, Gondolat Kiadó, 119-140.

Allcott, Hunt – Gentzkow, Matthew 2017: Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, XXXI. évfolyam, 2017/2., 211-236.

Kondás Zoltán
Nemzetközi Tanulmányok MA

Poszpisek Árpád
Nemzetközi Tanulmányok MA

/ Nemzetállamok a globalizmus nyomása alatt

Bevezetés

Korábban a szuverén állam a polgárok számára olyan vasketrec volt, ahonnan csak a rácsok keskeny résein át kommunikálhattak a külvilággal. Az élet szükségleteinek nyomására a rácsok egyre jobban meglazultak. Aztán a ketrec is rezegni kezdett. Végül megtörténhet, hogy az egész darabokra hull, és akkor az emberek majd szabadon, korlátozások nélkül kommunikálhatnak egymással országhatárokon át (Politis 1927, idézi Jensen 2014, 73).

Napjaink egyik legtalányosabb kérdése, hogy a már közhelyé vált globalizáció vagy globalizálódó világ milyen mértékben képes a nemzetállamok kulturális és gazdasági autonómiáján csorbítani, egyes döntéshozatali mechanizmusok szupranacionális szintre emelésével szuverenitásban léket verni, valamint a nemzetek önazonosságán felülkerekedve egy mindenkit behálózó globális identitást kiépíteni. Jelen tanulmánynak nincs lehetősége mélyreható okfejtéseket közölni, azonban igyekszik rávilágítani a globalizációval szemben kialakult nemzetállami védekező mechanizmusok fontosságára. Vajon igazolható-e a fenti idézet állítása, miszerint a szuverén állam „ketrece” darabokra hull, és a határokon átívelő társadalmi, gazdasági és kulturális interakciók megsokszorozódásának világát éljük, vagy a világ eseményeinek főszereplői továbbra is a nemzetállamok maradnak (Huntington 1996, 17)? Írásunkban erre a kérdésre keressük a választ.

A globalizáció fogalma

Mindenekelőtt kiemelten fontos meghatározni, hogy mit

is értünk a latin eredetű *globus* (gömb, földgömb) szóból származó globalizáció, globalizálódás alatt. A globalizáció Földünk egészét érintő folyamatokra utal, melyek lehetnek gazdasági, politikai, intézményi, szociális, valamint kulturális jellegűek, és magukban foglalják a világgazdaság, „horizontális kitágulását”, azaz annak több országra kiterjedő és azokat összekötő működését, illetve szerves rendszerré válásának egy új szintjét és minőségét, az interdependenciák „vertikális elmélyülését” (Szentés 2003, 13–21). Három különböző globalizáció-definíciót különíthetünk el egymástól attól függően, hogy mit tekintünk a globalizáció kezdetének. Első jelentésben azt az évezredek civilizációs kölcsönhatást értjük globalizáció alatt, amely már az emberiség története kezdetén kialakult annak a ténynek köszönhetően, hogy az ember eredeti származási helyéről, Afrikából kiindulva szét-szóródott az egész bolygón. Azóta egyre intenzívebb politikai és gazdasági kapcsolatot létesítenek egymással a Föld különböző pontjain élő emberek. A második értelmezés szerint a globalizáció a nagy földrajzi felfedezésekkel kezdődött, amelyek lehetővé tették a nyugati civilizáció terjedését, valamint a nyugati típusú gazdasági berendezkedés világméretű expanzióját. Ez a modern társadalmak kifejlődéséhez és a civilizációk közötti határok leomlásához vezetett. A harmadik megközelítés szerint a globalizáció a modernizáció terméke, a XX. század második felében kezdődő információs és kommunikációs forradalom következménye. Eszerint a meglátás szerint a kínai gazdasági nyitás, valamint az indiai és más fejlődő térségek bekapcsolódása a világgazdasági folyamatokba új szakaszt eredményez a társadalmi fejlődésben, melynek többé nem meghatározó eleme az idő és a térbeli távolság.

A globalizáció harmadik generációja a világfalu képzetének kialakulásához, a tér és idő zsugorodásához vezetett (Bayer 2003, 80–82; Pál 2003, 167–168). Elemzésünkben globalizáció alatt – noha elismerjük, hogy a folyamat korábbi történelmi korokig nyúlik vissza – a kommunikációs-információs forradalommal felgyorsult modern globalizációt értjük, mely – a másik kettőtől eltérően – több szinten megkérdőjelezi a nemzetállam szuverenitását és a nemzetközi kapcsolatokban betöltött központi szerepét.

Teóriák a globalizáció és a nemzetállam viszonyáról

Habár a globalizációt már nem tekinthetjük kifejezetten új és meglepetésszerű jelenségnek, még mindig bizonytalan, hogy mi lesz a nemzetállamok sorsa a következő évtizedekben. Valóban egy proto-világállam kialakulásának lehetünk szemtanúi, és a nemzetállamok által életre hívott *global governance* felfalja önmaga forrását? Vagy a realisták (pl. Gilpin) elmélete bizonyul igaznak, miszerint a szuverén nemzetállamok továbbra is fő építőkövei maradnak a világnrendnek? Alapvetően a globalizációval foglalkozó teoretikusok két nagy csoportját különíthetjük el David Held felosztása nyomán: a hiperglobalistákat és a szkeptikusokat. Előbbiek szerint a politikai és gazdasági globalizáció az állami autoritás fokozatos csökkenéséhez vezet, az állam globális szinten mellékszereplővé, csupán az állampolgárok és a globális piacok összekötő elemévé válik. Megindul egyfajta kulturális homogenizáció, a nyugati értékek beépülnek más civilizációhoz tartozó nemzetek kultúrájába, mely jelenséget pikírt íróniával *McDonaldizációnak* vagy *McWorldnek* szokás nevezni. Bayer József megfogalmazása szerint az elmélet hipotézise, hogy „a gazdasági és politikai hatalom denacionalizálódását a globális kormányzás intézményesülése váltja fel, a nemzetállami szabályozás pedig csupán történelmi átmenetnek bizonyul” (Bayer 2003, 83–84). Kenichi Ohmae, japán világ-gazdasági szakértő és vállalati tanácsadó egyenesen azt állítja világhírű könyvének előszavában, hogy a 21. században az ipar, a beruházások, az egyének és az információ gyakorlatilag akadálytalanul áramlanak határokat nem ismerve, és azok a kormányfők, akik eddig a nemzetállamok integritásában és a határok lebontathatatlanságában hittek, tévedtek (Pál 2003, 168; Jensen 2014, 74–75; Ohmae 1995, viii). A teoretikusok másik nagy csoportjának tagjai, a szkeptikusok ezzel ellentétben azt állítják, hogy napjaink globalizációja lényegében nem különbözik a korábbi korszakoktól, pusztán a politikai és gazdasági kapcsolatok nemzetköziesedése történik. Ennek az álláspontnak egyik prominens képviselője Robert Gilpin, aki Kenneth Waltz *self-help* elméletének

hangsúlyozásával érvel amellett, hogy a szuverén állam a nemzetközi erőviszonyokat mindig szemmel tartotta, a potenciális politikai és gazdasági fenyegetéseknek mindig ellenállt, és a jövőben is így fog cselekedni. Szerinte a globális kormányzás eszméje mítosz, a nemzetállam igenis képes gazdasági kapcsolatait szabályozni, állampolgárai magatartását felügyelni. A transznacionális gazdasági interakciók zöme a centrum-országok között zajlik, tehát nem történik egységesülés, a világ tovább fragmentálódik. Paul W. James ausztrál professzor rámutat, hogy a nemzetállamok és a globalizáció intézményei egyazon időszakban alakultak ki és párhuzamosan fejlődtek, tehát semmi jel nem mutat arra, hogy a globalizáció felgyorsulása következtében a szuverén állam jelentőségét vesztené. Úgy tűnik, a szkeptikusok elmélete igazolja Huntington bevezetésben megemlített állítását, miszerint a világ eseményeinek főszereplői továbbra is a nemzetállamok. Az amerikai politikatudós *A civilizációk összecsapása és a világnrend átalakulása* című könyvében Roland Robertson, globalizációelméletekkel foglalkozó szociológus egy cikkére hivatkozva írta, hogy „egy mindinkább globalizálódó világban – melyet a civilizációs, társadalmi és egyéb szintű kölcsönös függés, valamint ezek általános számomartása jellemez – erősödik a civilizációs, társadalmi és etnikai öntudat” (Gilpin 2001, 18–19; Jensen 2014, 75; Bayer 2003, 84–85; James 2006, 268; Huntington 1996, 97). A nemzetállamok globális kormányzásban való részvételét tekintve úgyszintén két álláspontot különböztethetünk meg. Ezek arra adnak választ, hogy az állam elszenvedője, vagy aktív alakítója-e a globális folyamatoknak. A *policy determines politics* vélemény szerint a globalizált „szakpolitikák határozzák meg a nemzeti politikát, így az államok pusztán a globalizmus által behatárolt keretek között tudnak mozogni.” A másik meglátás neve a *politics matters*. Eszerint éppen a „nemzeti érdekek és politikák határozzák meg és befolyásolják a globális szakpolitikák alakítását” (Pál 2003, 169).

Merre tovább?

Minden elméletnek az a hátulütője, hogy a valóságnak csupán egy szeletére világít rá. Lehet szimpatizálni mind az idealistább, mind a realistább nézetekkel, ugyanakkor vitathatatlan, hogy mindegyiknek van saját igazsága és cáfolható pontja is. Nem lehet teljes magabiztossággal állítani, hogy – többek között – az információ, a beruházások és a nyugati fogyasztói szokások határokon átívelő terjedésével egy kulturális homogenizáció vette volna kezdetét, azonban azt sem, hogy a nemzetállam védőhálója képes lenne minden fenyegetést elhárítani. Beszélhetünk-e egyáltalán nemzetállamok

hanyatlásáról, amikor – mintegy a globalizáció ellenhatásaként – megszületett a regionális integráció? Természetesen a szuverenitás-átruházás következtében adott témakörökben az állam döntéshozatali képessége csorbulhat (pl. Európai Unió), de Gilpin szerint ez korántsem a nemzetállam hanyatlásának a jele, hanem azzal áll összefüggésben, hogy szövetségbe tömörülve hatékonyabban képviselhetők az állami érdekek (Egedy 2013). A nemzetállam igyekszik féken tartani a kulturális homogenizációt, erre a célra szolgálnak a nyelvtörvények, az importkorlátozások, a hazai kultúraipar és a kulturális intézmények támogatása (Bayer 2005, 26). Ezt könnyen megteheti, azonban még megválaszolatlan az a kérdés, hogy a gyakorlatban hogyan működik majd a globális kormányzás, érdekében áll-e kiépíteni egy globális identitást, és erre milyen gyakorlati lépésekkel reagál a szuverén nemzetállam.

A nemzetek feletti kormányzás kérdésköre

Mint azt fentebb is láthattuk, már önmagában azt a kérdést sem egyszerű megválaszolni, hogy pontosan mióta beszélhetünk globalizációról, s talán még nagyobb kihívás meghatározni, hogy pontosan milyen folyamatot értünk alatta. Susan Strange szavai szerint a fogalom „bármire utalhat a hamburgertől az internetig” (Strange 1996, 13). Biztos pontnak tekinthető talán, hogy a globalizációval az egész Földet érintő folyamatra, folyamatokra utalunk, tartalmára vonatkozóan azonban különböző értelmezések léteznek. Ezek között találunk olyat, amely a világtársadalom egységesülését helyezi előtérbe, és számtalan olyat, amely a globalizáció gazdasági jellegét hangsúlyozza (Szentés, 2003). A következőkben elsősorban a nemzetállamok politikai és szabályozó szerepének hanyatlásával, a kormányzás globális – vagy legalábbis nemzetek feletti – szintre való emelkedésével foglalkozunk röviden. Azt vizsgáljuk, hogy a nemzetállami értékeket védelmező irányvonal milyen érveket tud felhozni a nemzetállami kormányzás hatékonysága mellett, vagy éppen milyen kritikák fogalmazódnak meg a szupranacionalitással szemben.

Társadalmi szerződés

A kortárs angol filozófus, Roger Scruton *A nemzetek szükségességéről* című tanulmányában számos oldalról igyekszik alátámasztani azt az álláspontját, hogy a nemzetállam a legműködőképesebb kormányzási forma. Scruton tágabban foglalkozik a társadalmi szerződés koncepciójával, mint a világi törvénykezés legitimációjával. Az emberi társadalmakat alapvetően olyanoknak tekinti, amelyek előjogokat és

kedvezményeket állapítanak meg a csoporton belül lévők számára, azonban ezen előnyökben rendszerint a csoporton kívülieket nem részesítik, hiszen az a csoport belső összhangját biztosító bizalom kárára történne. Itt a társadalmi szerződés, azaz a közös jövőről való döntés éppen azért jöhet létre, mert a csoport már felismerte, hogy van közös jövőjük és egymásra vannak utalva. Ez tehát egy tagsági viszony, ahol a tagok az egymás közti viszonyaikat szerződéses kapcsolatként fogják fel. Míg a társadalmi szerződés elméletét kidolgozók úgy írják róla, mintha ez egyes szám első személyű döntést kívánna, Scruton igyekszik hangsúlyozni, hogy valójában többes szám első személyű döntésről van szó. Szerinte így válik lehetővé, hogy mások érdekeit is a magunk ügyeinek tekintsük, és szabályainkat akkor is betartsuk, amikor azok érdekeinkkel ellentétesek (Scruton 2005).

Global Governance

Ma széleskörben elterjedt nézet, hogy a világ számos olyan problémával néz szembe, amellyel az államok egyenként nem képesek megbirkózni. Ezek a kihívások természetüknél fogva globálisak, de az államok elavult intézményei akadályozzák a megoldást, és egyfajta globális kormányzás (*global governance*) megvalósulásával lehet áthidalni ezt az akadályt. Itt érdemes egy pillanatra megállni a fogalom pontosabb meghatározásának erejéig. Robert Latham különbséget tesz *governance that is global*, illetve *governance in the global* között. Míg előbbin a cselekvés olyan összehangolását érti, amely legalább az igényt kiterjeszti az egész Földre, utóbbi olyan összehangolt cselekvést jelent, amely a szociális interakciók minden szintjén jelen van, egészen a globális szintig (Dingwerth – Pattberg 2006, 378). Amit biztosan kijelenthetünk, hogy államok, illetve regionális és nemzetközi szervezetek összehangolt cselekvéséről van szó, amelyben a szereplők eltérő súllyal vesznek részt.

A globalizáció okozta demokratikus deficitről később esik szó, ezért itt most egy másik kérdést teszünk fel. Milyen következményekkel járhat a *global governance* szabályozatlansága? A globalizáció óriási gazdasági lehetőségeket nyitott meg, de kik döntenek arról, hogy melyekre helyezzük a hangsúlyt, s melyekre ne? Kérdéses, hogy az új ajtók nem csak a gazdagabb államok előtt nyílnak-e meg, miközben az elmaradottabbak tovább marginalizálódnak (Ram, 2001). A legnagyobb kihívást talán pont az államok de facto egyenlőtlensége jelenti, hiszen nem egyértelmű, hogy az államok szuverén egyenlősége – melyet a nemzetközi jog alapvének tekintünk – az erőforrások egyenlőtlén eloszlása mellett mekkora egyenlőséget biztosít a világ kormányzásában.

Demokrácia

Bár a globalizáció demokráciára gyakorolt hatásáról nem áll fenn konszenzus, a meggyőződés, hogy a globalizáció komoly fenyegetést jelent a mai felfogásunk szerinti demokráciára, széles körben elterjedt. Roger Scruton például a demokrácia működését is a nemzeti hűség meglétéhez köti, ennek hiányában a demokrácia hosszú távon nem működik. Érvélese szerint nemzeti hűség nélkül hiányzik az a „közös alap”, amely a politikai nézeteltérések áthidalására szolgál és kohéziót teremt. Enélkül az ellenzék nem fogadná el a kormányzó pártot és nem tartaná be a demokrácia játékszabályait (Scruton 2005, 157).

Vegyünk egy másik megközelítést. A demokratikus rendszerekben a népet tekintjük a szuverenitás hordozójának. Felmerül a kérdés, hogy a jelenlegi demokráciafelfogás működőképes-e a kormányzás bizonyos jogainak szupranacionális szintre emelkedése esetén is, azaz állíthatjuk-e, hogy a szuverenitás a nép kezében marad és a demokratikus kontroll továbbra is fennáll? A témával foglalkozva Michael Goodhart két elterjedt (egyébként szorosan összefüggő) feltevélezt említi meg a globalizáció demokráciára gyakorolt negatív hatásával kapcsolatban. Az első az államhoz kötődő demokratikus intézményekben megvalósuló demokratikus akarat (vagy közakarat) korlátozódó kompetenciájáról szól. Ennek jelentősége, hogy nagymértékben behatárolja a demokratikus döntéshozatal hatáskörét és hatókörét. A másik tézis a szupranacionális szereplők (kormányközi szervezetek, transznacionális vállalatok) erősödő befolyását érinti, melyek egyre gyakrabban töltönek be „kormányzó funkciókat” a nemzeti szint felett (Goodhart 2001, 532).

Demokratikus deficitnek talán elsősorban az utóbbit tekinthetjük, és Goodhart is emellett foglal állást, hiszen felelősségre nehezen, vagy egyáltalán nem vonható aktorok hoznak meg az állampolgárokat közvetlenül is érintő döntéseket anélkül, hogy teljesülnének az átláthatóság, a számonkérhetőség és a képviselhetőség feltételei (Uo.). Az kérdéses, hogy az állami kompetenciák megerősítése vagy egy „új típusú” demokrácia jelenthet-e megoldást a demokratikus deficitre, mindenesetre a nemzetállamok szerepkörének szűkülése, s így a demokratikusan megválasztottak általi döntéshozatal jelentőségének csökkenése jogosan kelthet aggályokat.

Kultúra

A globalizáció egy másik nagy kihívása a nemzetállam számára a nemzeti kultúrának mint a „nemzeti szuverenitás utolsó bástyájának” fenntartása (Egedy 2013, 6). A konzervatív megközelítés szerint a nemzet elsősorban nem

faji-etnikai, hanem szellemi-kulturális közösség, ebből a nézőpontból pedig kulcsfontosságú a kultúra védelme a globalizáció hatásaitól. Ezen nézet szerint egy globalizálódó világhoz az a nemzet képes sikeresen alkalmazkodni, amely meg tudja őrizni nemzeti identitását, ehhez pedig elengedhetetlen a kultúra védelme (Egedy 2013).

Pontosan mi történik a nemzeti kultúrákkal a globalizáció folyamatában? A globalizáció egyik következménye a kulturális konvergencia, amely jelenséget akkulturáció, transzkulturáció, vagy hibridizáció néven is szoktunk emlegetni. Ez a folyamat egy „globális kultúrát” hoz létre, melynek fő jellemzője az idő és a tér összesűrűsödése. A helyek, melyekhez a nemzeti kultúrák kötődnek továbbira is rögzítettek, de a tér, amelyben mindezek elhelyezkednek, egy szempillantás alatt átszelhetővé válik, így „zsugorodik össze a világ” (Barna 2011, 74).

A kultúra globalizálódásának viszont van egy másik következménye is, amelyet Barna Gábor Európa példáján keresztül szemléltet. Ha az egész világ nézőpontjából szemlélődünk, azt láthatjuk, hogy az idők során kialakultak bizonyos európainak mondható kulturális vonások a népek érintkezései során. Ennek ellenére „a mindennapi élet, a népi kultúra, az etnikumok és a nyelvek területén megmaradtak és megmaradnak a különbségek”. Ez tehát valójában csak rész-globalizációja a kultúrának, s abban a helyzetben, amikor a nemzetállamoktól politikai jogokat vonnak el, pont ezek a nemzeti kultúrák értékelődnek fel (Barna 2011, 75).

Összegzés

Az ember identitásának meghatározó tényezője a közösség(ek) iránti lojalitás. Ma ebben a tekintetben a nemzetállam bizonyul a legsikeresebb formációnak, azonban az információ, a javak, a kultúra határokon átvívelő terjedése és fogyasztása következtében kialakulóban van egy globális identitás. Képes-e a nemzetállam megállítani a szuverenitását csorbitó és szükségességét megkérdőjelező globális folyamatokat és intézményeket, melyeket tulajdonképpen ő maga hozott létre vagy vele párhuzamosan fejlődött? A kérdésre végleges választ adni rendkívül nehéz, de talán tanulmányunk is hozzájárul a globalizációval és a nemzetállamok mozgásterével kapcsolatos új kérdések megfogalmazásához.

Bibliográfia

- Barna Gábor 2011: Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében. In Jankovics József – Nyerges Judit, szerk.: *Kultúra és identitás*. Budapest, Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, 61–86.
- Bayer József 2003: Globalizáció és Politika. In Bayer József – Lévai Imre szerk.: *Globalizációs trendek*. Tanulmányok. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Bayer József 2005: Globalizáció, Média, Politika. In Bayer József – Bajomi-Lázár Péter, szerk.: *Globalizáció, Média, Politika. A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 9–47.
- Dingwerth, Claus – Pattberg, Philip 2006: Was ist Global Governance? *Leviathan*, XXXIV. évfolyam, 2006/3., 377–379.
- Egedy Gergely 2013: *Globalizáció és nemzetállam*. MIGeneRÁCIÓ Konferencia.
- Gilpin, Robert 2001: *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Goodhart, Michael 2001: Democracy, Globalization, and the Problem of the State. *Polity*, XXXIII. évfolyam, 2001/4., 527–546.
- Huntington, Samuel P. 1996: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford. Pusztá Dóra, Gátsity Mila, Gecsényi Györgyi. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- James, Paul 2006: *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back In*. London, SAGE Publications Ltd.
- Jensen, Jody 2014: *Globalizáció és új kormányzás*. Ford. Frank Orsolya, G. Márkus György, Ferenczi Tünde. Budapest–Érd, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet, 73–83.
- Ohmae, Kenichi 1995: *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. London, HarperCollins Publishers.
- Pál Mónika 2003: A nemzetközi kapcsolatok elmélete. In Gallai Sándor – Török Gábor szerk. *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó, 159–182.
- Ram, Ronki 2001: From the Anarchy to Anarchy: State and Governance Problematique. *The Indian Journal of Political Science*, LXII. évfolyam, 2001/4., 520–531.
- Scruton, Roger 2005: *A nemzetek szükségességéről*. Ford. Pásztor Péter. Budapest, Helikon.
- Strange, Susan 1996: *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Melbourne, Cambridge University Press.
- Szentes Tamás 2003: Globalizáció: áldás vagy átok? Néhány gondolat a globalizálódás és nemzeti fejlődés kérdéseiről. In Bayer József – Lévai Imre, szerk.: *Globalizációs trendek*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 13–59.

Baksay Boglárka
Nemzetközi Tanulmányok BA

Csirmaz Evelin
Nemzetközi Tanulmányok BA

Pádár Anna
Nemzetközi Tanulmányok BA

/ Euroszepticismus – út a Brexitig

Euroszepticismus – régen és most

Az euroszepticismus mint jelenség tulajdonképpen egyidős az európai integrációval, hiszen a folyamatnak mindig is akadtak kritikussai, ellenzői. Az euroszeptikszis előzményének tekinthető az 1970-es évek europesszimizmusa – mely az Európai Közösségek gazdasági teljesítőképességéről alkotott negatív véleményekhez kapcsolódott a '73-as olajválságot követően –, illetve az értelmiség két világháború közötti kultúrpeszimizmusa is, amely az európai civilizáció általános értelmű hanyatlásáról beszélt. Az euroszepticismus ezekhez viszonyítva kifejezetten a EU intézményrendszerének további fejlődését érintő dilemmákra korlátozódik. A köztudatban azonban csak 30 évvel ezelőtt jelent meg ténylegesen, egészen pontosan a The Times angol folyóirat 1986. júniusi számában használták először a kifejezést (Harmsen – Spiering 2005, 15).

Az 1990-es évek elején, a Maastrichti Szerződés és az Európai Unió hivatalos létrejötte után terjedt el igazán széles körben az euroszeptikszis, mivel az integráció ekkortól lényegesen több területre terjedt ki, így sokkal több érdeket sérthetett. Az 1960-as évek ellenérzéseivel azonban szinte összehasonlíthatatlan, hiszen az akkori Európai Gazdasági Közösség jóval kevesebb politikai területet fedett le, így természetesen ritkább volt az érdeklődés is, mint a mai Unióban.

Mit is takar azonban az euroszepticismus fogalma? Mit értünk ma, a XXI. században a kifejezés alatt? Lehet-e általánosan beszélni az euroszepticismusról? Erre nem tudunk egyértelmű választ adni, mivel számos értelmezés létezik, de lényegében a politikai vagy gazdasági értelemben vett

európai integráció negatív értékeléseit magába foglaló jelenségről van szó.

Az euroszepticismus meghatározását gyakran további kategóriák felállításával próbálják pontosabbá tenni. A legelterjedtebbek közé tartozik a gyenge (*soft*) és az erős (*hard*) euroszepticismus elkülönítése, amelynek alapját a politikai pártok Európai Unióval szembeni szeptikusságának mértéke adja. Hiszen minden párt programjában találhatunk olyan pontot, amely az EU által képviselt politikától eltér, ettől azonban még nem feltétlenül lesznek euroszeptikusak (Harmsen – Spiering 2005, 18). A jelenség egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy az Európai Unió nemzetek által kötött szövetség, melynek tagjai saját, olykor egymással vagy a közös politikai, gazdasági érdekekkel ütköző preferenciákkal is rendelkeznek. Így tehát óhatatlanul akad majd olyan pont, amely egyes pártokból ellentétes véleményt vált ki.

Ennek értelmében gyenge euroszepticismusnak az számít, amikor általánosan nincs különösebb ellenvetés az uniós tagsággal szemben, bizonyos szakpolitikai intézkedéssel vagy irányvonallal azonban nem értenek egyet, mert az ütközik az adott nemzet érdekeivel. Az erős euroszepticismushoz az európai integráció elmélyítését ellenzők tartoznak, valamint azok, akik támogatják az EU-ból való kilépést (Harmsen – Spiering 2005, 19).

Az Európai Unióról való vélekedés kapcsán négy általános pártpolitikai nézet merült fel az évek során. Az EU hívei (*Euroenthusiasts*) azok, akik támogatják az európai integrációt és optimisták az Unió tényleges fejlődésével kapcsolatban. Az europragmatisták (*Europragmatists*), akik nem támogatják a tágabb értelemben vett európai integrációt, azonban ettől

függetlenül pozitívan állnak az Unióhoz, mivel az bizonyos nemzeti vagy szektorális érdekeket szolgálja. Az euroszeptikusok (*Eurosceptics*) alapvetően pozitív módon viszonyulnak az EU-hoz, de kritikusan tekintenek annak fejlődésére. Végezetül létezik az Európai Uniót elutasító nézet is (*Euro-rejects*), mely elveti az európai integráció általános ötletét is (Harmsen – Spiering 2005, 19–20).

Nemrégiben Chris Flood készített egy hat kategóriából álló csoportosítást, amely a pártok helyzetét átfogóan ábrázolja az EU-val szemben – hangsúlyozta azonban, hogy ezek nem egyértelműen elválasztható csoportok. A skála egyik végén az elutasító (az uniós tagsággal, vagy bizonyos EU-s intézetben való részvétellel szemben ellenességes), a másik végén a maximalista (az integráció további menetét pozitívan értékelő) attitűd található. A következők a köztes pozíciók: revizionista (visszatérés a nagy szerződésreform előtti állapothoz); minimalista (a status quo elfogadása, de ellenállás a további integrációval szemben); gradualista (mélyebb integráció támogatása, de lassú ütemben) és reformpárti (konstruktív elkötelezettség; a meglévő megállapodások fejlesztése) (Flood 2002, 5).

Az elmúlt évtizedeket vizsgálva mindig megfigyelhető egyfajta euroszepticismus, mely az államok bel- és külpolitikájára nézve meghatározó volt. A jelenség elsősorban az Egyesült Királyságra volt jellemző, majd az integráció kiterjesztésével fokozatosan vált egyre intenzívebbé, immár nemcsak a szigetországban, hanem szerte a kontinensen is. Ez tágabb értelemben összekapcsolható az elmúlt két évtizedben zajló lassú, egész Európára kiterjedő gazdasági növekedéssel, ugyanakkor az európai gazdasági-társadalmi modell válságával is. Az Európai Unió tekintetében a nemzetállamiság és a szuverenitás kérdése mindig vitatott volt; a csatlakozáskor a feltételeknek megfelelően fel kell adni, pontosabban átruházni bizonyos mértékű nemzeti szuverenitást az uniós intézményekre. Ezzel azonban számos szereplő nem ért egyet, mondván, ez korlátozza nemzeti érdekeiket és annak érvényesülését. Az Unió lényege tulajdonképpen a nemzetek feletti (szupranacionális) jelleg, melyet sokan megkérdőjeleznek – elsősorban a nacionalista mozgalmak és a jobboldali politikai pártok körében –, hiszen a saját nemzeti preferenciáikat kell összeegyeztetni a közös érdekekkel, ami általában kompromisszumos megoldást kíván. Ez a nemzetállamok részéről gyakran „vesztésként” könyvelhető el, mivel az uniós tagságban szuverenitásuk, döntéshozásuk korlátját látják, amelyek következtében nem dönthetnek önállóan. A tagállamisághoz emellett hozzátartozik a jogharmonizáció is, melynek

értelmében az államok nem hozhatnak az uniós jogba ütköző törvényeket vagy rendeleteket.

Az euroszepticismus minden országban különböző formát öltött, illetve máshogyan alakult ki. Nagyban befolyásolta a jelenség létrejöttét és intenzitását az adott nemzet történelme, kultúrája, politikai berendezkedése és vallási megoszlása is; ezért az euroszepticismusról, annak történetéről nem igazán beszélhetünk általános értelemben. Közös pontok, hasonlóságok ugyan előfordulhatnak és felfedezhetők, azonban nem állapíthatók meg olyan univerzális vonások, amelyek minden nemzet euroszepticismusát egyformán jellemeznék.

Az Egyesült Királyság és Európa kapcsolata mindig is problémás volt, ennek okai történelmi eredetűek; többek között ez a sajátos viszony alapozta meg a brit euroszepticismust is, mely gyakorlatilag elindította azt a hullámot, amely több tagországban is a politikai szereplők elbizonytalanodását eredményezte. Az euroszepticizmus már szinte teljesen gyökeret vert a brit gondolkodásban, e magatartás mögött azonban sok tényező áll.

Történelmi távlatban az első lényeges lépés a kontinenstől való eltávolodásban a 16. században végbemenő vallási elszigetelődés volt. Az anglikán egyház létrejöttével a britek már nem függtek Rómától, hanem saját királyuk vált egyházuk fejévé, elszakadva az európai valláskultúrától. Egyesek szerint már ez is meghatározó lépés volt az euroszepticizmus felé, abban viszont általános az egyetértés, hogy az esemény kulcsfontosságú volt az európai–brit kapcsolatok jövőbeli alakulásában (Spiering 2015, 31).

Fontos kiemelni, hogy a britek nem tartják magukat igazán európainak, nem tudnak azonosulni az „európai polgársággal”. Emellett úgy érzik, hogy Európa a konfliktusok helye, mivel a kontinens forradalmaknak és háborúknak adott helyszínt (Spiering 2015, 10). Mindez már az integráció kezdetekor érvként szolgált a britek számára a csatlakozással szemben.

Az Egyesült Királyság sokszor kívülálló, külső szemlélőként viselkedett, ha az európai politikáról volt szó. Nem is akart igazán beleszólni ebbe, mindig is rokonszenvesebb volt számára az Egyesült Államokkal való szövetségszövetség; a II. világháború utáni időszakot pedig különösképp jellemezte az ilyesfajta eltávolodás. Ennek indoka, hogy Európát, valamint magát az integrációt is Németországgal azonosították, és nem akarták hagyni, hogy a korábbi agresszor kezébe kerüljön Európa irányítása (Spiering 2015, 32).

A gondolkodásmódban is lényeges különbségeket figyelhetünk meg, a jogrendszer pedig tovább árnyalja ezt. Az

Egyesült Királyságban ugyanis a „common law” jellemző, amely korábbi bírói döntéseket vesz alapul az ítélethozatal során (Spiering 2015, 55). Ezzel szemben a kontinens többi részén a jogrendszerek a római jogon alapulnak, mely korábban meghozott rendeletek, szabályok szerint jár el. Ehhez kapcsolódik, hogy az Egyesült Királyságnak történelmi alkotmánya van, mely különbözik az európai országokban jellemző írott alkotmánytól (mint például Magyarországon az Alaptörvény). Ez a precedensjoggal összeegyeztethető, viszont nem képzelhető el az ilyesfajta alkotmány a kontinens többi államában a római jogi alapok miatt.

Fontos, hogy a brit euroszepticizmusnak nemcsak történelmi, politikai, de kulturális háttere is van. A második világháború után jellemző volt a szigetországban a „mi (Egyesült Királyság) és az ők (Európa)” besorolás (Spiering 2015, 10). A Királyság elutasító viselkedésének oka az is, hogy úgy érzi, kulturálisan elszakadt Európától. Ez az magatartás általánosan jellemző, és a szakirodalomban, a médiában és a politikában egyaránt megtalálható. Vannak, akik azt állítják, közös európai kultúra nem létezik, a kontinens csak olyan különböző kultúrák gyűjteménye, melyek a nemzetállamokban kristályosodtak ki. A kulturális euroszepticizmus egy másik formája azt állítja, hogy az Európai Unió fenyegetést jelent az egyéni kultúrákra nézve, mert a maga létezésével és aktív politikájával homogenizálja a nemzeteket – erre példa az európai zászló és a himnusz (Spiering 2015, 74).

Lényeges azonban megemlítenünk, hogy nemcsak a brit, hanem a kontinentális gondolkodók is (mint Montesquieu, Alexis de Tocqueville és Hippolyte Taine) élesen megkülönböztették egymástól Európát és az Egyesült Királyságot, sokszor úgy írva le őket, mintha semmilyen hasonlóság nem lenne közöttük, vagy legalábbis kifejezték nézetüket, miszerint a szigetország nem tartozik igazán a kontinenshez (Spiering 2015, 29).

A politika és a sajtó mellett az euroszepticizmus megtalálható a brit közvéleményben is, amit az Eurobarometer felmérései is alátámasztanak. Az Unióval szemben mutatott ellenszenvük mértékét az utóbbi években csak a svéd közvéleményé múlta felül (Spiering 2015, 22).

Az 1960-as és '70-es években a szkeptikusok nem rendelkeztek megfelelő erőforrásokkal, így nem jelentettek tényleges kihívást a kormányok számára. Napjainkban viszont az euroszeptikus csoportok már intelligens módon használják az európai integrációra vonatkozó információkat, jól ismerik az EU történetét, intézményeit, intézkedéseit, és ezeket képesek megfelelően felhasználni politikájuk során (Forster 2004, 8). Ebből következik, hogy az euroszeptikus pártok a

28 tagállamból 22-ben jelen vannak. Viszont az is megfigyelhető, hogy ezek a radikális pártok az Európai Parlamentbe jutva enyhébb politikát folytatnak, és általában csatlakoznak egy mérsékeltabb frakcióhoz. A 2014-es adatok is bizonyítják, hogy egyre meghatározóbb szereplői az EP-nek, ugyanis az euroszeptikus pártok 2017, a kifejezetten EU-ellenesek pedig 71 főt delegálhattak. Azonban ezen pártok igen sokrétű nézeteket képviselnek, nem alkotnak egységes politikai erőt, mivel megtalálhatóak közöttük a szélsőjobb és szélsőbal, valamint a konzervatív, radikális vagy zöldpárti politika képviselői is. Ez lényegesen megszabja az euroszeptikus pártok együttműködési lehetőségeit, illetve az EP mozgásterét is (Policy Solutions, 2014).

Összességében elmondható, hogy az euroszepticizmus mindig is meghatározó szerepet töltött be az európai integrációban, ez különösen jellemzőnek ígérkezik az elkövetkezendő néhány évben, ugyanis „első kézből” tapasztalhatjuk meg az euroszepticizmus tényleges eredményét a Brexit folyamatán keresztül. Manapság tehát még hangsúlyosabbá és gyakrabban emlegetetté válik a jelenség nemcsak a közéletben, de a hétköznapijainkban is.

Az Egyesült Királyság jelene és jövője Európában

Napjaink Európájában, az uniós politika színterén kevés szereplő annyira behatárolhatatlan, nehezen kiszámítható, mint az Egyesült Királyság. Különleges államról van szó: társadalmának egy igen jelentős szegmensére nemcsak a földrajzi, de az eszméi, politikai értelemben vett elszigeteltség is jellemző. Múltját a hatalmi viszonyok viharos változásai során egyfajta különleges nemzetfelfogás és politikai fejlődés kísérte végig, mely a jelenkor ambivalens nemzetközi rendszeréhez vezetett. A következőkben ezen folyamatok Európát érintő oldalát igyekeznénk bemutatni; az utat, mely azon döntéshez vezetett, hogy a Királyság elhagyja az európai integrációt, hosszú ideje példátlan, általános bizonytalanságot teremtve. A brit euroszepticizmus létrejöttének vizsgálatához elsőként a társadalom sajátosságait érdemes megfigyelnünk. A szigetország osztály-, földrajzi és etnikai különbségek által polarizált, egyértelműen heterogén (Szilágyi 2005, 79). Ennek természetesen az is alapvető tényezője, hogy több ország, népcsoport „beolvasztásával” jött létre (melyek kultúrájuk pilléreit máig őrzik). Osztályrendszerét a nemesség, a közép- és a munkásosztály alkotja; közös jellemzőjük, hogy mindennapjaikban óriási szerepet kap a politika, a társadalmi élet mozgatórugója, melynek legfőbb médiuma a sajtó. A politikai vita intézménye különösen elterjedt, a Királyság nagyobb televíziós és rádiócsatornáin rendszeresen tartanak

vitákat politikusok és civilek részvételével; emellett a fiatal generáció is aktív résztvevő a közéleti döntésekben, ehhez intézményes kereteket a Youth Parliament biztosít.

Átjárja tehát a brit gondolkodásmódot egyfajta sajátos identitástudat, melynek alkotóelemei a Parlament, a Common Law, a Királyság intézményei, valamint az egyedi szuverenitás-felfogás. Timothy G. Ash *Európai-e Britannia?* című tanulmánya úgy fogalmaz, hogy ez a szuverenitás, „egyedülálló koncepció, mely a parlamentben található koronával jut kifejezésre” (Ash 2001, 42). Ez a kulcsfontosságú, történelmében és társadalmában mélyen gyökerező jelenség tehát nem a nemzethez tartozik a Királyság esetében, hanem a Parlamenthez (évszázados hatalmi konfliktusok eredményeként). A brit szuverenitástudathoz hasonlóan a nemzetfelfogás is sajátos; többek között ez felelős az Európával fennálló kapcsolat nehézségeiért is. Tony Blair 2000-es varsói beszédében így jellemezte a szigetország lakosságát: a brit „büszke és függetlenségének tudatában lévő, szigetlakó nép, bár ereinkben sok európai vér folyik” (Blair 2001).

Noha az Amszterdami, Nizzai és Lisszaboni Szerződések egyértelműen formálták ezen identitást és nemzeti öntudatot, a belőle fakadó problémákat nem sikerült teljesen megoldani. Míg állandó akadály a annak, hogy az ország valóban nyisson különböző nemzetközi, szupranacionális elképzelések, különösen az Európai Unió felé. A Királyság ezzel az úgynevezett „vonakodó partner” stratégiáját folytatja; a brit politika a közösségi érdekekkel szemben inkább sajátjait tartja szem előtt, csak a számára is előnyös elveket alkalmazva (Szilágyi 2005, 80). Ennek megfelelően máig fenntart egyfajta nagyhatalmi pozíciót, de némiképp más értelemben, mint a korábbi érák alatt; a globalizáció ütemét nem teljesen követi, hatalma egyre inkább névleges és politikai, mintsem gazdasági.

A „vonakodó partner” jelensége visszavezethető a történelem eseményeire: a Királyság jelentősen növelte befolyását a XIX. és XX. században, stabilizálva nagyhatalmi státuszát. Pozíciójának megtartásáért a II. világháború alatt gyakorlatilag izolálta magát, ez a politika pedig megkérdőjelezte, hogy egyáltalán európainak tekinthető-e az Egyesült Királyság. Churchill megfogalmazta a „három kör” elvét, azaz a szigetország az Amerikai Egyesült Államokhoz, a Brit Nemzetközösséghez, valamint Európához fűződő viszonyát; a három kapcsolat közül pedig ez utóbbi volt legkevésbé fontos a Királyság számára (Davis, 2013). Ezen tényezők miatt az egymást váltó kormányok későn realizálták az európai együttműködéshez való alkalmazkodás szükségességét. Hozzájárult a jelenséghez az említett szuverenitás védelme is mint

érzelmi alapú ok; a brit identitástudatnak ezen pillére kéz a kézben jár egyfajta nosztalgikus nacionalizmussal, mely főként az idősebb generációkra jellemző, és kulcsfontosságú volt a Brexit kialakulásában.

Ahogy már említésre került, emellett megfigyelhető az euroszepticismus, azaz a politikai és/vagy gazdasági típusú európai integrációról alkotott sajátos, negatív vélemény felemelkedése is (Harmsen – Spiering 2004, 13). A Királyság gyakorlatilag az euroszepticismus „bölcsőjének” számít; megtalálható többek között Churchill Európa-politikájában, de a későbbi kormányok esetében is.

Miután egy hosszú és nehézkes tárgyalási folyamat végén, 1973-ban az Egyesült Királyság az EGK tagja lett, az olajválság és egyéb gazdasági problémák által sújtott országban a konzervatívok kerültek hatalomra, élükön a Vlasdyként híressé vált Margaret Thatcherrel. A Thatcher-kormány nemzetközi politikájában a szupranacionális helyett sokkal inkább a kormányközi együttműködést támogatta. A külpolitika megvalósítását elképzelhetőnek tartotta európai szinten, azonban úgy vélte, a biztonság- és védelempolitika megfelelő szintű kivitelezése csak a NATO keretein belül történhet meg. A britek a pénzügyi szempontból sem nyitottak Európa felé a szükségesnél magasabb szinten: a monetáris uniót, az euró bevezetését Thatcher kifejezetten ellenezte – olyannyira, hogy inkább saját gazdasági tervvel állt elő egy közös európai fizetőeszköz létrehozására.

A Vlasdy Európa-politikáját azonban nem lehet egyértelműen kategorizálni; ez valószínűleg abból is ered, hogy Thatcher nem volt igazán járatos az európai integráció témájában, amikor egy válságidőszak közepén elfoglalta miniszterelnöki posztját. Kapcsolata az európai integrációval joggal nevezhető problémásnak: sajátos költségvetési, gazdasági programjának bevezetése (privatizáció, új monetáris politika, a szakszervezetek hatalmának letörése) ugyan modern rendszernek számított, de széles körben váltott ki elégedetlenséget brit és európai szinten egyaránt (Marján 2015, 166–167). Valódi összetűzésre azonban a közös mezőgazdasági politika átalakításakor került sor, a reformok bevezetését ugyanis Thatcher megvétőzte, mondván, az jelentős anyagi károkat okozna a Királyságnak. Ekkor hangzott el híres beszéde, melyben kijelentette: „Vissza akarom kapni a pénzem!” (Kirkup 2013). Aggodalma egyébként valós volt, ekkorra ugyanis a Királyság egyedül fedezte az Európai Közösség költségvetésének kb. 20 százalékát, azonban a mezőgazdasági célú kifizetéseknek csupán tizedét kapta vissza (Marján 2015, 167).

A Közösséggel kialakult feszült viszony azonban nem az egyedüli tényező volt, amely meghatározta a Thatcher-kormány

Európa-politikáját. A Királyság még szorosabbra fűzte külpolitikai kapcsolatait az Egyesült Államokkal, valamint a Falkland-szigeteki háborúval ismét előtérbe kerülhettek a brit hatalom kiterjesztésének tervei is (Zolcsák 2015).

A XXI. század küszöbén azonban a fentiek szöges ellentétét figyelhettük meg a Blair-adminisztráció (1997–2007) Európa-politikájában. Az előző kormányok egy, már nem versenyképes országot hagytak a Munkáspártna, melyre megoldásként Tony Blair a maastrichti program követését célozta meg. A párt politikájában megfogalmazta: Nagy-Britannia nemzeti érdeke, hogy aktívan részt vegyen az európai integrációban, hiszen így saját érdekeit is érvényesíteni tudja (Bulmer 2008, 1–15). A bevándorlás kérdése is kulcsfontosságú pillére volt Blair Európa-politikájának; a miniszterelnök kifejezetten támogatta az új évezred elején lezajlott keleti bővítést, melyet 2003-as varsói látogatása során hangsúlyozott is (The Guardian 2003). Beszédében üdvözölte a bővítést, mely megerősíti majd Európát, és egyensúlyt teremt a keleti és nyugati területek között. Emellett kitért a brit euroszepticismusra is, melyet úgy jellemezett, hogy az nem a hazafiasság, hanem a gyengeség megnyilvánulása.

Blair kormányzása után (valamint még egy hároméves ciklust követően Gordon Brown miniszterelnökségével) a Munkáspártot ismét váltották a Toryk; ezzel újfent változott a brit Európa-politika is. Köreikben az általános kétely, bizonytalanság és sokszor elutasító hozzáállás az Európai Unió létrejöttével a maastrichti szerződés után sem szorult vissza. 1994-ben Norman Lamont a Konzervatív Párt konferenciáján kijelentette: eljött az ideje, hogy a Királyság komolyan megfontolja az Unióból való kilépés lehetőségét (Marsh 2017). Ugyan ez ekkor nem következett be, mégis egyértelműen mutatta az euroszepticismus jelenlétét a brit politikában, ami a kilépés igényének térnyeréséhez vezetett.

Az új évezred elhozta a kritikus hangok felemelkedését; David Cameron kormányzása (2010–2016) fordulópontot jelentett a szigetország életében, nem csupán saját pártjában, de a társadalomban is éles törésvonalat hozva létre. Cameron konzervatív párttársainál bizonyos értelemben nyíltabb külpolitikát kívánt folytatni; első intézkedése például arra irányult, hogy a Királyság ne lépjen ki az Unió közös halászati politikájából (BBC 2016b). A miniszterelnök emellett az EU esetleges további bővítését is támogatta (Watt 2013), hangsúlyozva, hogy a Királyság üdvözlí és bátorítja a csatlakozni kívánó országokat.

Politikustársai és a brit nép nyomására, valamint a párt pozíciójának megtartásáért azonban Cameron végül mégis megtette azt a lépést, amely megpecsételte az Unió és a Királyság

kapcsolatát: népszavazást írt ki az EU-ból való kilépés kérdéséről, a Brexitről. Cameron, aki végig a *remain* (maradáspárti) kampány egyik fő arca volt, maga is megdöbben a referendum végkimenetelén. Pályafutása a Konzervatív Párt és az ország élén ezzel véget ért: a szavazás másnapján bejelentette lemondását. Beszédében elmondta: teljes bizonyossággal hitte, hogy a Királyság erősebb és biztonságosabb ország az EU tagjaként (Stewart – Mason – Syal 2016).

A 2016. június 23-án az Egyesült Királyság és Gibraltár területén tartott népszavazás a maradáspártiak számára elbukott. A szoros végeredmény (51,9% szavazott a kilépésre) tüntetések sorát indította el, valamint világszerte felháborodást váltott ki (Bloomberg 2016). A Királyságban élő számos etnikai és vallási közösség, illetve a külföldről érkezett munkavállalók és diákok tömegei számára a referendum kimenetele egyfajta fenyegetést jelentett, a szabad mozgás lehetőségének korlátozását. A kampányok főbb arcai a *remain* oldalon a konzervatív David Cameron és London polgármestere, Sadiq Khan voltak; a *leave* (kilépés) pártján az EP-képviselőként is tevékenykedő Nigel Farage, valamint Boris Johnson állt. Az „in-kampány” legfőbb érvei, az EU megvéd” szellemét követték: az indokok között szerepelt az emberi jogok védelme, a diszkrimináció-ellenes szabályzások, a „wage gap” (nemek közti bérkülönbség) felszámolása, a gyermekágyi segély biztosítása, az EU-s támogatásokkal fejlesztett kutatási szektor, a környezetvédelmi szabályzások és az élelmiszerbiztonsági előírások eredményessége (Digital Library 2016a). Továbbá szerves eleme volt a mozgás szabadsága, amely egyrészt vonatkozott az Unió területéről érkező munkavállalók jogaira, másrészt a britek lehetőségeire is, hiszen a Királyságnak több, mint kétmillió polgára él az EU tagországaiban. A kampány a kilépés esetére gazdasági instabilitást jósolt, amely a brit adófizetők mindennapjaira, valamint a vállalkozásokra is súlyos terhet róhat – egy, a referendum előtt készült felmérés szerint a brit kisvállalkozások 75 százaléka támogatta a Királyság uniós tagságát (Digital Library 2016c).

Ezzel szemben az „out-kampány” a nacionalista szellemet, a brit identitás- és szuverenitástudatot vette alapul. Kijelentették: az Unió területéről és a világ más országaiból is szabadon érkező munkaerő veszélyezteteti a brit munkavállalók alkalmazását. A kampány tehát egyrészt kifejezetten a külföldi dolgozók ellen irányult: egy kampányszöveg például hangsúlyozta, hogy a „kilépést”, vagyis a távozást inkább a bevándorlókra vonatkoztatná (Digital Library 2016b). Másfelől a *leave*-pártiak a Jobb Kint (*Better Off Out*) című akcióban az Európai Unió közös mezőgazdasági szabályzásának negatív hatásaira is építettek, mondván,

azok alkalmazása a brit élelmiszerpiacon áremelkedést okozott, ezzel pedig anyagi terhet rótt a vásárlókra (Digital Library 2016d). Felmerül azonban a kérdés, valóban a közös piaci szabályozások teljesítése jelentett-e nagyobb költséget a brit adófizetők és általában az ország számára, vagy a Brexit által okozott gazdasági következmények. Világpiaci szempontból ugyanis azonnal érzékelhető volt a népszavazás negatív hatása, ez elsőként a tőzsdén mutatkozott meg: a referendum másnapján a font rég nem látott mélypontot ért el az amerikai dollárral szemben (Bloomberg 2016); a Woodford Investment Management jelentése szerint pedig a várható gazdasági következmények ennél is összetettebbek és súlyosabbak lesznek (Woodford Investment 2016).

A politikai és társadalmi konzekvenciák azonban talán még nagyobb törést jelenthetnek a szigetország számára. A brit civil társadalom alapvető értékeire nézve – mint a vallás, a véleménynyilvánítás és a munkavállalás szabadsága (Paár 2000, 79–86) – a felszínre tört nacionalizmus és euroszkepticizmus kifejezetten veszélyessé vált. A Királyság társadalmában egyfajta törés következett be, amit egyértelműen szemléltet a kis híján 50–50 százalékos népszavazási eredmény. A referendum kimenetele éles határt húzott az angol és walesi, valamint a skót és ír területek között. Észak-Írország és Skócia lakossága egyértelműen az Unióban maradás mellett, míg Anglia és Wales szavazói a kilépés oldalán tettek le voksukat (BBC 2016a). Az eredmény keltette általános hangulat mélyítette a társadalmi problémákat, valamint az etnikai, földrajzi és történelmi alapú ellentéteket (Brinded 2016). Válaszul Theresa May lépésére az 50. cikkely aktiválásáról, Skócia miniszterelnöke, Nicola Sturgeon bejelentette: hamarosan kiírásra kerül a második skót függetlenségi népszavazás. A skót politikus arra hivatkozott, hogy a Királyság kormánya még csak meg sem próbált egyezsre jutni a skót kormánnyal a kilépés ügyében (The Independent 2017). Sturgeon a referendumat 2018 ősze és 2019 tavasza között hirdetni meg, mielőtt „túl késő lenne”, de amikor „a Brexit pontos körülményei már ismertek” – indokolta döntését. Problémát jelenthet azonban, hogy May a népszavazásról szóló rendelet (Section 30. Order; The Constitution Unit) értelmében akár meg is akadályozhatja a skót referendum kiírását.

Továbbá egyfajta szakadék alakult ki London és a Királyság egyéb területei között is; a metropolisz egyes kerületeiben az „in” szavazatok aránya 75–80 százalékon állt (BBC 2016a). London gyakorlatilag elszigetelt területté vált a referendum óta, lakossága és politikai elitje teljes mértékben ellenzi a

kilépést. Ennek háttere a város világgazdaságban betöltött vezető szerepe, valamint multikulturális volta. London egyfajta befogadó szigetként működik, különösen nyitott Európa és a világ felé, így mind társadalmi és politikai, mind gazdasági szempontból megrázta a népszavazás végeredménye. A kilépésnek köszönhetően elveszítheti külföldi befektetőinek egy részét, így eddig stabil világ gazdasági és pénzügyi dominanciáját más európai városok, például Párizs vagy Frankfurt javára (Davies 2017). London a nemzetközi politika pódiumán is komoly károkkal nézhet szembe: az Európai Bizottság bejelentette, távoznak a fővárosból az ott székelő uniós ügynökségek (BBC 2017).

Említésre méltó továbbá a kialakult társadalmi problémák között a növekvő idegengyűlölet jelensége (The Independent 2016). Az elmúlt időszakban ugrásszerűen megnőtt a külföldiek, különösen a muszlimok sérelmére elkövetett zaklatások, rasszista támadások száma a szigetországon; az idegenellenes, nacionalista civil mozgalmak felemelkedése teret ad a gyűlöletbeszédnek. Összességében elmondható, hogy a Királyság a népszavazás eredményeként kezdett igazán elzárkózni Európától és a világtól, az eddig kevésbé nyíltan működő eurofób és patrióta eszmék felszínre törtek. Komoly ellentétek sora ütötte fel a fejét: a fiatal haraggal tekint az időse, amiért az szavazatával ellehetetlenítette a jövőjét (Shuster 2016). A britek veszélyeztetve érzik nemzeti öntudatukat és hagyományait a lehetőségeket kereső külföldiektől. A szabad mozgás jogával élő munkavállalót aggasztja, hogy elveszíti-e állását a kilépés eredményeként. Az északi és déli területek két pólusra szakadtak a referendum következtében. Hogy mi lesz ezután, csupán találgatni tudjuk, biztos választ csak az elkövetkezendő évek eseményei hoznak majd. Egy azonban bizonyos: a Királyság már nem lesz ugyanolyan, mint volt.

Hard és soft Brexit – egy pártban, mégis külön

2017. március 29-én az Egyesült Királyság benyújtotta kilépési nyilatkozatát az Európai Parlamenthez. Ezzel megkezdődtek az úgynevezett Brexit-tárgyalások, melyek folytatásához – a Lisszaboni Szerződés 50. cikkelyének értelmében – két év áll a felek rendelkezésére.

A Királyság kilépésének preferált módjával kapcsolatban még a britek sem vélekednek egységesen. A legnagyobb és egyben vezető párt, a Konzervatívokon belül is két uralkodó nézetet találunk: az egyik az úgynevezett *hard*, a másik a *soft* irány. A Brexit szükségességét egyik nézőpont sem tagadja, azonban mindkettő állítja, csak a saját módszerükkel lehet nyertesként távozni az Unióból. A következőkben ezen

két nézetet hasonlítjuk össze pontról pontra, a kilépés menetét illető víziók tekintetében.

A Brexit-tárgyalásokat két szakaszra bonthatjuk. Az első lépcsőfok során a feleknek olyan lényeges kérdésekben kell megegyezésre jutniuk, mint az állampolgárok további helyzete, a pénzügyi kérdések, a kilépés költségei és az északi határ problémája. Erdemi előrelépés csak azután következhet be, ha a fentiekben megállapodás történik. Ezt követően léphetnek tovább a második szakaszba, amelyben az Egyesült Királyság és az Európai Unió további kapcsolatának egyeztetésére kerül sor, például a gazdasági viszonyok, a munkaerő-áramlás és az „egységes égbolt” ügyében.

A leginkább szembevetülő ellentét a két vélemény között az, hogy míg a *hard* Brexitet képviselők csoportja a további viszonyokat az EU-val úgy képzelni el, ahogy egy harmadik államhoz viszonyulna, addig a *soft* irány inkább közelebb áll a munkáspárti nézőponthoz. Ennek értelmében a jövőben is szorosabb kapcsolatot tartana fenn az Unióval, különösen olyan tényezők tekintetében, mint az egyéni gazdasági szerződések, a közös légtér, vagy a kutatási és fejlesztési szektor. A tárgyalások azonban lassú ütemben haladnak – jelen pillanatban is csak az első szakaszban tartanak, érdemi előrelépés még nem következett be. Ennek egyik legfőbb oka a már korábban említett széttagoltság. Az állampolgárok helyzete mind az Európai Unió, mind az Egyesült Királyság számára életbevágóan fontos. Az Egyesült Királyságban jelenleg közel hárommillió uniós állampolgár él és dolgozik, és ennek fordítottja is igaz: az Unió területén is több, mint kétmillió brit állampolgár él. A két fél fő célja, hogy saját polgáraik jólétét biztosítsák; egyértelműen arra töreksenek, hogy a körülményekhez képest a legkedvezőbb eredményt hozzák ki az új helyzetből.

A *hard* és *soft* Brexit támogatói azonban ez ügyben sem értenek teljesen egyet. Bár a szabad munkaerő-áramlás korlátozását illetően nem merült fel ellenvetés – hiszen részben ezért volt igény a kilépésről szóló népszavazásra –, a megvalósítás módjáról nem történt megállapodás. A „labzább” irányvonalat képviselők belátták, hogy a külföldi munkaerőre, ha korlátokkal is, de szükség van. Ezzel szemben a „kemény” irányvonal képviselői azt szeretnék, ha minél kevesebb embert fogadnának be, erős megszorításokkal lépnek fel a bevándorlás ellen, akár olyan áron is, hogy az Unió harmadik országgént kezelje őket és vice versa (ez az útlevél- és vízumrendszer ismételt bevezetését is eredményezné).

Ebbe a körbe tartoznak még olyan vitatémák is, mint az állampolgárság megszerzése és a letelepedési engedélyek kérdése. Az eddigi rend szerint, aki már öt éve az Egyesült

Királyság területén él, ingyenesen, előzetes igénylést követően megkaphatja a brit állampolgárságot. A kérdés az, hogy a Brexitet követően ez mennyiben fog változni: az egyik fő probléma a „cut-off date”, vagyis azon időpont meghatározása, melyhez viszonyítva számolják ezt az ötéves intervallumot. A *soft* irányzat ezt a dátumot a tényleges kilépés időpontjára, míg a *hard* nézőpont a kilépés kihirdetésének napjára tenné. További vitára ad lehetőséget az is, hogy az állampolgársági dokumentumokat milyen áron adják ki; itt is két ellentétes vélemény lép fel, az egyik jelképes összegért biztosítaná, ezzel szemben a másik komoly árat kérne érte. Az érdemi előrelépés előtt azonban még a pénzügyeket is rendezni kell. Az Európai Unió elvárja az eddigi uniós támogatások visszafizetését, valamint azt is, hogy a Királyság állja a kilépés költségeit. A becslést érték az Unió szerint körülbelül hatvanmilliárd euró lenne, amelynek kifizetését a *hard* Brexitet támogatói természetesen ellenzik. Ezzel szemben a *soft* Brexitet képviselők a könnyebb szerződéskötés érdekében hajlanak a megegyezésekre, bár az összeggel ők sem értenek egyet.

Ebbe a kérdéskörbe tartozik még az uniós ügynökségek áthelyezése: a kilépés után egyértelmű, hogy az Európai Bankhatóság és az Európai Gyógyszerügynökség központja nem maradhat Londonban. Az Unió azt szeretné, ha ezeknek a költöztetési költségét is a britek fedeznék; azonban mindkét irányzat egyetért abban, hogy ez nem az ő feladatuk. Emellett azonban a Királyság három évvel ezelőtt vállalta a következő pénzügyi keret finanszírozását, melynek költségei 2020-ig terhelik az államot. Amennyiben 2019-ben kilépne az Unióból, jogosan merül fel a kérdés, milyen alapon finanszírozná tovább a szigetországot az EU-s programokat. A Királyság azonban erre kötelezettséget vállalt, amit az Unió be is kíván tartatni: itt nem csak a maradék egy év finanszírozásáról van szó, számos kutatási, fejlesztési program két-három évvel tovább nyúlhat a tervezettnél, melyeket ilyenkor még az adott pénzügyi keret elvállalónak kell fedeznie. Ennek fényében a britek körülbelül 2023-ig finanszírozhatnák az említett programokat; a *hard* irány magától értetődően nem akar a kilépés után fizetni, míg a *soft* Brexitet támogatók 2020-ig hajlandóak lennének rá. Természetesen az Európai Uniónak is megvannak a maga prioritásai, kemény tárgyalások folynak a témáról, melyek következtében elképzelhető, hogy mindkét nézőpontnak engednie kell – hiszen az időkelet egyre fogy.

Érdemes még megemlíteni, hogy az éppen zajló tárgyalások ellenére London továbbra is a világ egyik legfontosabb pénzügyi központja. A híresztelések ellenére a szakértők azon a

véleményen vannak, hogy a londoni pénzügyi rendszer túléli a Brexitet. A szakképzett munkaerő jövője azonban aggodalomra ad okot: a londoni székhelyű pénzügyi intézetek eddig az Unióból toborozták a legtöbb dolgozót. A munkaerő kérdésének végkimenetele legfőképp a már említett állampolgári jogokról szóló tárgyalások után derül ki.

Az északír határ kérdése talán az egyik legégetőbb dilemma az első szakaszban; amíg az Egyesült Királyság az Európai Unió szerves részét képezte, vám- és vízummentesen lehetett átkelni a határon. A kilépés tervével azonban a helyzet súlyos problémává vált: az északír határon naponta majdnem 15000 személy halad át, nem számolva a cégek központjait, székhelyeit között ingázó teherszállítókat. Emellett számos termék gyártása folyamán is szükséges a határátlépés. Ha fizikai határt nem is állítanak fel, mivel az Egyesült Királyság nem lesz az Unió tagja, valamilyen szintű ellenőrzés létrehozása várható. Ez oly mértékben akadályozná a cégek működését, hogy veszteséges lehet fenntartani őket, számos vállalat csődjét okozva, és így hatást gyakorolva az ír gazdaságra is. Mindkét irányzat támogatói egyetértenek abban, hogy a fizikai határok telepítése szükségtelen – az ellenőrzés nélküli átkelés biztosításának módjáról azonban még nem döntöttek. Másrészt az is növeli a problémákat, hogy az eddigi eljárás szerint minden északír állampolgár megkapta az ír állampolgárságot is. Ez a fennálló helyzet esetében azért lényeges, mert így a születendő északírek a kilépés után az ír állampolgársággal együtt az uniós állampolgárságot is megkapnák. A Brexit után jelentős problémákat vetne fel, melyre még a tárgyalások alatt nem találtak megoldást.

Amennyiben a felsorolt, életbevágóan fontos kérdésekben sikerül megegyezésre jutni, a két fél tovább léphet a második szakaszba. A tárgyalások ezen része már arról szól, hogy a Brexitet követően az Egyesült Királyság és az Európai Unió milyen kapcsolatot kívánnak fenntartani egymással. Ezalatt érthetjük például a gazdasági viszonyokat: a Brexittel az Egyesült Királyság kilép az egységes európai piacról, tehát felmerül a kérdés, ezt követően hogyan szeretnék folytatni a kereskedelmet. A *hard* Brexitet képviselők támogatják, hogy az Egyesült Királyság a továbbiakban úgy folytassa kereskedelmi kapcsolatait, mint egy Unión kívüli, harmadik fél, a WTO szabályai szerint. Ezzel szemben a *soft* irányzatot vallók szeretnék továbbra is közeli kapcsolatban maradni az Európai Unióval, sokan a szabadkereskedelmi egyezményt támogatják, egy olyan rendszer kiépítését, amilyen jelenleg például az Unió és Kanada között áll fenn. A szabadkereskedelmi egyezménnyel fenntartható egy szorosabb kapcsolat, amely mégis szabadabb, mint egy vámunió.

Ehhez azonban még feltétlenül tárgyalni szükséges az „egységes égbolt” kérdéséről is, melynek a *soft* irányzat tagja kíván maradni, míg a másik oldal szeretne szigorítani a állapotokon. Ez a hozzáállás az európai elfogatóparancs ügyéhez is: az egyik fél szeretné megtartani, hasznosnak találja a további kapcsolatrendszer céljából, a másik, bár elfogadja a létezését, szigorítani akar az eddig fennálló szabályokon. Komoly kérdés az egységes piac négy szabadságelvének: a munkaerő, az áru, a tőke és a szolgáltatás szabad áramlásának érvényesülése is. Ahogy azt már a korábbiakban említettük, egyik nézőpont sem szeretné a szabad munkaerő-áramlást engedélyezni, bár eltérő mértékben szigorítaná azt. A tőke és a javak áramlásával azonban egyetérténe, csak hogy az Unió nem engedélyezi a cherry-pickinget, azaz a mazsolázást, válogatást: vagy az összes tényezőt elfogadják, vagy nem maradhatnak az egységes piac részesei.

Fontos még szót ejteni az átmeneti időszakról. A *soft* Brexitet képviselők egy legalább két éves intervallumot preferálnának, melynek során az állampolgárok, a munkavállalók és a vállalatok is fokozatosan hozzászokhatnak az új helyzethez, emellett alkalom nyílna a szerződéses, megegyezések részletesebb kidolgozására. A *hard* irányzat támogatói kezdetben nem álltak az ötlet mellé, mondván, ha már kilépnek, ténylegesen tegyék is meg – azonban ahogy telik az idő, ők is belátják, hogy a kapcsolatok rendezéséhez szükséges ez az időszak.

Végzőként elengedhetetlennek tartjuk megemlíteni, hogy a fentiekben érintett különbségeknek, nézeteltéréseknek a képviselők csak a Parlamentben adnak hangot. Az úgynevezett fehér könyv (a tárgyalások irányelveit, céljait tartalmazó irat) megszavazása után a brit tárgyalódelegáció tagjainak kötelező az Európai Unióval szemben azt képviselniük, nézeteiktől függetlenül, így egységes képet tudnak mutatni a találkozókra. Ennek ellenére az események számos tényező tekintetében nem úgy alakultak, ahogyan azt a felek elképzelték, legyen szó akár a *hard* vagy *soft* Brexitet képviselőkről, akár az Unióról és az Egyesült Királyságról. Leszögezhetjük azonban, hogy minden résztvevőnek konszenzusra kell törekednie az egyezségek érdekében, valamint azért, hogy az Egyesült Királyság az idő leteltével ne alapvető kapcsolatok és szerződések nélkül lépjen ki az Unióból, hiszen ez senki érdekét nem szolgálja.

Bibliográfia

- Ash, Timothy Garton 2001: Európai-e Britannia? Ford. Glavina Zsuzsa. *Európai Szemle*, XII. évfolyam, 2001/3. 37-51.
- Blair, Tony 2001: *Speech in Warsaw*.
<https://euobserver.com/news/2450>, utolsó letöltés: 2017. november 11.
- BBC News 2016a: *EU Referendum*.
http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results, utolsó letöltés: 2017. november 16.
- BBC News 2016b: *PM and Boris clash over EU fishing laws*.
<http://www.bbc.com/news/uk-36453416>, utolsó letöltés: 2017. november 12.
- BBC News 2017: *EU agencies to leave London after Brexit, says Commission*.
<http://www.bbc.com/news/world-europe-39640508>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Bloomberg 2016: *EU Referendum – Final Results*.
<https://www.bloomberg.com/graphics/2016-brexit-referendum/>, utolsó megtekintés: 2017. november 13.
- Brinded, Lianna 2016: *Britain is broken beyond repair – and the worst is yet to come*.
<http://uk.businessinsider.com/brexit-eu-referendum-result-political-economic-and-social-analysis-and-whats-next-2016-6>, utolsó letöltés: 2017. november 16.
- Bulmer, Simon 2008: *New Labour and the European Union 1997-2007. A Constructive Partner?* In: *Working Paper FG 1*, 2008/5., SWP Berlin.
- Davies, Howard 2017: *Will London survive as a financial centre after Brexit?*
<https://www.theguardian.com/business/2017/apr/26/london-financial-centre-brexit-eu-paris-frankfurt-uk>, utolsó letöltés: 2017. november 17.
- Davis, Richard 2013: *WSC's 'Three Majestic Circles'*.
<https://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-160/articles-wsc-s-three-majestic-circles/>, utolsó letöltés: 2017. november 12.
- Digital Library 2016a: *Best for our future*.
<https://digital.library.lse.ac.uk/objects/lse:rey365liz>, utolsó megtekintés: 2017. november 14.
- Digital Library 2016b: *Notice to all immigrants: the word 'leave' is directed at you*.
<https://digital.library.lse.ac.uk/collections/brexit/2016>, utolsó letöltés: 2017. november 14.
- Digital Library 2016c: *Small businesses want to remain in the EU (Britain Stronger in Europe Org.)*
<https://digital.library.lse.ac.uk/objects/lse:ber382tat>, utolsó letöltés: 2017. november 14.
- Digital Library 2016d: *You are paying too much for your weekly shop (Better Off Out)*.
<https://digital.library.lse.ac.uk/objects/lse:yol349cuc>, utolsó letöltés: 2017. november 15.
- Flood, Chris 2002: *Euroscepticism: A Problematic Concept*. Paper presented to the University Association for Contemporary European Studies research conference. Queen's University of Belfast.
- Forster, Anthony 2004: *Euroscepticism in Contemporary British Politics: Opposition to Europe in the Conservative and Labour Parties since 1945*. New York, Routledge.
- Harmesen, Robert – Spiering, Menno 2004: *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*. New York, Editions Rodopi B. V.
- Kirkup, James 2013: *Margaret Thatcher: Conflict over Europe led to final battle*.
<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9980360/Margaret-Thatcher-Conflict-over-Europe-led-to-final-battle.html>, utolsó letöltés: 2017. november 27.
- Latin-Amerika Társaság: *A Falkland-válság akkor és most*.
<http://www.latin-amerika.hu/elemzesek/2642-2015-03-30-23-28-34>, utolsó letöltés: 2017. november 27.
- Marján Attila 2015: *Európa-politológia: tagállamok Európái*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem.
- Marsh, Alec 2017: *Norman Lamont, the prophet of Brexit*. <http://www.spearswms.com/spears-interview-norman-lamont-prophet-brexit/>, utolsó letöltés: 2017. december 2.
- Paár Gabriella 2000: *Az Európai Unió a változó világban: Az Egyesült Királyság*. Budapest, Press Publica Kiadó.
- Policy Solutions 2014: *Kik az Európai Unió új kritikusai? Euroszeptizmus Európában és Magyarországon*.

http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/11/euroszkepticizmus_az_eu_ban_es_magyarorszagon.pdf, utolsó letöltés: 2017. november 30.

Real Clear Politics: *Thatcher's „No, no, no!” speech*.
http://www.realclearpolitics.com/video/2013/04/08/thatcher_no_no_no_to_european_parliament.html, utolsó letöltés: 2017. november 21.

Shuster, Simon 2016: *The U.K.'s Old Decided for the Young in the Brexit Vote*.
<http://time.com/4381878/brexit-generation-gap-older-younger-voters/>, utolsó letöltés: 2017. november 19.

Spiering, Menno 2015: *A Cultural History of British Euroscepticism*. New York, Palgrave Macmillan.

Stewart, Heather – Mason, Rowena – Syal, Rajeev 2016: *Cameron resigns after UK votes to leave European Union*.
<https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/24/david-cameron-resigns-after-uk-votes-to-leave-european-union>, utolsó letöltés: 2017. november 13.

Szilágyi Éva 2005: Az Egyesült Királyság uniós politikájának dilemmái: Integráció vagy elszigetelődés? In: *EU Working Papers* 2005/4.

The Constitution Unit: *A second independence referendum in Scotland: the legal issues*. <https://constitution-unit.com/tag/section-30-order/>, utolsó letöltés: 2017. november 27.

The Guardian 2003: *Tony Blair's speech in Warsaw*.
<https://www.theguardian.com/world/2003/may/30/eu.speeches>, utolsó letöltés: 2017. november 27.

The Independent 2016: *Brexit vote has led to noticeable rise in UK xenophobia, watchdog warns*.
<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/brexit-vote-has-led-to-noticeable-rise-in-uk-xenophobia-watchdog-warns-a7343646.html>, utolsó letöltés: 2017. november 18.

The Independent 2017: *Nicola Sturgeon announces second Scottish referendum*.
<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/second-scottish-independence-live-referendum-nicola-sturgeon-brexit-speech-second-indy-ref-2-uk-eu-a7626746.html>, utolsó letöltés: 2017. november 27.

The Telegraph: *Margaret Thatcher: Conflict over Europe led to final battle*.
<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9980360/Margaret-Thatcher-Conflict-over-Europe-led-to-final-battle.html>, utolsó letöltés: 2017. november 27.

Treanor, Jill 2017: *London still world's top financial centre despite Brexit, says survey*.
<https://www.theguardian.com/business/2017/sep/11/london-financial-centre-brexit-frankfurt>   dublin-new-york-donald-trump, utolsó letöltés: 2017. december 1.

Watt, Nicholas 2013: *EU should extend further into former Soviet Union, says David Cameron*.
<https://www.theguardian.com/world/2013/jul/01/eu-extend-soviet-union-david-cameron>, utolsó letöltés: 2017. november 12.

Woodford Investment Management 2016: *The Economic Impact Of „Brexit” (Report)*.
<https://woodfordfunds.com/economic-impact-brexit-report/>, utolsó letöltés: 2017. november 16.

Zolcsák Attila 2015: *A Falkland-válság akkor és most*.
<http://www.latin-amerika.hu/elemzesek/2642-2015-03-30-23-28-34>, utolsó letöltés: 2017. november 27.

Cseh Dániel

PPKE BTK Történelem BA

Espán Ákos Sándor

PPKE BTK Történelem BA

/ Az „alt-right” a posztmodern amerikai politikában

Az alt-right az „alternative right” rövidítése, amely alternatív jobboldalt jelent. A jelenség megjelenése az amerikai közbeszédben és a mainstream médiában Donald Trump elnökválasztáson való indulásával kezdődött. A választás lefolyása és annak váratlan végkifejlete eredményezte azt, hogy mára az egyik legfelkapottabb kérdéskörre vált a mozgalom mibenléte. A kérdés relevanciáját mi sem mutatja jobban, mint Steve Bannon fehér házi tanácsadóvá való kinevezése, ugyanis ő volt az egyik alapító tagja annak a Breitbart News nevű hír- és véleményportálnak, amely az „alt-right” legnépszerűbb hírforrása (Galkó 2017). Ezek után joggal merül fel az az egyszerű kérdés, hogy egyáltalán mi is az az „alt-right”.

Alapvető definíciós problémát jelent a jelenség kapcsán, hogy az „alt-right” ideológiailag rendkívüli heterogenitást mutat. A mainstream média az „alt-right”-ot a legtöbb esetben egy új szélsőjobboldali mozgalomként mutatja be, ám ez több okból is megkérdőjelezhető. A mozgalom kifejezés azért nem pontos, mert az „alt-right” jelenség nem rendelkezik általánosan elfogadott vezetővel és az ideológiájukat megtestesítő arculattal. Nehézségbe ütközik továbbá a hagyományos ideológiai felosztás alapján történő besorolása (Nagle 2017), mivel az „alt-right” magában foglalja a republikánus pártban csalódott jobboldali szavazókat csakúgy, mint a baloldaltól kiábrándult választópolgárokat, egészen a szélsőséges ideológiákat valló személyekig. Eppen ezért megalapozatlannak tűnik a jelenséget egységesként kezelni és ennek alapján minősíteni.

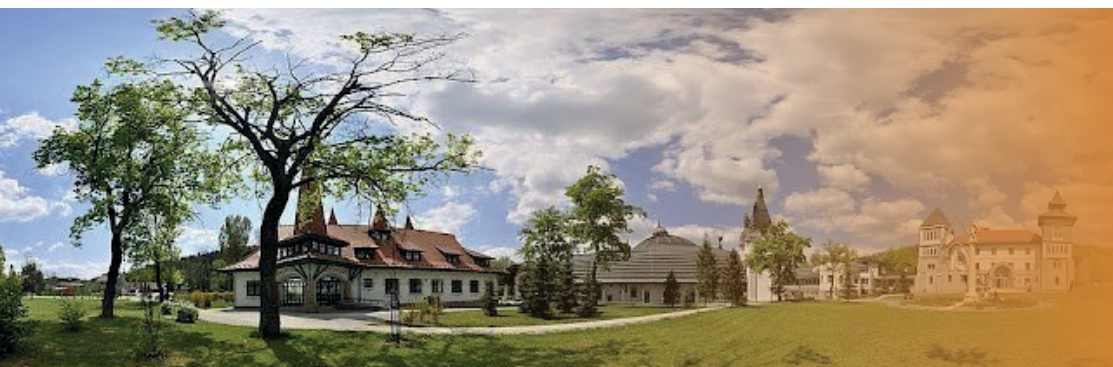
A jelenség a hagyományosan felépülő politikai csoportosulásokkal szemben nem konkrét világnézeti struktúra mentén szerveződik, hanem a fennálló struktúrák ellen visel hadat,

tehát az „alt-right” nem valamiért, hanem valami ellen jött létre. Az ellenségkép, amely létrehozta, nem más, mint az úgynevezett „haladó liberalizmus”, amelyet azonban a mozgalom képviselői inkább regresszív baloldallnak vagy bizonyos esetben regresszív liberalizmusnak neveznek. Ebbe a kategóriába tartozónak vallják a politikai korrektséget, a radikális feminizmust, illetve a liberális identitáspolitikát és a gender-elméletet. Ehhez szervesen kapcsolódik a mainstream elutasítása, amely véleményük szerint teret enged a regresszív elnyomásnak és kizárja a másképpen gondolkodókat.

Azaz úgy is fogalmazhatnánk, hogy az „alt-right” a mainstreammel szembeni fellépésként, ellenkultúráként definiálja önmagát. Hangadói szerint a politikai korrektség tabukat generál és tart a politikai diskurzus színterén. Így a köztudatban létrejött tabuk következtében megjelenik a szabadelvűség hazájában az öncenzúra kultúrája, amely saját ideológiái alapján ellentmondva felszámolja a liberalizmus alapértékeit.

Az „alt-right” szerepe az amerikai választásokban

A közfelfogás azon álláspontja, miszerint Donald Trump megválasztásában jelentős szerepet játszottak a posztmodern jobboldali mozgalmak, a Pew Research Center kutatása alapján nem igazolható teljes mértékben. A neves kutatóintézet felmérése szerint megállapítható, hogy az amerikai választópolgárok csekély része, 17 százaléka ismerte jól az „alt-right” mozgalmat. A megkérdezettek 28 százaléka szinte semmit sem hallott róluk, 54 százalékuk pedig még nem is találkozott a fentebb említett jelenséggel; mindez úgy, hogy az „alt-right” egyre gyakrabban kerül be a hírműsorok tájékoztatóiba.

A Republikánus Párt támogatóinak csupán a 40 százaléka tartotta magát tájékozottnak az „alt-right” meghatározása kapcsán, míg a demokrata szavazóbázis liberális szárnya esetén ez a szám 66 százalék, a konzervatívabb demokratákat vizsgálva pedig 39 százalékról beszélhetünk. Azoknak a válaszadóknak, akik azt állították, hogy ismerték az „alt-right”-ot, pusztán 34 százaléka kapcsolta össze a mozgalmat a fehér felsőbbrendűség vagy fehér nacionalizmus eszméjével. A megkérdezettek 14 százaléka szerint a mozgalom eszmevilága „rasszista” és kirekesztő, míg a fentebb említett válaszadó csoport tagjainak csupán 12 százaléka szerint beszélhetünk jobboldali mozgalomról az „alt-right” esetén. Azt mindenképpen meg kell említenünk, hogy a pártpreferencia nagyban hozzájárul az „alt-right” ismertségéhez és a hozzá való viszonyuláshoz. A demokrata szimpatizánsok 47 százaléka, míg a republikánus szavazóknak csak a 17 százaléka tartja úgy, hogy a mozgalom a fehér felsőbbrendűség eszméjét vallja magáénak. A demokrata párt szavazói szintén nagyobb, 18 százalékban kapcsolják össze a mozgalmat a rasszizmussal, mint a republikánus szavazók, akik körében ez a szám csupán 10 százalék. A republikánus szavazók viszont hajlamosabbak pusztán konzervatív mozgalomként megítélni az „alt-right”-ot, ez a szám körülben 8 százalékot tesz ki.

A megkérdezettek válaszai képzettség szerinti különbségeket is mutattak: a posztgraduális képzettséggel rendelkező válaszadók 76 százaléka szerint megfelelően tájékozottak az „alt-right”-tal kapcsolatban, ezen belül 39 százalékuk kifejezetten sok információval rendelkezik a mozgalomról. A főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezőknek a 61 százaléka hallott már az „alt-right”-ról. A felsőfokú diplomával nem rendelkező, legfeljebb középiskolai végzettségűek esetében ez a szám 34 százalék (Gramlich 2017).

Az „alt-right” eszköztára a kommunikációban

Az „alt-right” a politikai korrektség világában szokatlanul provokatív. Ennek célja, hogy átlépje a politikai korrektség és a média ingerküszöbét annak reményében, hogy így az üzenetét a társadalom széles rétegéhez tudja eljuttatni (Kiss 2017). Tudatosan törekszik a polgárpukkasztó témák köztudatban tartására, melyeket elsősorban a közösségi média felületein jelenít meg. Ez a 21. század átstrukturálódó médiafogyasztási szokásaiban nem meglepő, de az elsődleges ok a politikai reprezentáció hiányában keresendő.

A közösségi média és egyéb tartalmegosztó felületeken, mint a 4chan-en, a Tumblr-en, a Facebook-on, YouTube-on, a 9GAG-en való működésükből következik, hogy szinte

lehetetlen megállapítani a mozgalommal szimpatizáló tömegek méretét, hiszen egy-egy bejegyzést nem csak és kizárólag a követők kedvelhetnek és oszthatnak meg, hanem más, arra tévedt felhasználók is, akik értékelik az „alt-right” humort, de politikai hovatartozásukat ez nem befolyásolja. A társadalmat megosztó közéleti események, vélemények kapcsán megnyilvánulásaikban elsősorban azoknak a kategóriáknak a jelenléte erős, amelyek alkalmasak arra, hogy népszerű, vicces vagy sokak figyelmét felkeltő témákra reflektáljanak. Ilyenek például a mémek, gifek és egyéb karikatúra jellegű, parodizáló vagy az adott kérdést a végletekig kiélezni képes tartalmak, melyek nem szándékoznak tényeket bemutatni, céljuk mindössze az egyes felhasználók szubjektív valóságérzetének befolyásolása (Mudde 2013). Aktívabb tagjaik YouTube-csatornákat üzemeltetnek, melyekkel mindenki számára elérhető és könnyen befogadható hatásvadász tartalmakat gyártanak. Ezen esetekben a másik oldalt teljesen kizárják, környezetüket pedig saját valóságértelmezésükkel árasztják el, így nemcsak a vitát, hanem annak lehetőségét is kizárják.

A kommunikáció során alkalmazott legjelentősebb technikájuk lényege, hogy felkorbácsolják az érzelmeket, ezzel hívják fel a figyelmet a különböző problémákra. Azonban felmerül a kérdés, hogy az érzelmekre ható, emocionális megközelítés alkalmazása, a lényeges kérdések egyszerű, provokatív képek sarkítása nem veszi-e el hitelességüket huzamosabb idő után a szimpatizánsok szemében?

Az „alt-right” arcai

A politikai pártokra jellemző struktúrák hiánya az „alt-right” mozgalom azon részében is megmutatkozik, ahol központi vezető szereplő ugyan nem nevezhető meg, de a mozgalom ideológiáját reprezentáló személyiségek közül néhányan mégis reflektorfénybe kerültek az utóbbi években, mintegy a mozgalom szóvivőivé lépve elő. Ezen szereplők közül kettőt elemzünk röviden, mert az ő említésük nélkül nem lehet a mozgalommal érdemben foglalkozni. Elsőként Milo Yiannopoulust, majd Richard B. Spencert mutatjuk be.

Milo Yiannopoulos a legnépszerűbb és leismertebb képviselője az „alt-right” mozgalomnak, amit számos provokatív akciójának köszönhet. Polgárpukkasztó cselekedetivel a médiában nagy visszhangot váltott ki, amit az is bizonyít, hogy a téma iránt érdeklődők a közösségi felületeken, a video-megosztó portálokon vele találkoznak a legtöbbször (Nolan 2016). Ismertségét támasztja alá a könyvei iránti jelentős kereslet is. Elsősorban annak hangsúlyozására törekszik, hogy mindenkinek alanyi joga van a kritikához és a szabad

véleménynyilvánításhoz, s ezt a jogot kivétel nélkül mindenkinek – mint külön kiemeli, a mainstream médiának is – tiszteletben kell tartania. Népszerűségének növekedéséhez az is hozzájárul, hogy az Egyesült Államok területén lévő, véleménye szerint liberális túlsúlyú egyetemeken kampuszain rendszeresen előadásokat tart, megismertetve a mainstreammel szembehelyezkedő véleményével az ott tanuló hallgatókat. Előadásai és interjúi során gyakorta hangsúlyozza zsidó gyökereit és homoszexuális identitását, így bizonyítva azt, hogy a szexuális kisebbségek nem feltétlenül tartoznak a liberális baloldalhoz.

Richard Spencer, az „alt-right” kifejezés megalkotója, a mozgalom radikálisabb szárnyához tartozik. Többek közt ezt igazolja az is, hogy náci jelszavakat idéző kommentárral fejezte ki örömét Donald Trump elnökké választásának hírére, aminek hatására szimpatizánsai is hasonlóképpen reagáltak (Borchers 2017). Személyének jelentőségét mutatja a budapesti látogatását kísérő sajtóvisszhang is. 2014-ben a National Policy Institute szervezett fajvédő konferenciát, melynek Spencer volt az egyik fő résztvevője. A magyar kormány elhatárolódott a rendezvénytől, Pintér Sándor belügyminiszter pedig beutazási és tartózkodási tilalmat rendelt el a konferenciára érkező külföldi résztvevőkkel szemben, személyesen Spencert is letartóztatták. Pintér úgy fogalmazott, hogy: „A rendezvényt a szélsőséges körök arra akarják felhasználni, hogy lejárássák Magyarországot a nemzetközi közvélemény előtt.” Egy interjúja során Spencer úgy nyilatkozott, hogy hisz az európai egységben, és egyik nagy álma a Római Birodalom feltámasztása.

Az „alt-right” önmeghatározása

Felmerül a kérdés, hogy egy ilyen decentralizált, megosztott, sokszínű és több célú mozgalom, amelynek szereplése túlnyomórészt a közösségi média felületén történik, hogyan definiálja önmagát. Erre az igen bonyolult kérdésre a sokak által ismert Vox Day adja meg a választ egy írásában, amely 16 pontot foglal össze (Day 2016).

Az első és második pont megadja a mozgalom kereteit, ezenkívül jobboldali mozgalomként definiálja az „alt-right”-ot, kizárva ezzel a progresszívizmust, a liberalizmust és a kommunizmust. A második pontban meghatározza, hogy a mainstream konzervativizmus által képviselni hivatott, de a progresszívizmus jegyében ezt nem teljesítő konzervativizmus helyében lép fel az „alt-right”. A negyedik pontban az író kifejti, hogy a nyugati civilizáció az emberi fejlődés csúcsa, melynek három alappillére – a kereszténység, az európai nemzeteket és a joguralmat – támogatja az „alt-right”. Ehhez

a ponthoz kapcsolódik a tizennegyedik is, melyben azt taglalja, hogy a fehér ember és fehér gyermekek jövőjét szükséges támogatni. A pontok között szerepel öndefinícióként a nacionalizmus, az antiglobalizmus, az anti-egalitarianizmus, melyekhez szervesen kapcsolódó meghatározások még a szabad kereskedelem és a munkaerő szabad áramlásának elutasítása is. A fentiek alapján egyértelmű, hogy Vox 16 pontja, bár nem képes egyértelmű definícióra, mégis sikeresen foglalja össze a mainstream média által képviselt elvekkel szembenálló „alt-right” főbb jellemzőit, amelyet ezen tulajdonságaiból fakadóan sokan valóban jogosan tartanak ellenkultúrának.

A cikk legérdekesebb része a 15. és 16. pont, amelyekben az író kijelenti, hogy az „alt-right” nem hisz egyetlen rassz, nemzet, nép vagy alfaj felsőbbrendűségében sem: ezek közül mindnek megvannak a maga egyedi erősségei és gyengeségei, és rendelkezik a szuverén joggal, hogy zaklatás nélkül abban a bennszülött kultúrában tartózkodjon, amelyet előnyösnek vél. A 16. pontban az „alt-right”-ot olyan politikai filozófiaként definiálja a szerző, mint amely „értékeli a békét a világ nemzetei között és ellenzi az olyan háborút, amely az egyik nemzet értekeit szeretné a másira erőltetni; illetve ellenzi az olyan törekvéseket, amelyek háború, népiptás, bevándorlás és genetikai asszimiláció révén akarnak kiirtani nemzeteket”.

Zárszó

Az „alt-right” nemcsak a posztmodern politika, a liberalizmus és a kollektívizmus kritikája, hanem az adott kor konzervativizmusának is egyben. Ez tehát az Alain de Benoist-i és Chantal Mouffe-i értelemben vett új jobboldal. Eddigi tapasztalatainkat összegezve elmondható, hogy manapság, amikor a világ politikai palettája egyre megosztottabb, a populizmus előretör, és a politikai korrektség egyre erősödik, nem hagyható figyelmen kívül az újabb mozgalmak térhódítása sem.

Az előttünk álló időszak számos kérdést vet fel a hagyományos pártokkal kapcsolatban: képesek-e a megújulásra, észreveszik-e az elégedetlen választópolgárok üzenetét, be tudják és akarják-e építeni politikai programjukba igényeiket. A posztmodern jobboldal szempontjából is kérdéses a jövő. Képesek-e a populizmust és a demagógiát valódi politikai tökévé transzformálni? Vajon lesz-e egy karizmatikus vezető, aki képes egységesíteni az egész mozgalmat, ezzel téve komoly tényezővé a világpolitika színterén?

Bibliográfia

Belügyminisztérium: *Pintér Sándor betiltotta a fajvédő konferenciát.*

<http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/a-belugyminiszterium-kozlemenye-az-npi-konferenciaival-kapcsolatban>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Bokhari, Allum Milo Yiannopoulos 2016: *An establishment conservative's guide to the Alt-Right.*

<http://www.breitbart.com/tech/2016/03/29/an-establishment-conservatives-guide-to-the-alt-right/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Borchers, Callum 2017: *Is Richard Spencer a white nationalist or a white supremacist? It depends on the news source.*

https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/10/19/is-richard-spencer-a-white-nationalist-or-a-white-supremacist-it-depends-on-the-news-source/?utm_term=.6f51d73809c9, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Day, Vox 2016: *What the Alternative Right is.*

<https://voxday.blogspot.hu/2016/08/what-alt-right-is.html>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Dezse Balázs 2016: *Egy zseniális, "veszélyes köcsög", az internet alt-right szupergonosza: Milo Yiannopoulos.*

<http://pestisracok.hu/egy-zsenialis-veszelyes-kocsog-az-internet-alt-right-szupergonosza-milo-yiannopoulos/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Ember, Sydney 2016: *News outlets rethink usage of the term 'Alt-Right'.*

<https://www.nytimes.com/2016/11/28/business/media/news-outlets-rethink-usage-of-the-term-alt-right.html>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Galkó Attila 2017: *Az alternatív jobboldal (I.) Mi az alt-right? Hogyan írhatjuk le?*

<http://www.meltanyossag.hu/content/files/Alt-right.pdf>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Gazics György 2017: *Alt-right bevezető: a nyugati civilizáció tündöklése és hanyatlása.* http://mandiner.blog.hu/2017/01/05/altright_bevezeto_a_nyugati_civilizacio_tundoklese_es_hanyatlasa, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Goldstein, Joseph 2016: *Alt-Right gathering exults in Trump election with Nazi-era salute.*

<https://www.nytimes.com/2016/11/21/us/alt-right-salutes-donald-trump.html>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Gramlich, John 2016: *Most Americans haven't heard of the 'alt-right'.*

<http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/12/12/most-americans-havent-heard-of-the-alt-right/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Kiss Sándor 2017: *A diskurzus elfojtása: Az alt-right-hoz köthető rejtett internetes közösségek és a 2016. évi amerikai elnökválasztás.* *Metszetek*, VI. évfolyam, 2017/2., 62-81.

Matthews, Dylan 2016: *The alt-right is more than warmed-over white supremacy. It's that, but way way weirder.*

<https://www.vox.com/2016/4/18/11434098/alt-right-explained>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Medveggy Gábor: *A tiltás ellenére Budapesten van a fajvédő konferencia szervezője.*

<https://24.hu/belfold/2014/10/03/a-tiltas-ellenere-budapestben-van-a-fajvedo-konferencia-szervezoje/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Merkovity Norbert 2016: *Trump! A mémek mint a figyelemalapú politika kiszolgálói.*

<http://uj.apertura.hu/2016/osz/merkovity-donald-trump-es-a-figyelem-a-memek-mint-a-figyelem-alapu-politika-kiszolgálói/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Mudde, Cas 2013: *Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?* *European Journal of Political Research*, LII. évfolyam, 2013/1., 1-19.

Nagle, Angela 2017: *A félelem és a megvetés elitista hagyománya.*

<http://www.magyardiplo.hu/index.php/2424-a-felelem-es-a-megvetes-elitista-hagyomanya>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Nolan, Lucas 2016: *Marilyn Milo: 'Dangerous faggot' sings American anthem in full drag to conservative audience.*

<http://www.breitbart.com/milo/2016/09/21/dangerous-faggot-milo-sings-american-anthem-full-drag/>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Post, Charlie 2016: *Le lettünk trumpolva. Eredmények és kildítások a 2016-os amerikai választások után.*

http://epa.oszk.hu/01700/01739/00099/pdf/EPA01739_eszmelet_114_033-050.pdf, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Papp Gábor

Nemzetközi Tanulmányok MA

Stachó Krisztina

Nemzetközi Tanulmányok BA

/ Donald Trump és az amerikai kivételesség eszméje

Az „amerikai kivételesség” (*American exceptionalism*) eszméje nem modern fogalom, sőt neve ellenére idősebb, mint maga az Egyesült Államok. Keletkezése az amerikai kontinens felfedezésével esik egybe, amikor is a kor utazói, gondolkodói és írói gyorsan felmagasztalták a felfedezett új területet, kvázi „földi paradicsomként” (Peterecz 2016, 17) aposztrofálva azt.

Az „amerikai kivételesség” gondolata szerint nemzetüket Isten választotta ki; a világtól eltérő, tehát kivételes pozícióban vannak; politikai berendezkedésük magasabb rendű, és – az előbbiekből fakadóan is – küldetésük van a világban; rájuk nem érvényesek a történelem törvényei, melyek más nemzetekre és birodalmakra olyan szomorú véget vagy megaláztatást jelentettek. Amerika az ígért földje, az Egyesült Államokon kívül és belül az élet bármelyik területén (Peterecz 2016, 12).

Kutatásunk során szembesültünk azzal a jelenséggel, amelyet Peterecz Zoltán is említ könyvében: nevezetesen, hogy „az amerikai kivételesség, illetve annak szószólóinak megnyilvánulásaiban rendre találkozni bizonyos visszatérő terminusokkal” (Peterecz 2016, 13), amelyeket kódszavaknak nevez. Máris megjegyzendő, hogy ezen trend alól – megosztó személyisége ellenére – az általunk vizsgált amerikai elnök sem kivétel. Azért, hogy megkönnyítsük az olvasónak ezen gondolkodásmód megértését, indokoltnak látszik a kódszavak felsorolása, amelyek a következők: „Isten, gondviselés, kereszténység, kiválasztott nép, küldetés, kötelesség, a nemzet ügye, sorsszerűség, példamutatás, emberiség,

menedékhely, haladás, jövő, idealizmus” (Peterecz 2016, 13-14). Az utolsó fogalom, amelyet itt meg kell említenünk az a nyilvánvalóan „sorsszerű elrendeltetés” (*manifest destiny*). „E szerint az eszme szerint az Egyesült Államok hivatott volt elérni a Csendes-óceánt, benépesíteni az észak-amerikai kontinens legnagyobb részét, ott elterjeszteni az általa meghonosított demokráciát” (Peterecz 2016, 102).

Pratt szerint a sorsszerű elrendeltetésre „úgy kell gondolni, mint egy gondolatra, amelyik az összes korábbi ideát magában foglalja és igazolást ad szinte bármilyen területi növekedéshez” (idézi Peterecz 2016, 102). Egy másik történész pedig így definiálja: „az imperializmus igazolása az amerikai kivételesség keretein belül” (Peterecz 2016, 102).

A sorsszerű elrendeltetést tehát ezek alapján úgy is értelmezhetjük mint a kivételesség elemeiből építkező mindenkori külpolitika morális alapját. Annak szemléltetésére, hogy az amerikai kivételesség igen rugalmas, időben változó fogalom, a következőkben egy, a sorsszerű elrendeltetést és annak vonatkoztatási keretének változását a fókuszban tartó történelmi áttekintést vázolunk fel, témánkra és a terjedelmi lehetőségekre való tekintettel. A kivételesség eszméjének első és talán leghíresebb kinyilatkoztatása John Winthrop, a massachusettsi puritán kolónia kormányzója nevéhez köthető. Az 1630-ban elmondott beszédének leghíresebb részlete így hangzik:

Amikor Ő (Isten) nevesekké és híresekké tesz bennünket, hogy az emberek azt mondják a következő gyarmati településekről, tegye az Úr olyanná ezt is, mint amilyen New England. Mert tudnunk kell, hogy

hegytetőn épült város leszünk, s minden ember reánk függeszti tekintetét (Kissinger 2014, 245).

Mivel az Egyesült Államok természetesen még nem létezett ekkor, egyelőre nem beszélhetünk amerikai kivételességről az USA keretében. Ez a telepési korból származó dokumentum ugyanakkor jól szemlélteti az Újvilágban való letelepedés vallási beágyazottságát, amely az idő múlásával az amerikai kivételesség egyik alappilléreivé vált. További kapcsolat, hogy a „hegyen épített város” maga is bibliai eredetű, Máté evangéliumára utal: „Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetitek el a hegyen épített város” (Mt 5:14). E fogalom aztán később önálló életre kelt és szállóigévé válva kedvelt hivatkozási alapot szolgáltatott több jövőbeli elnöknek is, köztük Donald Trumpnak. A függetlenségi háborút (1775–1783) követően a kivételesség-tudat vallási alapja mellett egyre meghatározóbbá vált egy másik, bár tőle nem teljesen független fogalom: a „*frontier*” (határvidék). A *frontier* ugyanis nem egy állandó határ volt, hanem „a keletről nyugatra tartó amerikai vándorlás legnyugatibb, szórványosan lakott és kevésbé megművelt része” (Peterecz 2016, 149).

Ez az USA létrejöttét követően természetesen egybeesik annak mindenkori nyugati határvidékével, azonban igazi jelentőségét vallási eredetű kontextusában ragadhatjuk meg, ugyanis a *frontier* szimbolizálta a már megszerzett és a még meg nem hódított „Paradicsom” közötti határvonalat. Abban a pillanatban, amikor a nyugaton való területszerzés mellett megjelent e területek demokratizálásának elve is, a *frontier* még mélyebb jelentéssel ruházódott fel. Nem véletlen, hogy a XIX. század végére kisebb sokkot okozott a *frontier* lezáródása, ami az éppen aktuális izolacionista külpolitikát ideológiai alapjaiban állította nehézségek elé. Ennek alapjait már George Washington lefektette búcsúbeszédével: „politikánk lényegét képezi, nehogy bármely országgal is állandó szövetségre lépjünk” (Peterecz 2016, 90).

Az izolacionizmus végül a Monroe-elvvel (1823) emelkedett külpolitikailag deklarált szintre. „A lényege az volt, hogy míg az Egyesült Államok távol tartja magát az európai politikai rendszertől, elvárja az európai hatalmaktól, hogy azok ne avatkozzanak be katonailag a latin-amerikai térségben” (Peterecz 2016, 91).

A Monroe-elv tehát – azáltal, hogy a politikai figyelmet az USA-ra és közvetlen környezetére fókuszálta – a sorsszerű elrendeltetéssel karöltve új szintre emelte a nyugatra haladás sebességét, maga a haladás pedig gyorsaságával és töretlen lendületével pozitívan hatott az amerikai kivételesség eszméjére. A korszakban az egyetlen törést a sorsszerű

elrendeltetés szempontjából a polgárháború okozta (1861–1865) azzal a sajátos problémájával, hogy Isten választott népe saját magával háborúzik. A harcok lezárultával azonban az amerikaiak meglepően hamar túllendültek a polgárháború okozta ideológiai törése, hogy végül a századfordulóra eljussanak oda, ahonnan a legtöbben számítják az Egyesült Államok mint birodalom megszületését.

A birodalomvá válás egyik meghatározó eleme az a rohamos mértékben növekvő gazdasági potenciál volt, amely a polgárháborút követő konszolidációs időszak (1865–1877) alatt kibontakozó második ipari forradalomnak köszönhető. E gazdasági potenciál mellett – és tőle nem függetlenül – a birodalom megszületésében kulcsszerepet játszott az a külpolitikai irányváltás, amely egyrészt reflektált e gazdasági változásokra, másrészt számára a sorsszerű elrendeltetés vonatkoztatási keretében való irányváltás szolgáltatott ideológiai alapot. Ez az irányváltás a már előbb említett *frontier*-lezáródás okán indult meg. Addig ugyanis, amíg el nem érték a nyugati partot, a sorsszerű elrendeltetés a nyugatra terjeszkedés alapjául szolgált, tehát egyféle belső önigazoló szerepet töltött be. E folyamat lezárulásával azonban felmerült a kérdés: hogyan tovább? Netán beteljesítettük azt, ami-re rendeltettünk? A válasz mindannyiunk számára ismeretes, és ez nyitotta meg az utat az expanzionista irányváltásra. Ez az irányváltás kezdetben annak a Monroe-elvvel létrejött – s a korra axiómává váló – elképzelésnek az egyre agresszívabb hangoztatásában mutatkozott meg, miszerint Latin-Amerika térsége és annak stabilitása az Egyesült Államok biztonsága szempontjából kulcskérdés, így az USA-nak joga, sőt kötelessége beavatkozni, ha e stabilitást veszélyben érzi. Az irányváltás csúcspontját pedig a Monroe-elv 1904-es Theodore Roosevelt általi kiegészítése jelenti, amely szerint „az „igazságosság békéjére” törekedve az Egyesült Államoknak, „bármennyire vonakodva” is, de kivívó esetekben „gyakorolnia kell a nemzetközi rendőr szerepét” (Peterecz 2016, 159).

Az elv ekkor is az amerikai demokrácia tanítása és terjesztése volt, mindezt természetesen a világ felé érzett jótéteményként gyakorolva. A valóságban azonban jó ürügyként szolgált az elkövetkezendő két évtizedben számtalan katonai beavatkozásra Kubában, Nicaraguában, Haitin és a Dominikai Köztársaságban (Peterecz 2016, 159).

Láthatjuk tehát, hogyan fonódott össze a sorsszerű elrendeltetés eszméje a birodalmi terjeszkedés realitásával. A két világháború történései csak még jobban elmélyítették az

amerikaiak saját kivételességükbe vetett hitét, ami az első világháborút követően leginkább a Woodrow Wilson által képviselt idealizmusban érhető tetten, majd hitüknek új karaktert adott a második világháborúban a náci ideológiával való szembenállás. Ennek kapcsán az amerikai nép egyre inkább Európa megmentőjének tekintette magát, és ezt a meglátást egyes európai nemzetek is osztották. Azonban a legnagyobb ideológiai ellenfelet, és ezzel együtt a legnagyobb kihívást a kivételesség eszméjére a Szovjetunió szolgáltatta, köszönhetően annak, hogy alapjaiban kérdőjelezte meg mind az amerikai életformát, mind az amerikaiak által oly nagyra tartott demokrácia terjesztését. A hidegháború szűk fél évszázada alatt ugyanakkor az amerikaiak saját maguk kivételességébe vetett hite töretlen maradt, csupán a '70-es évek válságai (a vietnámi háború, a két olajválság, a Watergate-botrány) adtak okot pillanatnyi bizonytalanságra, azonban csakúgy, mint a polgárháború esetében, az amerikai társadalom itt is dinamikusán átlendült a problémákon, legalábbis a kivételességébe vetett hit vonatkozásában (Peterecz 2016, 224). Az eddigiek alapján leszűrhetjük, hogy a sorsszerű elrendeltetés – és vele együtt az amerikai kivételesség – olyan folyamatosan erősödő tendenciát mutat, amely fokozatosan halad a lokalitás felől a globalitás irányába. Ez a történeti perspektíva a Szovjetunió bukásával, és ezzel együtt az Egyesült Államok hegemonná válásával tetőzik be. A Szovjetunió ideológiai legyőzése ugyanis az USA számára nemcsak gazdasági és katonai győzelmet és az ezzel járó hegemoniát eredményezett, hanem – és ez a kivételesség eszméje szempontjából fontosabb – morális győzelmet is, hiszen az általa terjesztett eszméknek és értékeknek nem maradt ideológiai kihívója. Nem véletlen, hogy Francis Fukuyama cikke (1989), illetve annak könyvvé bővített változata (1992) a történelem végéről is ekkor jelent meg, nem egyedülként inspirálva a győzedelmes hangulattól. Ez a történelmi eufória azonban nem tartott sokáig, ugyanis a 2000-es években az USA szembe találta magát azokkal a realitásokkal, amelyek kijózanítóan hatottak az Egyesült Államokra, mind hegemon szerepére, mind kivételességére való tekintettel. Bár ez a realitás több komponensből állt – az USA világgazdasági szerepének átalakulásától kezdve különböző belső társadalmi feszültségekig – a legnagyobb csapást az amerikai kivételességre ezek közül a 2001. szeptember 11.-i terrortámadás mérte. Ez az esemény tovább erősítette az egyébként is messianisztikus hajlamú George W. Bush elhivatottságérzetét, aminek az lett az eredménye, amit Hastedt „az amerikai keresztes háborús perspektívának bélyegez” (Peterecz 2016, 247). A XXI. század elején tehát egyre erősebb, agresszívabb, messianisztikusabb

színezetet kapott a sorsszerű elrendeltetés és ezzel együtt a külpolitika is, bár ez a tendencia Barack Obama elnökké válásával némileg gyengülni látszott. A történeti áttekintést összegezve azonban látható, hogy a sorsszerű elrendeltetés és vele együtt az amerikai kivételesség eszméje mindig is egyaránt szolgálhatott eszközként és célként a mindenkori amerikai vezetés és a nemzet számára. Nem kivétel tehát ez alól a jelenlegi amerikai elnök sem.

Donald Trump megválasztásakor az amerikai sajtó a kivételességtudat végét jósolta. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy az ő kivételességtudata miben tér el elődeiétől, és hogyan befolyásolja mindez az amerikai külpolitikát. Ahhoz, hogy jobban megértsük a trumpi kivételességtudatot, érdemes visszatérnünk Andrew Jackson amerikai elnökhöz: az ő politikai irányvonala és az amerikai kivételességtudathoz való viszonya ugyanis nagyon hasonlít a trumpi elképzelésekhez. A jacksonianusok a kivételességet elköteleződésnek látják, amelynek történelmi gyökerei vannak: elköteleződés az állampolgárok közötti egyenlőség és méltóság mellett. Az állam feladata a jacksonianusok szerint az állam határainak védelme, az amerikai állampolgárok jólétének fenntartása és a szabadságjogok védelme. Láthatjuk, hogy a trumpi politika is hasonlóan mutatkozik. Ahogy Jackson, úgy Trump is egyszerű embernek tartja magát (History.com 2012).

Emellett, míg Obama az Egyesült Államok kivételességét épp annak inkluzivitásában látta, Donald Trump elnök az amerikai szuverenitás és külpolitika egyik eszközét véli felfedezni benne, viszont nem tartja fontos és kötelező jellegű értéknek (Beinart 2017). A „Tegyük újra nagygyá Amerikát” szlogenben és Trump választási kampányában a jelenlegi elnök kritikusi egyenesen Amerika kivételességének végét vélték felfedezni. Trump a Fox Newsnak adott interjújában úgy nyilatkozott, Amerika újra nagygyá tehető anélkül is, hogy kivételes lenne. Ezt azzal indokolta, hogy az amerikai értékek már önmagukban is egyetemese (Bryant 2017). Mivel az amerikai kivételesség az utóbbi fél évszázadban a nemzetközi porond felé irányult, érdemes megvizsgálni Trump elnök külpolitikáját, valamint azt is, hogy az miben tér el a kampány ideje alatt felvetett irányvonalaktól.

Trump könyvében így ír a jelenlegi nemzetközi helyzetről: „Soha nem éltünk a mainál veszélyesebb időkben” (Trump 2015, 55). Szerinte a mai amerikai külpolitika működésképtelen, köszönhetően az előző két elnök hibás döntéseinek. A legfőbb hiba az, hogy az Egyesült Államok önként vállalta a világ békéjének fenntartását és az országok védelmét (még azon államokét is, amelyeknek lenne elég anyagi forrásuk és erejük megvédeni saját magukat), és mindezt szinte ingyen.

Az elnök Szaúd-Arábiát, Németországot, Nagy-Britanniát, Japánt és Dél-Koreát is ilyen államnak tartja (Trump 2015, 58). Továbbá nem győzte hangsúlyozni kampányában, hogy elnöksége alatt igyekszik kiléptetni Amerikát olyan egyezményekből, amelyek nem szolgálják az ország érdekeit, vagy ezeket az amerikai érdekek megfelelően újratárgyalni (Calmes 2017).

Az amerikai külpolitikai szemléletben is erős váltásra lenne szükség Trump szerint: „a külpolitikát erőalapon kell működtetni” (Trump 2015, 56). Felhagyna elődje, Barack Obama soft power-központú, a hadsereget leépítő külpolitikai irányvonalával. A jelenlegi elnök úgy véli, ha Amerika továbbra is a világ csendőre szeretne lenni, az nem a hadsereg leépítésével érhető el, és ennek meg kell fizetni az árát. Az Egyesült Államok úgy őrizheti meg hegemon szerepét, ha anélkül is demonstrálni tudja erejét, hogy bevetné hadseregét, viszont amennyiben szükség lenne mozgósításra, akkor nem félne hadba lépni (Trump 2015, 57).

Ennek fényében a következő külpolitikai receptet kínálja Amerikának: amennyiben az Egyesült Államok rendelkezik a világ legnagyobb és legütőképesebb hadseregével, és készen áll gazdasági erejének alkalmazására, amelynek keretében a szövetségeseket jutalmazni tudja, az ellenséggel szemben pedig szankciókat tud felállítani, akkor az USA újra visszanyerheti régi fényét (Trump 2015, 56). Ami még talán ennél is fontosabb: mindez Trump szerint az országnak semmibe sem kerülne; a hadsereg fejlesztésének költségeit az ímént említett, az Egyesült Államok ortalma alatt álló, fejlett államokkal fizettetné meg. Továbbá csak akkor vetné be az amerikai hadsereget külföldön, amennyiben az adott konfliktus amerikai érdekeket sértene (Trump 2015, 56).

Kik azok, akik amerikai érdekeket sértenek? Irán, az Iszlám Állam, Kína és napjainkban Észak-Korea is helyet foglal ezen a listán. Érdemes megfigyelni, hogy a fenti felsorolásból kimaradt az „ösellenségnek” számító Oroszország. Trump szerint Irán erős állam volt, amíg vallási fanatikuskok nem vették át a hatalmat az ország felett. Egyrészt ezen államot a terrorizmus legfőbb támogatójának tartja, másrészt úgy véli, Iránnak tiltott atomprogramja van, amellyel fenyegeti Amerika egyik legnagyobb szövetségesét, Izraelt. „Soha nem találkoztam olyan rossz megállapodással, mint amelyet Obama elnök kötött Iránnal” (Trump 2015, 65). Terve Irán féken tartása és állandó ellenőrzése, ami hozzájárulna a Közel-Kelet stabilitásához. Az Iszlám Állam a jelenlegi elnök szerint egy olyan „középkori barbárokból álló szervezet”, amelynek jelenléte abszolút fenyegetést jelent a világ

számára, így Amerika érdekében áll annak teljes elpusztítása (Trump 2015, 61-68).

Kínát Trump vetélytársként definálja, és nem ellenséggként. Szerinte a gazdasági versengésben az Egyesült Államok régóta vesztesre áll, emellett nem érdemes elfelejteni azt a tényt sem, hogy Kína folyamatosan fegyverkezik, továbbá az amerikai államkötvények legnagyobb vásárlója, és ezzel az Egyesült Államok egyik legnagyobb hitelezője is egyben. Ennek ellenére Trump úgy véli, hogy a két állam közötti interdependencia folyamatosan versenyben tartja Amerikát, és ami még fontosabb: ebből az Egyesült Államok később előnyt is kovácsolhat. Amerika harmadik legnagyobb gazdasági partnere Kína, a kínai export húsz százaléka pedig az USA-ba kerül, így Kínának pont akkora szüksége van Amerikára, mint fordítva. Kína abból a nem elhanyagolható szempontból azonban mégiscsak ellenség, hogy olcsó munkaerjének köszönhetően teljes iparágakat tett tönkre Amerikában. Trump célja az, hogy tárgyalóasztalhoz ültesse Kínát, és az amerikai érdekek alapján kényszerítsen ki gazdasági megegyezést a két állam között (Trump 2015, 68-72).

Donald Trumpot 2017. január 20-án iktatták be, és már elnöksége első napján sem félt érvényesíteni az amerikai érdekeket: kiléptette az Egyesült Államokat a Transz-csendes-óceáni Partnerség Intézményéből. Azóta jelezte kilépési szándékát a párizsi klímaegyezményből, és az olyan szerződésekből is kiléptetné hazáját, mint az Iránnal kötött nukleáris egyezmény vagy a már húsz éve működő NAFTA egyezmény (Calmes 2017). Ahogy kampányában ígérte, tényleg szeretné az amerikai hadsereget „naggyá tenni”: az amerikai költségvetés-tervezetben a költségvetés 10%-át költené a haderő fejlesztésére, amelyet a nemzetközi segélyekre és diplomáciára fordítandó összegekből csoportosítana át (Bryant 2017).

Trump fel kíván hagyni elődei Oroszország-politikáját, Moszkva tehát potenciális szövetséges lehet Amerika számára, függetlenül attól, hogy ez hatalmas tiltakozást vált-e ki az egész országban. Ez a Krím annekthálásának és az Ukrajnával fennálló feszült viszonyoknak köszönhető (McCarthy 2017). Az amerikai ellenzéki média továbbra is vizsgálja Moszkva szerepét az amerikai választásokkal kapcsolatban, valamint az ügyben külön nyomoz az FBI és a Szenátus Hírszerzési Bizottsága is (Calmes 2017). Megválasztása óta Trump finomított Oroszország-politikáján, sikerült megegyeznie Putyinnal a szíriai helyzet kapcsán (Merica 2017), azonban egy lehetséges kiberbiztonsági stratégiáról még nem sikerült meg-
egyezni (Uchill 2017).

Új szereplő az amerikai külpolitikában Észak-Korea. Kim

Jong-un nukleáris rakétakísérletei komoly fenyegetést jelentenek az Egyesült Államok és szövetségesei számára. Becslések szerint Észak-Korea rakétái elérhetik az USA területét (Schallhorn 2017). A kérdés az, mikor sikerül Phenjannak olyan rakétát fejleszteni, amely képes nukleáris töltetet szállítani. A tárgyalások nem vezetnek eredményre, a gazdasági szankciók már Kína érdekeit fenyegetik, egy megelőző csapás esetében pedig kezelni kellene a támadás következményeként meginduló menekülthullámot. Az Egyesült Államok ebben a krízisben hegemonként kíván fellépni, ami Donald Trump beszédeiből a twitter-posztjaiból, továbbá az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsában az USA viselkedéséből látszik (Mercia 2017).

Mit is gondol valójában Trump az amerikai kivételességről? Ehhez érdemes szemügyre vennünk az ENSZ Közgyűlésében elmondott beszédét, amelyben a hangsúlyt a szuverenitásra helyezte, s azt az államok közötti kapcsolatok alapvető elveként határozta meg. A szuverenitás az eszköz arra, hogy az államok képesek legyenek fellépni az olyan agresszív államokkal szemben, mint Észak-Korea vagy Irán. A jelenlegi elnök számára Amerika az első, de nem azért, mintha Amerika kivételes lenne, hanem mert elnökként a saját feladatának tartja az ország érdekeinek képviseletét. Ezért Trump leszögezte, hogy elnöksége alatt csak és kizárólag az amerikai

érdekeket fogja képviselni. Véleménye szerint csak szuverén államok képesek együttműködni és prosperáló szövetséget alkotni (Landler 2017). A kivételességre csak egy helyen találunk példát: „Amerikában nem törekszünk arra, hogy rákényszerítsük a mi életmódunkat másokra, inkább hagyjuk, hogy példaként ragyogjon mások szeme előtt” (Trump 2017). Amerika kivételes, mert példaként szolgál anélkül, hogy rákényszerítene ideológiáját másokra.

Trump ellenzéke úgy véli, hogy a kivételesség eszméjének feladásával az elnök az átlagos országok szintjére süllyesztí Amerikát, míg támogatói szerint hisz ugyan a kivételességben, de nem mindent annak rendel alá. Párttársai is hasonlóan látják: véleményük szerint Trump inkább a jacksoni politikát követi, tehát nem mondható, hogy teljesen lemondott volna az amerikai kivételességről (Drezner 2017).

Összességében kijelenthető, hogy az amerikai kivételességtudat Trump elnöksége alatt is létező konstrukció. Ez a jelenlegi elnök esetében az amerikai érdekek állandó képviseletét jelenti, és azt a hitet, hogy habár az Egyesült Államok jelenleg gyengének mutatkozik, a történelem előző hegemonjaitól eltérően újra megerősítheti pozícióit – mindezt úgy, hogy nem feltétlenül az amerikai kivételességet, hanem magát Amerikát teszi újra naggyá gazdasági és katonai szempontból a nemzetközi porondon.

Bibliográfia

Beinart, Peter 2017: *How Trump wants to make America exceptional again*.

<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/02/how-trump-wants-to-make-america-exceptional-again/515406/>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Bryant, Nick 2017: *Donald Trump and the end of American exceptionalism?*

<http://www.bbc.com/news/world-us-canada-39133677>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Calmes, Jackie 2017: *Donald Trump: foreign affairs*.

<https://millercenter.org/president/trump/foreign-affairs>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Drezner, Daniel W. 2017: *America the unexceptional*.

https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2017/02/01/america-the-unexceptional/?utm_term=.e5d-212b1f944, utolsó letöltés: 2017. november 24.

History.com 2012: *Jacksonian democracy*.

<http://www.history.com/topics/jacksonian-democracy>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Kissinger, Henry 2014: *Világrend*. Ford. Kállai Tibor – Pataky Éva. Budapest, Antall József Tudásközpont.

Landler, Mark 2017: *Trump offers a selective view of sovereignty in U.N. Speech*.

<https://www.nytimes.com/2017/09/19/world/trump-speech-united-nations.html>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

McCarthy, Tom 2017: *The vital questions on Trump and Russia*.

<https://www.theguardian.com/us-news/2017/oct/30/trump-and-russia-everything-we-know>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Mercia, Dan 2017: *Trump, Putin issue joint statement on fighting ISIS in Syria*.

<http://edition.cnn.com/2017/11/11/politics/us-russia-syria-isis-trump-putin/index.html>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Peterecz Zoltán 2016: *A kivételes Amerika: az amerikai kivételesség történelmi bemutatása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
 Schallhorn, Kaitlyn 2017: *Trump on North Korea, from 'Rocket Man' to 'fire and fury'*.
<http://www.foxnews.com/politics/2017/11/20/trump-on-north-korea-from-rocket-man-to-fire-and-fury.html>, utolsó letöltés: 2017. november 24.
 Trump, Donald J. 2015: *Great Again: újra naggyá tesszük Amerikát*. Ford.: Dankó Zsolt. Budapest, Európa Kiadó.
 Uchill, John 2017: *Trump, Putin discuss working together on cyber issues*.
<http://thehill.com/policy/cybersecurity/341062-russian-official-trump-and-putin-agreed-to-team-up-on-cybersecurity>, utolsó letöltés: 2017. november 24.

Fekete Balázs
 PPKE BTK Pszichológia MA

Tóth Balázs
 Politikatudomány MA

/ A jövő demokráciája?

Bevezetés

Manapság – részben a populisták pártoknak és mozgalmaknak köszönhetően – egyre inkább terjed a közvetlen demokrácia eszménye, amely mára a poszt-modern politikai gondolkodás egyik sarokköve lett, hiszen valóban úgy tűnik, hogy az emberek elfordultak a hagyományos politikától. Sokan úgy érzik, hogy a szavazatuk nem számít, mások arra számítanak, hogy majd a politikusok döntenek helyettük bizonyos kérdésekben; egyeseket pedig egyszerűen nem érdekel az a közösség, amelyben élnek. A közvetlen demokrácia ki-szélesítése arra kínál lehetőséget, hogy kilépjünk ebből a helyzetből.

Tézisünk ezzel kapcsolatban az, hogy bár a közvetlen demokrácia járhat bizonyos előnyökkel, a képviselői demokráciát teljes mértékben mellőző közvetlen demokrácia nem működőképes. Tanulmányunk első részében politika-elméleti megközelítésben foglalkozunk a témával, míg a második részében szociálpszichológiai szempontból vizsgálódunk.

Általános egyetértésen alapuló demokrácia?

Fontosnak tartjuk kutatásunk elején leszögezni, hogy mit értünk pontosan a közvetlen demokrácia fogalma alatt. Első hallásra talán úgy értelmezhető, mint olyan rendszer, amelyben mindenről az állampolgárok szavazhatnak, és így mindenki részt vehet a döntéshozatalban. Ez, úgy tűnik, azt jelentené, hogy maga az állam is felesleges, hiszen a technológia fejlődésével az emberek tömegesen meg tudják vitatni

a fontos döntéseket, és olyan egységes véleményt tudnak kialakítani, amelyet mindenki elfogad.

Robert Paul Wolff *Az anarchizmus védelmében* című művében vizsgálja meg a szóban forgó állítást. Szerinte az uralom és a személyes autonómia között fellépő konfliktus megoldása a demokrácia. Az állam létezése és az egyéni autonómia általában összeegyeztethetetlen – tehát a cél, hogy az egyén saját önértéke ugyanaz legyen, mint a közösségé. Aki tényleg hisz az egyén autonómiájában, az egyben a közvetlen demokrácia és a tiszta konszenzuális demokrácia híve is lesz.

Felvázolja az általános egyetértésen alapuló demokráciát – a szerinte egyedülálló demokráciatípust, amely megoldja a fenti konfliktust –, amelynek segítségével megvalósítható a közvetlen demokrácia. Ebben a rendszerben az állampolgárok minden javaslatról egyenként hoznak döntést, és egy adott törvény csak akkor lép érvénybe, ha azt egységesen mindenki megszavazza. Mindez logikusnak tűnhet, hiszen miért is tartanánk be egy olyan törvényt, amelyről nem kérték ki véleményünket, és még káros hatása is lehet ránk nézve? A szerző véleménye szerint a nép általi kormányzás hozhatja meg az igazi szabadságot. Az általános egyetértésen alapuló demokrácia addig életképes, amíg egységes vallási vagy világi eszmények itatják át a társadalmat, vagy pedig a racionális önértéket követő egyének felismerik, hogy együtt kell működniük, és le kell mondaniuk a rövidtávú céljaikról. A többségi demokráciákban, habár véleményünket kifejezhetjük, kisebbségbe kerülve nem érhetjük el a célunkat, tehát a saját szabadságunkat korlátozzuk egy ilyen rendszerben. Továbbá a többségi elv alapján olyan államot is létrehozhat a többség, amely diktatúrát vagy

monarchiát eredményezhet, és így a demokráciától távol kerülhetünk (Wolff 2009, 471–472).

A többségi demokráciákban a képvisleti rendszer terjedt el. Ennek alapjai a különböző társadalmi szerződések, amelyek Wolff szerint szintén nem szolgálják az ember szabadságát. Gondolatmenete a következő: az ember elfogadja a társadalmi szerződést, tehát az állam autoritását sajátja helyett, hiszen ez az ára a legitimitásnak. Azonban ezzel önkéntes rabszolgaságba taszítja magát, hiszen kisebbségbe kerülhet. A képvisleti demokráciában továbbá a probléma magukkal a képviselőkkel van, mivel csak egy tehetős, kiváltságos réteg kerülhet a döntéshozás közelébe; a hivatásos politikusok pedig természetesen nem a választók véleményét fogják képviselni, hanem saját érdekeiket követik (Wolff 2009, 483). Úgy véljük, Wolff utópisztikus társadalomban gondolkodik. Az elméleti háttere valóban adott lehetne egy ilyen típusú demokráciának, azonban mindez hihetetlenül lelassítaná a döntési folyamatot: nehéz elképzelni – akár egy pár száz-ezernyi lakosságú országban is –, hogy a lakosok minden törvényt megvitatssanak, és azonos véleményre jussanak. A tömegkommunikáció elterjedése persze elméletileg lehetőséget adna erre: az internet korában a technológia segítségével Wolff elmélete akár teljesülhetne is (bár ő még a televízió kereszttüli információszerzést és szavazást emelte ki, mivel a mű 1970-ben íródott), hiszen így mindenkinek lehetősége van beszerezni a megfelelő információt, továbbá megvitatni azt annak érdekében, hogy egységes vélemény alakuljon ki. Az alábbiakban erre kívánunk kitérni és megmutatni, hogy a feltevés nem teljes mértékben helytálló.

Internet = közvetlen demokrácia lehetősége?

Manapság az internet elterjedésével úgy tűnhet, hogy megteremtődött a közvetlen demokrácia technológiai háttere. Wolff is egyetért ezzel, szerinte már a televízió korában is meg lett volna rá a lehetőség. Azonban a rádióról – sőt korábban már a táviróról is – úgy tartották valaha, hogy általa a technológia elérte azt a szintet, amelyen az emberek gyorsan és könnyen meg tudják beszélni problémáikat, eszmecserét folytathatnak és így elhozhatják az örök béke és prosperitás korszakát.

Pogonyi Szabolcs a *Digitális demokrácia vagy kiberbalkán?* című tanulmányában fejtegeti a kérdéskört. Ő is utal a kommunikációs eszközök fejlődésére és az ezzel kapcsolatos optimizmusra. Ugyanakkor Vincent Mosco írására hivatkozva leírja azt is, milyen gyorsan kiderültek ugyanezen médiumok árnyoldalai. A rádió és a televízió a leghatásosabb propagandaeszközöknek bizonyultak a XX. században, és

természetesen nem hozták el a békét, többek közt azért sem, mert a kommunikáció egyirányú volt (Pogonyi 2006, 2).

Az internet esetében azonban a kommunikáció annyi irányú lehet, amennyi a résztvevők száma. Az optimisták a digitális demokrácia megvalósulási lehetőségét emlegetik, amely egyfajta nagy agóra, ahol az emberek mindenről tájékozódhatnak, kifejezhetik véleményüket és akár dönthetnek is. Mindenki egyenlő a virtuális térben, vitázhatnak, és a vitaközösségekből nem zárhatnak ki senkit. Mélyebben megvizsgálva azonban láthatjuk, hogy a vita opciója nem teljesen állja meg a helyét az internet szempontjából. A lehetőség valóban megteremtődik, de vannak országok, amelyek igyekeznek korlátozni az információ terjedését, esetleges kormányellenes oldalak és fórumok működését. A vita racionalitása továbbá eltűnhet, hiszen a felhasználók sokszor anonimitásban jelennek meg a virtuális térben, ezáltal semmilyen felelősséget és valódi nyilvánosságot nem vállalnak. Az egyének belefáradnak a céltalan vitákba és megtehetik, hogy csak olyan oldalakat és fórumokat keresnek fel, ahol a velük azonos véleményen levő személyekkel találkoznak. Pogonyi terminológiájával élve: gettóba tömörült közösségek kiberbalkánja valósul meg, ahol épp a vitázás és a problémák megbeszélésének lehetősége tűnik el (Pogonyi 2006, 4–7).

A fentiek alapján megállapítható, hogy az internet sem nyújtott lehetőséget arra, hogy közösen oldjuk meg a társadalmi problémákat. Elvethetjük annak lehetőségét, hogy az általános egyetértésen alapuló demokrácia ténylegesen működőképes lehet. Mondhatnánk azonban, hogy a közvetlen demokrácia legalább a többségi elv alapján megvalósulhat az internet által. Mindenki szabadon szavazhatna egy adott kérdésben, és így a népszavazás (amely a képvisleti demokráciákban az egyetlen lehetőség, hogy személyesen, közvetlenül dönthessünk egy kérdésről) felgyorsulhatna, akár még a nagy volumenű döntések meghozatalában is. Az alábbiakban azt kívánjuk elemezni, hogy ennek lehetősége adott-e, illetve érdemes-e egyáltalán megfontolni, vagy a képvisleti demokrácia még mindig a legjobb módszer arra, hogy irányítsunk egy országot. Így a közvetlen demokráciát a többségi demokrácián belül kívánjuk a továbbiakban értelmezni, ezen belül is a hangsúlyt a népszavazásra fektetjük, hiszen lényegében ez az egyedüli forma, amely manapság közvetlen demokráciaként megjelenik.

Közvetlen demokrácia vagy képvisleti demokrácia?

Az alábbiakban a populizmus kérdéskörének szemszögéből vizsgáljuk a főbb pontokat, majd rátérünk a közvetlen demokrácia előnyeire és hátrányaira.

A populisták alapvetően egyetértenek abban, hogy a képvisleti demokrácia nem működik jól, azonban ennek ki-küszöbölésére két különböző irányzat bontakozott ki. Az egyik szerint (nevezzük talán baloldalinak) mindenképpen a közvetlen demokráciát kellene kiszélesíteni, míg a másik (jobboldali vagy konzervatív) elképzelés szerint a képvisleti demokrácia jó, de nagyon eltért attól az ideától, amelyért létrehozták, így ennek hiányosságait igyekeznének orvosolni (Haskell 2001, 85).

A baloldali populistákat sokszor transzformistáknak is nevezik. Céljuk, hogy az állampolgárok számára több beleszólási lehetőséget biztosítsanak a politikai életbe, és ezzel aktív állampolgárrá transzformálják őket. Ehhez azonban a rendszert kell megváltoztatni. A mostani képvisleti demokráciát „sovány” demokráciának nevezik, hiszen az állampolgárok passzivitását erősíti, akik átruházzák politikai döntési szabadságukat a képviselőkre. Szerintük ezért a képvisleti demokrácia sokkal inkább húz a monarchia irányába, mint a demokrácia irányába. A legrosszabbat feltételezi saját állampolgáiraikról: tudattalanok és maguktól nem képesek dönteni. Ezért nem engedi, hogy aktívan részt vegyenek a közösségi politikában, és ezáltal a rendszer passzív polgárokat nevel ki, akik könnyebben befolyásolhatóak (Haskell 2001, 85).

Ezt kívánják megváltoztatni a transzformisták. A rendszer átalakítása során nagy hangsúlyt fektetnének az oktatásra, amellyel képesek lennének elültetni a civil kommunitarizmus eszményét a kizárólagos önértékeléssel szemben. Továbbá lokális gyűlések létrehozását szorgalmazták, ahol az állampolgárok képesek megvitatni a kérdéseket, és információt gyűjthetnek az adott problémáról. A kormánynak abban kellene segítenie, hogy független felvilágosítást kaphassanak, ezáltal erős demokráciát tudnának létrehozni, aktív állampolgári részvétellel (Barber 1984).

A populizmus jobboldali szárnya arra fekteti a hangsúlyt, hogy nyúljanak vissza azokhoz az időkhoz, amikor sokkal több fék volt beépítve az alkotmányokba, amelyekkel korlátozni lehetett a hatalmat. Ezzel több lehetőséget lehetne biztosítani az állampolgárok számára, nem pedig a lobbicsoportok és a bürokrácia határozni meg az ország irányítását. Továbbá – az amerikai rendszert kritizálva –, ezzel meg lehetne akadályozni, hogy két nagy párt képviselőire szűküljön a politikai paletta (Haskell 2001, 96–97).

A közvetlen demokrácia intézménye mellett felhozható érv, hogy az állampolgárok az információkat manapság bárhol be tudják szerezni: elég az internetre vagy a televízióra gondolni. De ha ez a lehetőség mégsem állna fenn, más emberekkel való interakcióik során akkor is beszerezhetik a kellő tudást,

hogy dönteni tudjanak egy adott ügyben. A képviselőkre is igaz, hogy – sok esetben csak a frakciófegyelmet betartva – olyan törvényeket fogadnak el, amelyekről nincs szakértői tudásuk, sőt rosszabb esetben nem is tudják, mit szavaztak meg pontosan. A közvetlen demokrácia által továbbá olyan törvények születhetnek, amelyek hatására a lobbicsoportok befolyása csökkenhet. Az adott ország pénzügyeit is figyelmesebben kezelhetnék, így a kormányzati korrupció is visszaszűnhetne. A hatékonyabb újraelosztás valószínűsíthetően adócsökkentést okozna, és több pénz maradna a civil szférában, vagyis egy alulról építkező civil társadalom jelenhetne meg ez által (Haskell 2001).

Haskell műve ugyanakkor számba veszi a közvetlen demokrácia hátrányait is. Az információ, amelyet az emberek az interneten vagy a televízióban látnak, manipulálva lehet. A képvisleti demokrácia hívei jogosan vitatják, hogy a média és a közvéleménykutatások ne lennének befolyásolva. A közvetlen demokrácia esetében a lobbicsoportok ugyanúgy működnek, csak a parlamenti képviselők helyett – a média által – az egyszerű állampolgárt célozzák meg; de a befolyásolás sokszor már magában a feltett kérdésben is benne van, így az állampolgár is hamis eredményt kap a többség feltételezett véleményéről. Az egyén persze eleve nem jut annyi információhoz, mint az ország megbízott képviselői: lehet, hogy az utóbbiak sem értenek mindenhez, de sokkal könnyebben hozzájuthatnak azokhoz az információkhoz, amelyekhez az egyszerű állampolgár soha. Gondolhatunk itt arra, hogy a képviselők kapcsolati hálójá nagyobb, és olyan emberektől is szerezhetnek értesüléseket, akiket egy átlagpolgár nem ismerhet, továbbá a zárt üléseken elhangzó, nemzetbiztonsági érdekből titkosított adatokhoz is hozzáférhetnek. Felhozható továbbá, hogy egy ledolgozott munkanap után az embereknek valószínűleg sem kedvük, sem idejük arra, hogy utánanézzenek minden törvényjavaslatnak, különösen akkor, ha ezek megértése külön erőfeszítést igényel. Végső esetben pedig megünná, és a tájékozatlanságuk miatt egy adott minta szerint szavaznának, nem pedig racionális döntéseket hoznának (Haskell 2001).

A legfőbb indok a közvetlen demokrácia ellen talán az, hogy az emberek nem látják a teljes képet az állam működéséről. A leegyszerűsített népszavazáson legtöbb esetben egy „igen” és egy „nem” válasz szerepel, miközben mindkettőnek számos további hatása lehet. Haskell erre az alábbi példát hozza: népszavazásra bocsátanak egy olyan törvényjavaslatot, amely három vétség után börtönbüntetést von maga után. Logikusnak tűnhet elfogadni és bevezetni ezt a törvényt, azonban valószínűleg túlterhelné a börtönöket. Ezért újakat

kellene építeni, ami sok pénzt kívánna. Ezáltal máshonnan, akár az oktatástól kellene elvonni pénzt vagy növelni kellene az adókat, ami a lehető legtávolabb állt a népszavazásra bocsátott kérdés céljától (Haskell 2001, 113). Fontos megjegyezni, hogy a képviselők is elfogadhatnak ilyen törvényjavaslatot, azonban ők elszámoltathatóak a döntéseik miatt, míg az állampolgárok csak a saját bőrükön érezhetik meg ennek hatását. A képviseleti demokrácia, mint láthatjuk, fordítva: fentről lefelé szervezi meg a döntéshozatalt és a társadalmat.

Összességében véve elmondhatjuk, hogy bár a közvetlen demokrácia bizonyos előnyökkel is járhat, ezek jelentősege mégis elhanyagolható a hátrányok figyelembevételével. Ezért véleményünk szerint a közvetlen demokrácia kiterjesztése nem jelenthet valódi alternatívát a képviseleti demokráciával szemben. Azonban fontosnak tartjuk, hogy szociálpszichológiai vizsgálatnak is alá vessük a tézisünket, hiszen ezáltal számos közvetlen demokráciával kapcsolatos érv és ellenérv megvizsgálható.

Szociálpszichológiai érvek a közvetlen demokrácia mellett

A magyar politikai pszichológia egyik meghatározó alakját, Hunyady Györgyöt idézve „kis túlzással azt mondhatnám, hogy a pszichológia osztályrészé az, ami racionálisan nehezen érthető az emberi viselkedésben és nehezen magyarázható a társadalom életében” (Hunyady 2006, 407). Ennek megfelelően a következőkben az emberek politikai viselkedését befolyásoló szociálpszichológiai jelenségek bemutatásával kívánjuk előbb a közvetlen demokrácia előnyeit, majd hátrányait illusztrálni.

Bár mind a képviseleti, mind a közvetlen demokrácia elemi követelménye a társadalom aktív politikai véleménynyilvánítása és szerepvállalása, az 1950-es évektől végzett közvéleménykutatások ezzel ellentétes képet mutatnak az amerikai és az európai állampolgárokról. Converse „nem-attitűdöknek” nevezte az emberek politikai kérdésekkel kapcsolatos rögtönzött, alkalmi megnyilvánulásait, mivel úgy látta, hogy a legtöbb választópolgárnak még a politikai diskurzus központjában álló társadalmi kérdésekről sincsen átgondolt, szilárd nézete (Kinder 1998, 666). Bár különböző mértékben, de a választók politikával szembeni közömbössége a modern demokráciák általánosnak mondható problémája, melyet mérsékelhet a közvetlen demokrácia intézményeinek (pl. népszavazások) gyakoribb alkalmazása. Daryl Bem önészlelési elmélete szerint ugyanis saját viselkedésünkől gyakran következtetünk

attitűdjünkre, amennyiben a viselkedésünket saját aktív döntésünk következményének észleljük. Empirikus kísérletekkel igazolták, hogy azok a személyek, akik aktívan dönthettek egy lehetőség mellett (pl. egy petíció aláírása vagy részvétel valamilyen kísérletben), nagyobb valószínűséggel és nagyobb elkötelezettséggel vettek részt az adott tevékenységben, mint akik passzívan szembesültek a döntéssel (Smith – Mackie – Claypool 2016). Ezek alapján logikusan feltételezhetjük, hogy az emberek mindennapjait érintő ügyekről szóló népszavazásokon való önkéntes részvétel az állampolgárok demokráciával kapcsolatos attitűdjeinek az erősödését és a politikai aktivitás növekedését eredményezheti.

A közéleti ügyekbe való rendszeres beleszólás lehetősége ezen kívül az úgynevezett „társas alapmotívumok” kielégítését is lehetővé teszi. Susan Fiske szerint az emberek öt, az evolúció során kialakult, a társas környezetben túlélést biztosító társas alapmotívummal rendelkeznek: a valahova tartozás, a megértés, az ellenőrzés, az énfelnagyítás és a bizalom motívumaival. Egy népszavazáson való részvétel lehetőséget nyújthat az emberek számára, hogy a meg erősítés az adott csoporthoz való tartozás érzését, illetve, hogy a közösség értékes, aktív tagjaként tekintsenek magukra. Azáltal, hogy ilyenkor az emberek szembesülhetnek azzal, hogy mások véleménye megegyezik a sajátjukkal, fókuszálhat a környezet megértésére és előrejelzésére vetett hitük, a közösség sorsába való beleszólás pedig erősítheti a társas helyzet ellenőrzésének élményét. Hosszabb távon pedig, amennyiben a közös döntéseket pozitívan értékeli a közvélemény, növekedhet a mások szándékaiba és képességeibe vetett általános bizalom mértéke is (Fiske 2006, 48-66).

A politikai aktivitás és a társas motívumok kielégültsége mellett a közvetlen demokrácia a közös döntések legitimációját és általános elfogadottságát is növelheti. A témában végzett kutatások eredményei szerint ugyanis a procedurális igazságosság (az elosztás folyamatának igazságossága) elveinek betartása esetén az érintettek elégedettebbek az elosztás eredményével, igazságosabbnak tartják azt és könnyebben elviselik, ha az eredmény nem egyezik meg az általuk preferálttal, különösen, ha beleszólásuk van az elosztási folyamat kialakításába (Berkics 2009). Ezáltal valószínűsíthetjük, hogy a választópolgárok könnyebben elfogadnak és igazságosabbnak tartanak egy olyan döntést, melynek meghozatalában maguk is közvetlenül részt vettek, mint egy parlament által hozott törvényt vagy miniszteri rendeletet.

Szociálpszichológiai érvek a közvetlen demokrácia ellen: a politikai jártasság hiánya

A közvetlen demokrácia lehetséges pozitívumainak ismertetése után térjünk át a potenciális negatívumok vizsgálatára. Az egyik leggyakrabban hangoztatott kétely a közvetlen demokráciával szemben az „átlagember” közéleti tájékozatlansága, politikai tárgyú tudásának hiányossága. A politikai pszichológusok ennek az előfeltevésnek a mérésére bevezették a „politikai jártasság” („political expertise”) fogalmát. A politikai jártasság definíciójába az általános politikai tájékozottság mellett a politikai információra való fogékonyság, a politikai érdeklődés, a politikai aktivitás és a politikai énkép (a politikai érdeklődés, pártthovatartozás milyen mértékben nyilvánul meg az énképben) faktorai tartoznak. Ezek a területek vélhetően egyszerre okai és következményei is a politikai jártasságnak, és empirikus kapcsolatban állnak egy általánosabb társadalmi változóval, az iskolázottsággal, amely ugyan nem szükséges és nem is elégséges feltétele a jártasságnak, mégis egyértelmű együttjárás figyelhető meg a két jellemző között. A témában végzett kutatások igazolták, hogy a politikai jártasság és a politikai tárgyú információfeldolgozás pontossága illetve hatékonysága között kimutatható pozitív kapcsolat van. Ezen belül az általános politikai tájékozottság és a nyomtatott sajtó fogyasztásának gyakorisága volt erős és egyértelmű kapcsolatban a helyi politikai kérdések áttekintésére, valamint a bennük való állásfoglalásra való képességgel (Fiske – Lau – Smith 1998). Mivel a választópolgárok általános politikai tájékozottságának alacsony szintje nem új keletű jelenség, ez a politikai információfeldolgozásuk és a politikai tárgyú döntéseik megalapozatlanságához, továbbá pontatlanságához vezethet, ami a közvetlen demokrácia működőképességét erőteljesen megkérdőjelezi.

Szociálpszichológiai érvek a közvetlen demokrácia ellen: kognitív pszichológiai megközelítés

A kognitív elméletek közös kiindulópontja, hogy az emberek véges információfeldolgozási kapacitással rendelkeznek, ezért különböző észlelési és figyelemi leegyszerűsítő folyamatokat alkalmaznak. A különböző kutatók két élesen eltérő működésű információfeldolgozási rendszert különböztettek meg, melyeket leggyakrabban heurisztikus (vagy felületese), illetve szisztematikus (vagy alapos) feldolgozásnak neveznek. A heurisztikus feldolgozás gyors, automatikus folyamat, mely kevés kognitív kapacitást igényel, kevés információt vesz figyelembe, ebből kifolyólag pedig sokszor pontatlan észlelést és hibás döntést eredményez. Ezzel ellentétben a szisztematikus feldolgozás lassú, tudatos és nagy kognitív

kapacitást igénylő procedura, mely nagy mennyiségű, releváns információ alapos átgondolásán alapul, és hosszú távú, stabil attitűdváltozást eredményez. Az, hogy mikor melyik rendszer lép működésbe, az az emberek motivációjától, az adott témával kapcsolatos releváns tudásától, illetve a rendelkezésre álló időtől és kognitív energiától függ (Smith – Mackie – Claypool 2016).

Mivel az emberek kevésbé érzik személyesen érintettnek magukat az országos politika vonatkozásában, kevés előzetes tudással, idővel és energiával rendelkeznek, a politikai témájú információkat elsősorban heurisztikusan dolgozzák fel, ami könnyen befolyásolhatóvá és manipulálhatóvá teszi őket (Sears 1998). A továbbiakban néhány, a témánk szempontjából releváns információfeldolgozási és döntési heurisztikát ismertetünk, elsősorban a közgazdaságtani Nobel-díjas Kahneman *Gyors és lassú gondolkodás* című műve alapján.

Az „előfeszítési (vagy priming) hatás” azt jelenti, hogy egy ingerrel való találkozás növeli az adott tudattartalom hozzáférhetőségét, vagyis könnyebben és nagyobb valószínűséggel fog az emberek eszébe jutni, és nagyobb hatással lesz a viselkedésükre és döntéseikre. Ez az aktiváció automatikusan történik, ergo egy ingerrel való találkozás tudattalanul is befolyásolhatja a későbbi információk értelmezését. A jelenség politikai relevanciáját jól illusztrálja egy 2000-es arizoniai kutatás. Az eredmények szerint, amennyiben egy iskolában vagy annak közelében helyezték el a szavazófülkéket, vagy osztálytermekről és iskolai szekrényekről mutattak a kísérleti személyeknek képeket, akkor az emberek nagyobb arányban támogatták az iskolák költségvetésének növelésére irányuló javaslatot (Kahneman 2013).

A „veszteségkerülés elve” szerint az emberek ugyanakkora veszteségnek nagyobb szubjektív értéket tulajdonítanak, mint ugyanakkora nyereségnek, ezért a nyereségnek messze felül kell múlnia a veszteséget, hogy fejlődést észleljenek. Az előbbi jelenséget a politikai kampányokban a „keretezési hatás” („framing”) által tudják hasznosítani a politikusok. Mivel az emberek érzékenyebbek a veszteségekre, mint a potenciális nyereségekre, döntéseiket jelentősen lehet manipulálni azáltal, hogy az adott szituációt hogyan fogalmazzuk meg. A keretezési hatást jól demonstrálja, hogy kísérleti szituációban a vizsgálati személyek tudórákkal kapcsolatos hipotetikus kezelési preferenciáit jelentősen befolyásolta, hogy ezek valószínű kimeneteit az elhalálozási vagy a túlélési kategóriákban adták meg nekik (a „60%-os túlélési esély” jóval népszerűbb volt az objektíve ezzel egyenértékű „40%-os halálozási eséllynél”) (Kahneman 2013).

A „hasonlóságítélet-modell” szerint az összehasonlítás iránya is befolyásolja az észlelt változás mértékét, mivel, ha egy jobban ismertet hasonlítunk egy kevésbé ismerthez, nagyobb lesz az észlelt különbség, mint fordítva (pl. magunkat jobban ismerjük, mint másokat; a jelenre jobban emlékszünk, mint a múltra, stb.) (Kahneman 2013). A teljesség igénye nélkül felsorolt példák jól látható, hogy az információfeldolgozási folyamatokat számos hatás torzíttja, és ezeket kihasználva a politikai kampányokban könnyen lehet manipulálni az embereket. Ez különösen igaz lehet egy népszavazásra, ahol már a kérdés pusztá megfogalmazása is szignifikáns különbséget eredményezhet a referendum eredményében.

A különböző heurisztikák mellett a kognitív egyensúlyra való törekvés is jelentősen befolyásolhatja a politikai viselkedést. Heider egyensúly-elmélete vagy Festinger híres kognitív disszonancia elmélete szerint az emberek motiváltak a kognitív egyensúly fenntartására, a különböző attitűdjeik és viselkedéseik között észlelt disszonancia pedig egy kellemetlen állapotot hoz létre, amely a belső konfliktus feloldására készítet. Az elmélet szerint az emberek ezért arra törekednek, hogy az általuk kedvelt emberekkel hasonló, a nem kedvelt személyekkel pedig élesen eltérő attitűdöket alakítsanak ki (különben sérülne a kognitív konzisztencia). Ez a tendencia jól megfigyelhető volt egy, az 1988-as amerikai elnökválasztás során készített kutatásban. A vizsgálati személyeknek 7 fokú Likert-skálákon (1: liberális álláspont, 7: konzervatív álláspont) kellett megítélniük a két pártot, a két jelöltet, illetve 9 aktuális politikai témában a saját, és a jelöltek észlelt véleményét. Az eredmények a hipotéziseknek megfelelően alakultak: az emberek egyrészt a preferált jelölt és a saját álláspont közötti hasonlóság maximalizálására (asszimilációs hatás), másrészt az elutasított jelölt és a saját vélemény közötti különbség maximalizálása (kontraszt hatás) törekedtek (Granberg 1998). A példa nyilván leegyszerűsítő, de felveti egy népszavazás adekvátságának kérdését, hiszen amennyiben a választók az általuk preferált vagy elutasított pártok, pártvezetők észlelt véleménye szerint szavaznak, akkor egy referendum nem az adott szakpolitikai kérdéssről, hanem az adott témát ellenző vagy támogató pártok támogatottságáról vagy elutasíthatóságáról szól, melynek kifejezésére alkalmasabbak a képviselő- vagy elnökválasztások.

Konklúzió

Tanulmányunk első, politikaelméleti részében láthattuk, hogy az anarchista javaslat – az általános egyetértésen alapuló demokrácia – túlságosan utópisztikus, és a gyakorlati kivitelezés sem valósulhat meg a tömegkommunikáció terjedésével. A közvetlen demokrácia járhat valódi előnyökkel is, ilyen például a társadalom politikai aktivitásának növelése vagy a korrupció csökkentése. Azonban számos hátrány is megjelenik, úgymint az információ hiánya, a manipuláció lehetősége, az állampolgárok érdektelensége vagy a lassú döntéshozatal. A legfontosabb azonban, hogy az állampolgárok nem látják az állam működését egészében, és ezért fennáll a lehetőség, hogy olyan döntéseket hoznak, amelyek hosszú távon károsíthatják az ország működését és saját maguk életét.

Értekezésünk második felében szociálpszichológia oldalról közelítettük meg témánkat. A bemutatott elméletek és kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy bár a közös döntések elfogadottságának növelésétől kezdve a társas motívumok kielégítéséig számos pozitívuma lehet a közvetlen demokráciának, a lehetséges (elsősorban információfeldolgozási folyamatokból fakadó) negatívumok mégis jelentősebbek. Egyrészt a megválasztott politikusok nem csak több releváns információval rendelkeznek, de személyes érintettségükből kifolyólag motiváltabbak is a politikai kérdések alapos feldolgozására és a racionális döntéshozatalra, mint a választópolgárok tömegei. Másrészt, a közvetlen demokrácia több lehetőséget ad a politikusok kezébe a választópolgárok befolyásolására, hiszen a népszavazások már a kérdés és válasz lehetőségek megfogalmazásával előhívhatnak bizonyos heurisztikákat. Harmadrészt, a kognitív egyensúlyra való törekvés jelensége miatt megkérdőjelezhető a népszavazások relevanciája, hiszen több kutatás is kimutatta, hogy a legtöbb választópolgár a pártpreferenciája alapján alkot ítéletet a különböző közéleti kérdésekben.

Munkánkat összegezve kijelenthetjük, hogy a tézisünk politikaelméleti és szociálpszichológiai szempontból is komoly alátámasztást nyert. Bár felhozhatóak érvek a közvetlen demokrácia mellett, gyakorlati megvalósíthatóságát és társadalmi hasznosságát illetően komoly kétségeink vannak.

Bozóki, András – Sükösd, Miklós 2009: Az anarchizmus klasszikusai. In Wolff, Robert Paul: *Az anarchizmus védelmében*. Ford. Bodnár Judit – Böröcz József. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 461-506.

Fiske, Susan T. 2006: *Társas alapszövegek*. Budapest, Osiris Kiadó.

Fiske, Susan T. – Lau, Richard R. – Smith, Richard A. 1998: A politikai jártasság típusai és hatásai. In Hunyady György, szerk.: *Történelmi és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 572-586.

Grandberg, Donald 1998: A politikai percepció. In Hunyady György, szerk.: *Történelmi és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 400-437.

Haskell, John 2001: *Direct Democracy or Representative Government? Dispelling the Populist Myth*. Boulder, Westview Press.

Hunyady György 2006: Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus. In Hunyady György, szerk.: *A szociálpszichológia történeti olvasata*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 405-421.

Kahneman, Daniel 2013: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest, HVG Kiadó Zrt.

Kinder, Donald R. 1998: Értelm és érzelem az amerikai politikai életben. In Hunyady György, szerk.: *Történelmi és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 658-691.

Pogonyi, Szabolcs 2006: Digitális demokrácia vagy kiberbalkán?, *Világosság*, V. évfolyam, 2006/1., 5-11. <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00027/pdf/20060227155437.pdf>, utolsó letöltés: 2017. november 28.

Sears, David O. 1998: Szimbolikus politika: társadalom-lélektani elmélet. In Hunyady György, szerk.: *Történelmi és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 608-639.

Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M., – Claypool, Heather M. 2016: *Szociálpszichológia*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Bibliográfia

Barber, Benjamin 1984: *Strong Democracy*. Berkeley, University of California Press.

Berkics, Mihály 2009: A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LXIV. évfolyam, 2009/1., 229-252.

Edl András
PPKE BTK Kelet-Ázsia Tanulmányok MA

Lendvai Tünde
NKE ÁKK Közigazgatás-szervező BA

/ Poszthumanizmus és transzhumanizmus: járható út vagy új utópia?

Alekszej Gasztev avantgárd költő, forradalmár, a társadalom megreformálásnak nagy híve Lenin támogatásával 1920-ban megalapította a Központi Munkaügyi Intézetet az új szovjet ember létrehozásának vágyától hajtva. Itt gondosan tanulmányoztak egyes mozdulatokat, és megpróbálták azokat „racionálissá” tenni. A hatékony kalapácsolás elsajátítása érdekében például több száz munkás karját rögzítették a helyes mozgást végrehajtó gépekhez, így kényszerítve őket a helyes mozdulat begyakorlására. Gasztev célja, saját bevallása szerint is, egy emberi robot megalkotása volt. Úgy vélte, a gépek magasabb rendűek az embereknél, ezért ha az ember robottá válik, az az emberiség számára fejlődést jelent (Figs 1996, 746). Gasztevnek több köze van jelenünkhöz, mint azt elsőre gondolnánk.

A poszthumanizmus és a transzhumanizmus viszonylag új fogalom. A két fogalmat gyakran egymás szinonimájaként használják, esetenként még ezen eszméknek a hívei is. Mások éles különbségeket tesznek, s mivel még nem alakult ki konszenzus, sokszor új definíciók jelennek meg. Annyit előre leszögezhetünk, hogy mindkét irányzat a jelenlegi emberi állapot meghaladását tűzte ki célul. A poszthumanizmust hirdető Katherine Hayles szerint az ember voltaképpen egy információköteg, s így inkább szemléletbeli, semmint valós biológiai egység. A test nem szent, csak egy esetleges „információhordozó”. Halhatatlan lélek nincs, a tudat csak egy járulékos terméke a külső behatásoknak, így a test lecserélhető, a tudat átvihető más hordozóra. Mindez felszámolja az ember tradicionális képét, a humanista képét, ezzel haladva meg az

emberi állapotot. Érdekes, hogy Hayles az emberi én egységét is kritizálja, sokkal inkább a különböző alszemélyiségek csoportjának tartva azt, melyek olykor konfliktusban állnak egymással. Ebben az értelemben is meghaladja az ember tradicionális képét (Hayles 1999, 6-13). Más szerzők szerint ennek logikus következménye világnézetünk emberközpontságának felszámolása és az állatok jogainak elismerése. Ezen felül szükséges az emberi nemmel való integrációjuk, hiszen érző és tudatos lényekről van szó (Wolfe 2010, 62). Ugyanezen szerző gondolatai alapján az állatokkal szembeni megkülönböztetés voltaképpen az igazi fajok közti diszkrimináció. Tudatosságuk és fájdalomérzékelésük mellett az állatok tulajdonképpen ugyanúgy információhalmazok, mint az emberek, így a megkülönböztetésnek sincs tovább értelme (LaGrandeur 2014 és Ferrando 2013, 27-29). Habár a poszthumanizmus inkább a reneszánsz idején kialakult humanista világszemléletet és az abban foglalt emberképet igyekszik meghaladni, az emberkép fentebb említett megkérdőjelezése egy másik vonalon is halad. Ezen irányvonal támogatói az ember olyan értelmezését támadják, főleg feminista oldalról, amely a nyugati társadalomban a fehér, heteroszexuális férfi lenne (Hayles 1999, 4). Szerintük ez a kivételes csoport tartotta magát a nagybetűs Embernek, és aki nem ebbe a kategóriába tartozott, azt alig becsülték többre az állatnál. Így például a nők vagy a homoszexuálisok voltaképpen páriák. Ehhez az irányzathoz nem meglepő módon olyan mozgalmak csatlakoztak, amelyek eme kirekesztett csoportokért szállnak síkra (Abbott 2013).

Nick Bostrom a poszthumán állapotot úgy definiálja mint olyan szintet, melyet egyetlen jelenleg élő ember sem érhetne el a modern technika segítségével nélkül (Bostrom 2006, 107-137). Szerinte bárki, aki a modern technika segítségével úton van a poszthumán állapot felé, az transzhumanista (Bostrom 2005). Cary Wolfe azonban több más társával együtt azon az állásponton van, hogy a két eszmerendszer nemhogy nincs rokonságban, hanem egyenesen ellentétes egymással. Ennek oka, hogy a poszthumanizmus a „korlátozott emberképet” igyekszik meghaladni, míg a transzhumanizmus az ember jelenlegi tulajdonságait felfokozva, éppen megerősíti azt (Wolfe 2010, XV).

A transzhumanizmus kifejezést elsőként Julian Huxley biológus, az UNESCO első igazgatója használta 1927-ben, majd alkalmazta újra 1957-ben. Ő az emberi faj egészének fejlődését irányozta elő, de számára az ember ekkor még ember marad, csak egyszerűen lehetőségeit, már meglévő képességeit terjeszti ki. Ám utalt arra is, hogy a létezés új szintje annyira különböző lesz, mintha a pekingi előembert mérnénk a mai szintünkhöz. Huxley ugyanakkor ezt a jövőt egy évmilliók óta tartó evolúciós folyamat végkifejletének tartotta, melynek során az univerzum öntudatára ébred, méghozzá az emberen keresztül (Huxley 1957, 13-17). Azóta a transzhumanizmus értelme módosult, ideológiai alapját inkább a francia felvilágosodás eszméihez igyekeznek kötni (Bostrom 2005): hit a racionalitásban és annak gyermekében, a modern tudományban, valamint a régi, merev korlátok meghaladásában (Scott 2011). Itt a tudomány az eszköz, a cél pedig az ember képességeinek felfokozása vagy határainak átlépése (Chakraborty 2017). Ezek a célok egész sokrétűek lehetnek: például memória-chipek, extra érzékszervek vagy végtagok beültetése, illetve az élet meghosszabbítása, a betegségek legyőzése, sőt akár a halhatatlanság elérése is. Ehhez a génsebészet, a mesterséges intelligencia, a nanotechnológia, a hibernáció vagy más high-tech eszközök mind felhasználhatók. Max More filozófus és futurista, a transzhumanizmus alá besorolt extrópia elvének 1988-as meghatározója is saját definíciót adott az irányzat céljait illetően: egy élő vagy egy szervezeti rendszer intelligenciájának, funkcionalitásának, vitalitásának, energiájának, tapasztalatának, fejlődőképességének kiterjesztését tartja elérendőnek. Ő és követői saját alapelveiket racionálisnak, optimistának, nyitottnak és individualistának tartják (Cordeiro 2013).

A két irányzat megkülönböztetése egy másik megközelítésben felszámolható. Már említettük, hogy ezen eszmerendszerek keveredhetnek, sőt egymás alá tagozódhatnak. A transzhumanizmus egyik értelmezési módja szerint a

poszthumanizmus voltaképpen a cél, amelyet a transzhumanizmus fog elérni (Scott 2011). Mindkét irányzat támaszkodik a modern tudomány eredményeire, mindkettő egy szebb jövő eljövételét óhajtja elérni. S habár az eszközök eltérhetnek, bizonyos megközelítésben mégsem teljesen függetlenek: eszerint a transzhumanizmus a formát, illetve a mérhető képességeket tartja fontosnak, míg a poszthumanizmus a tartalmat. Felvethető a kérdés, hogy a forma mennyire választható szét a tartalomtól, mennyiben lehetséges, hogy a kettő független egymástól? Oswald Spengler véleménye szerint ez a két tényező nem választható szét. A szerszám a forma, míg annak használati módja a tartalom (Spengler 2001, 41). Heidegger szerint a technika elsősorban nem a gyártás kérdését veti fel. A technika lényege, hogy egy tárgyról alkotott mentális képet feltárunk és megvalósítunk a fizikai világban. Ez a feltárás kapcsolatban áll az igazsággal, de nem veszélytelen (Heidegger 1962, 12-15). Mindezek miatt az ember képességeinek, testének megváltoztatása nem választható szét az emberről alkotott kép megváltozásától. Ezt a képet tárja fel a technikai kibontakozás iránya, a folyamatok kölcsönhatásai miatt azonban nehéz meghatározni, hogy melyik jár elől. Az ember megváltozott képe utat nyit új eszközök megalkotásához, de maga az eszköz megjelenése átalakítja magát az embert, mind fizikai szinten, mind a saját magáról, életéről alkotott elképzelései terén. A két tárgyalt irányzat esetleges vitája szintén része ennek a folyamatnak, hiszen a vita maga is formáló erővel bír.

Kérdézhetnénk, mi a különös ezen irányzatokban? Az ember mindig is törekedett környezete átalakítására, a nehézségek leküzdésére, egészsége megőrzésére, az utódok biztonságos felnevelésére és a halál kérdését is igyekezett megoldani (Bostrom 2005). Ez vezetett arra, hogy a poszthumanizmus egyes képviselői szerint voltaképpen mindig is az általuk hirdetett irányzat útján jártunk (Hayles 1999, 279). Azonban az eddig választott utak és a nehézségekre adott válaszok semmiképpen sem vehetők egy kalap alá. Módszertani okokból két csoportra oszthatjuk e törekvéseket. Egyrészt léteznek irányzatok, amelyek egyfajta küzdelemnek tekintik az utat, melyhez erőfeszítés, többek között sokszor speciális gyakorlatok és életvezetés szükséges. Az egyéni törekvés itt kiemelkedő fontosságú, még akkor is, ha egy támogató közösség épült ki köré. Értelemszerűen, aki mindezt nem hajtja végre, soha nem éri el a célt, ami önkéntlenül egy hierarchia kialakulásához vezet a cél viszonylatában. Ezzel párhuzamosan vannak olyan utak, eszközök és módszerek, amelyek mintegy adományként, kegyelemként adják a megoldást vagy képességet, függetlenül attól, hogy a módszer alkalmazó személy

milyen kvalitásokkal bír. A transzhumanizmus ez utóbbi nézetet vallja, mely az egyént nem veszi figyelembe, mivel eszközei univerzálisak, azokat széles körben hozzáférhetővé kívánja tenni, mint azt az eredetileg 1998-ban készített, majd többször módosított Transzhumanista Nyilatkozat kimondja (Bostrom 2005). De nem utópia ez, mely felé Alekszej Gasz-tev is vezetne volna embertársait?

Az utópia az a világelrendezés, amelyben minden rossz megszűnik. A győztes állapot, amikor minden emberi keserűség véget ér. A modern tudomány segítségével elért utópia, félretéve a vallást és bármiféle felsőbb hatalom közreműködését, markánsan megjelent már Fourier falanszter-elképzelésében is. Azonban komoly megvalósítási kísérletére, összefonódva a modern tudománnyal, a gépekkel és a pszichológiával, a Szovjetunióban került sor. Hogy milyen végeredménnyel zárult, azt tudjuk, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy ennek a kísérletnek utolsó maradványa, habár módosult formában, Észak-Koreában tovább él. Alapja a Kim Ir-Szen, Észak-Korea első elnöke által meghirdetett állam-ideológia, a *dzsuce* (melyet „önerőnek” szokás fordítani). Egy ideológia, amely olyan történelmi alapokon áll, és olyan nemzeti, kulturális megrázkódtatásokból táplálkozik, mint a japán gyarmati múlt és a koreai háborúban (1950–1953) elszennvedett borzalmak nyomán kialakult értékválság, illetve anómia állapota. Ez adja az alapját a jelenlegi autokratikus rendszernek (Abrahamian 2017).

A nyugati világ válságára sokan felhívták a figyelmet, s különböző megoldásokat javasoltak. Egy válságos állapotban lévő egyén vagy csoport értelemszerűen új eszméket, új világnézetet keres, aminek hála minden szebb jövőt ígér eszme különösen vonzó lehet. Nem állítjuk azt, hogy tárgyalt eszmerendszereink a kommunizmussal egyenlők lennének, azonban két okból mégiscsak érdemes megvizsgálnunk a köztük lévő kapcsolatot. Az első ok, hogy a kommunizmus megvalósítási kísérletére annak bukása után tekintünk elnyomó totalitárius rendszerként. Azonban a forradalom elindítói, majd a rendszer hű kiszolgálói között sokan őszintén hittek a kommunizmus eszméiben és egy szebb jövőben, nem sajnálva semmilyen áldozatot. Akiknek George Orwell *Állatfarmja* nem elegendő ebben a tekintetben, azok számára Isaiah Berlin figyelmeztetése ma is aktuális. Nem árt a legnagyobb fokú óvatosság, ugyanis a jó szándékú törekvések és eszmék, a Berlin által pozitív szabadságnak nevezett cél érdekében, könnyen fordulhatnak zsarnokságba (Berlin 1990). Ebben a vonatkozásban Francis Fukuyama, Nietzschevel egyetértve, ugyancsak figyelmeztet a poszthumanista zsarnokság lehetőségére, függetlenül attól, milyen

jelszavakat tűzött zászlajára a mozgalom (Fukuyama 2003, 210). Itt kell megjegyeznünk: ha elfogadjuk Hayles megá-lapítását, miszerint az ember mindig is a poszthumanizmus útján járt, mikor önmagát és ezzel párhuzamosan a világot akarta átalakítani (Hayles 1999, 279), akkor a kommunista kísérlet is egy poszthumanista kísérlet.

A másik ok, amely miatt érdemes összevetnünk a kommunizmust és tárgyalt eszméinket, az a köztük kimutatható hasonlóság, amelyet James Steinhoff több rétegben tárt fel. Igazolta, hogy mindegyik kiemelt jelentőséget tulajdonít a materiális, tudományos háttérnek a forradalmi átalakulás eléréséhez. Emellett emberképük nyitott, azaz a fejlődés még nem ért véget, és az emberi természetből következik annak folytatása. S végül ezen eszmerendszerek természetképe is hasonló: maguk akarják irányítani fejlődésüket, nem pedig az evolúcióra bízni azt. A természet egyik számára sem szent, módosítása nem blaszfémia, erői szabadon kiaknázhatók az ember fejlődése érdekében (Steinhoff 2014, 1–16). Ezek ismeretében talán nem meglepő, hogy egy 2007-ben, a World Transhumanist Association tagjai között végzett felmérés szerint a válaszadók 46%-a baloldali nézeteket képvisel, ami egyértelmű balra tolódás a 2003-as 36%-hoz képest. Egy kisebbik részük, mintegy 20%-uk 2007-ben inkább liberális-ként határozta meg magát, ami enyhe csökkenés a 2003-as 22%-hoz képest. A konzervatívok 4%-ról 2%-ra csökkentek. Vallási téren mindkét évben 64%-uk vallotta magát ateistának, vagy valamiféle szekuláris eszmerendszer hívének. A vallásokas százalékaránya ugyan nőtt 26%-ról 31%-ra, ami az „egyéb” kategória rovására történt, de olyan csoportokat is felölel, mint a transzhumanizmus vagy a panteizmus hívei. A megkérdezettek 32%-a gondolta úgy, hogy ezen eszmerendszer nem minden vallással fér össze (Hughes 2008). Érdekes, hogy ezen felül a megkérdezett, magukat vallásosnak tartó válaszadók közül 8% azt sem hitte, hogy saját vallási nézeteivel összeegyeztethető lehet. Ez ugyan csak egy szervezet a sokból, így a statisztika nem alkalmazható általánosan, de jelezhet egyfajta irányultságot, amely további vizsgálatra érdemes. Vajon a jövőben a poszthumanizmust és a transzhumanizmust csak mint a baloldal egyik áramlatát fogják elkönyvelni? Steinhoff azon írók közé tartozik, aki erre okot adhatna, főleg, hogy arra biztatja a marxizmust, merítsen a transzhumanizmusból, teremtsen meg az ember igazi függetlenségét, így segítve elő a forradalmat. A transzhumanizmust pedig egy szocialista irányba szeretné eltolni, így megakadályozva a kapitalista, profitéhes elit zsarnokságát (Steinhoff 2014, 14–16).

A kritikák gyakran érkeznek vallásos, konzervatív oldalról, s

mutatnak ki kapcsolatot a posztmodernizmus, a baloldal és a transz-, illetve poszthumanizmus között. Wolfe például könyvében gyakran hivatkozik Jacques Derrida gondolataira, melyek alapul szolgálhatnak efféle gondolatoknak (Wolfe 2010). Alexander Dugin a baloldal bírálata mellett nem felejt el a transzhumanizmus bírálatát sem, egy hanyatlási folyamat végső állapotának nevezve azt (Dugin 2017). Mások szerint a transzhumanizmus voltaképpen nem baloldali elgondolás, vagy ha az is, végső kiteljesedése a kapitalista rendben belül fog bekövetkezni. Az emberfeletti képességekkel rendelkező kiborg ugyanis valójában az állam meghosszabbítása, annak ügynöke, és nem szabad, független lény. Ez az elgondolás a filmek világában is megjelenik, amire az egyik legjobb példa a klasszikusnak számító *Ghost in the Shell* (jap. *Kōkaku Kidōtai 攻殻機動隊*) (Salisbury 2015). Miért riadna vissza a hatalom attól, hogy ezeket az eszközöket felhasználja, ha figyelembe vesszük, hogy már az 1900-as évek elején is éltek hasonló törekvések a tudomány felhasználására (Kaminski 2010, 117–142)? Szerencsére Salisbury nem fél attól, hogy filmekben keresztül közelítsen meg futurista ideákat. Egyrészt ezek a filmek inspirációul szolgáltak számos tudós számára, másrészt ezen művek szolgáltatják azt a médiumot, amelyen keresztül az emberek túlnyomó többsége találkozik a hasonló elképzelésekkel, illetve az általuk bemutatott lehetőségekkel és veszélyekkel. David Graeber ugyanezen elvet követve beszél a bürokráciáról és a filmekben megjelenő eszmékről, szereplőkről (Graeber 2015).

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, ami az utópiák egy másik méhetve. Fukuyama helyesen hívta fel a figyelmet, hogy több önmagát racionálisnak, elfogulatlannak tartó személy egyszerűen nem gondolja végig saját elképzeléseinek lehetséges következményét. Ennek példája, hogy egyes tudósok elutasítják az emberi méltóság elvét, de csak egy bizonyos mértékig; s nem veszik észre, ha ezt a határvonalat átlélik, akkor már nehéz megálljt parancsolni, főleg olyan magasabb erkölcsiségre hivatkozva, melyet korábban ők maguk vetettek el (Fukuyama 2003, 205–214).

Természetesen nem minden poszt- és transzhumanista gondolkodó naiv. Vannak, akik egy demokratikus transzhumanizmust szorgalmaznak a piac által vezérelt rendszer helyett. Szerintük mindenkit egyszerre kell részesíteni az előnyökben, ahogy ezt James Hughes is felvetette, különben óriási egyenlőtlenségek alakulhatnak ki egyes társadalmi csoportok között (Hughes 2004). Viszont nyilvánvalóan lennének, akik nem kérnek ebből a módosításból. Előfordulhat erőszakos ellenállás is, vagy egyes csoportok teljesen más módosításokat vennének igénybe, extrém esetben szinte új fajokat teremtenek

az emberiségen belül. Az az elgondolás, hogy az ember e fejlesztések hatására igazán szabad lesz, azonnal semmivé foszlik, amint belátjuk, mennyire fejlett ipari, orvosi háttér kell az új létezési mód fenntartásához.

Az általános elveken kívül szűkebb területekre vonatkozóan is elhangzanak figyelmeztetések. Az egyik legismertebb probléma a mesterséges intelligencia (rövidítve MI), a robotok vagy a kiborgok körül forog. Hogyan akadályozzuk meg, hogy ezek az emberek ellen forduljanak az emberiség szolgálata helyett? Ha nem is ellenségesek, az embert egyszerűen lényegtelennek tekinthetik, nem is feltétlen rossz szándék-ból, hanem mert ezt diktálja érdekük, nem tartva többre az embert, mint egy rovar. Elon Musk, gyakran figyelmeztetve az önálló MI-k veszélyeire, az összekapcsolódást, vagyis a digitális énnünk és az agy közötti szélessávú kapcsolatot tartja az egyetlen lehetséges lépésnek. Musk is úgy gondolja, a szingularitás, azaz az embert meghaladó képességű mesterséges intelligencia létrejötte elkerülhetetlen (Sharma 2017). Mások a Hős MI-ben látják a megoldást. Nem elég, hogy az MI logikus és elképesztően fejlett, de olyan karakterrel kell bírnia, amely meggátolja az emberiség kipusztítását. Ehhez egy szimulációt kellene készíteni az MI számára, majd ebben felkínálni neki, hogy saját fejlődése érdekében irtsa ki az emberiséget. Ha elfogadja az ajánlatot, ez nem az a mesterséges intelligencia, melyet az emberi faj szívesen látna (Simpson 2016). De mi a hős? Mi a jó? S hogyan kell viszonyuljon egy fejletlenebb, de legalábbis gyengébb létformához? Van, aki szerint ehhez az emberiség mítoszait kell alaposabban megismernünk (Peterson, 1999).

Egy másik kiemelt terület a gensebézet és a jövő orvostudománya, melyek a betegségek és különböző rendellenességek gyógyítása mellett más lehetőségekre is kaput nyitnak. Már pusztán az élet meghosszabbítása is nem várt társadalmi és gazdasági problémákhoz, a generációk közötti feszültségek növekedéséhez vezetett (Fukuyama 2003, 96). Azonban a gének körüli vita nem csak a jövőről szól, hanem a jelenről is. Komoly politikai csatározások bontakoznak ki körül, hogy mi az, ami genetikailag meghatározott. Ha az intelligencia például genetikai alapú, ahogy a jobboldal állítja, akkor a homoszexualitás miért nem? Vagy épp fordítva, ha a homoszexualitás az, akkor a baloldal miért tiltakozik teljes erővel az intelligencia genetikai meghatározottsága ellen? Ez a tudományellenesség akár olyan mértékben is felerősödhet, hogy feministák a női és férfi különbségeket vizsgáló genetikai kutatások leállítását követelhetik (Wolfe 2002, 96). Ráadásul, ha meglebbe rá a lehetőségük, még egy társadalmilag maximálisan elfogadó közegben is, miért ne akarnák az emberek

módosítani gyermekük szexuális érdeklődését? Ugyanúgy, mint mondjuk a kopaszsgot vagy a szemük színét (Fukuyama 2003, 38–58)? Csak a gyógyszeripart vizsgálva a Prozac és a Retalin hatásai jól ismertek. Elégedettséget, önbizalmat adnak a használóknak, azonban ezzel egyrészt csökkentve is értéküket, másrészt egy külső forrástól, jelesül a gyógyszertől téve függővé azt (Fukuyama, 61–65). Ez az emberi értékek és motiváció világának szétrombolását hozhatja el, vagy az állampolgárok zsarnoki kontrollját. Még ha el is tudjuk kerülni ez utóbbi lehetőséget, a gyógyszerek problémaköre nem elhanyagolható, és főként nem a távoli jövő gondja.

Érdemes figyelembe vennünk, miszerint az emberi faj egy végzetes döntéssel könnyen saját kihalását idézheti elő. Másik eshetőség, hogy permanensen olyan állapotba taszíthatja magát, amely ugyan a fizikai létezését nem szünteti meg, de tartósan egy menthetetlen állapotba jutattja (Bostrom 2013, 15–31). Aki ezt a kérdést félvállról kezeli, az csak azt demonstrálta, hogy nem érti, mi a tét. Fukuyama az állami hatalom közbeavatkozását javasolja (Fukuyama 2003, 18). Bírálói szerint ez nem működhet: úgy vélik, amit egy hatalmi tömb, például az Egyesült Államok és a hozzá igazodó országok szabályoznak, azt Kína vagy India nem feltétlenül fogja, sőt inkább kihasználnák, hogy előnyre tehetnek szert (Simpson 2016). Ha ez valóban így van, akkor egy embercsoport másik csoporttól való féltelme vagy annak uralási vágya okozhatja az emberiség végét. Azonban épp ez az esendő emberi természet alkotta meg a poszt- és transzhumanizmus eszméit, s tartja azokat jó ötletnek. Valóban reális elvárunk az új földi paradicsomot? A nemzetközi feszültségek ellenére a világméretű szabályozás nem teljesen reménytelen, erre jó példa az atomfegyverek korlátozása. S ha a korlátozások csak ideig-óráig, vagy rosszul működnek is, erre Polányi Károly szavaival élve annyit mondhatunk, hogy az állami közbeavatkozás nem csak akkor hatásos, ha egy folyamatot megállít. Sokszor az is elegendő, ha a folyamatot lassítja, ezzel

időt adva a további kutatásokra, diskurzusra, a társadalom egészének alkalmazkodására (Polányi 2004, 216–217). A poszthumanizmus saját bevallása szerint a hagyományos emberkép, illetve az ember és környezete közötti hamis megkülönböztetés felszámolására törekszik, a transzhumanizmus pedig ezzel szoros összefüggésben meghaladni kívánja az ember korlátait, mindkettő a szebb jövő érdekében. Híveik között néhányan felismerték a bennük rejlő veszélyeket, s azok mértékét, többségük azonban még mindig lelkesen támogatja ezen eszmét – az utópiában való töretlen hit eredményeként. A már említetteken kívül számos további kérdés megválaszolatlan. Megállítható-e azok marginalizálódása, akik nem veszik fel az új irányvonalat, vagy más haladási utat választanak? Elkerülhető-e, hogy a poszthumanizmus felett átvegyék a hatalmat azok az irányzatok, melyek az ember régi formájának (bármilyen legyen is az) őrzőiben olyan ellenfeleket látnak, akiket a nagyobb jó érdekében el lehet és kell tüntetni? Egyáltalán igazán ismerjük-e, kiteljesítettük-e azt a „primitív” emberi állapotot, melyet az új próféták lelkesen hátra akarnak hagyni a testtel együtt? S egy szándékosan provokatív kérdés: mi a motivációja azoknak, akik az új és szebb jövőt hirdetik? Közömbös, hogy saját keserűségük, és a jelen emberi világban való boldogtalanságuk motiválja-e őket, vagy az őszinte jó szándék és a bölcs belátás? Amennyiben nem, mit lehet és kell tenni?

Alekszej Gasztev egyik elképzelése az volt, hogy szerte a Szovjetunióban gépeket fog felállítani, amelyek az embereket racionálisabbá, magasabb rendűvé fogják tenni, és újratermelik bennük a teremtés kreatív erőit, leigázva végül a természetet is (Beissinger 1988, 51). A gép pontos felépítéséről nem tudni sokat. Az azonban tény, hogy Gasztev 1938-ban letartóztatta az a rendszer, melyet segített a világra hozni; végül gyorsított tárgyalása után 1939. április 15-én Moszkva külvárosában agyonlőtték a forradalom gyermekeit (Smirnov 2013, 260).

Bibliográfia

- Abbott, Benjamin 2013: *Posthuman gender: a non-binary future*. <https://ieet.org/index.php/IEET2/print/8306>, utolsó letöltés: 2017. november 30.
- Abrahamian, Andry 2017: *Kim Jong Un and the place of pride*. <http://www.38north.org/2017/10/abrahamian100217/>, utolsó letöltés: 2017. december 2.
- Beissinger, Mark R. 1988: *Scientific Management, Socialist Discipline, and Soviet Power*. London, I. B. Tauris & Co Ltd.
- Berlin, Isaiah 1990: *Négy esszé a szabadságról*. Ford. Erős Ferenc és Berényi Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bostrom, Nick 2005: A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*, XIV. évfolyam, 2005/1., 1–25.
- Bostrom, Nick 2005: *A history of transhumanist thoughts*. <https://nickbostrom.com/papers/history.pdf>, utolsó letöltés: 2018. január 26.

- Bostrom, Nick 2006: Why I Want To Be a Posthuman When I Grow Up. In Gordijn – Chadwick, szerk.: *Medical Enhancement and Posthumanity*. Dordrecht, Springer Netherlands, 107–136.
- Bostrom, Nick 2013: Existential Risk Prevention as Global Priority. *Global Policy*, IV. évfolyam, 2013/1., 15–31.
- Chakraborty, Rajat 2017: *What is the difference between posthumanism and transhumanism?* <http://thetranshumanist.news/2017/05/21/difference-posthumanism-transhumanism/>, utolsó letöltés: 2017. november 28.
- Cordeiro, José L. 2013: *The principles of extropy: a quarter century later*. <https://lifeboat.com/ex/the.principles.of.extropy>, utolsó letöltés: 2017. december 3.
- Dugin, Alexander 2017: *A negyedik politikai eszme*. Ford. Baranyi Tibor Imre. Debrecen, Kvintesszencia Kiadó.
- Ferrando, Francesca 2013: Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, metahumanism, and New Materialisms. *Existenz*, VIII. évfolyam, 2013/2., 26–32.
- Fukuyama, Francis 2003: *Posztumán jövődönk: a biotechnológiai forradalom következményei*. Ford. Tomori Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Graeber, David 2015: *The Utopia of Rules*. London, Melville House Publishing.
- Hayles, N. Katharine 1999: *How We Became Posthuman*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Heidegger, Martin 1962: *Die Technik und die Kehre*. Tübingen, Neske Verlag.
- Hughes, James 2004: *Citizen Cyborg*. Boulder, Westview Press.
- Hughes, James 2008: *Report on the 2007 interests and beliefs survey of the members of the World Transhumanist Association*. <https://ieet.org/images/uploads/WTASurvey2007.pdf>, utolsó letöltés: 2017. december 3.
- Huxley, Julian 1957: *In New Bottles for New Wine*. London, Chatto & Windus.
- Kaminski, Andreas 2010: Psychotechnik und Intelligenzforschung 1903–1933: Protoformen von Human Enhancement? In Coenen, Christopher et al., szerk.: *Die Debatte über „Human Enhancement“*. Bielefeld, Transcript Verlag, 117–142.
- LaGrandeur, Kevin 2014: *What is the difference between posthumanism and transhumanism?* <https://ieet.org/index.php/IEET2/more/laGrandeur20140729>, utolsó letöltés: 2017. november 30.
- Peterson, Jordan 1999: *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*. New York, Routledge Publishing.
- Polányi Károly 2004: *A Nagy Átalakulás*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Salisbury, R: *Transhumanism and the broken promise of cosmic communism*. <https://transferics.com/2015/03/29/transhumanism-and-the-broken-promise-of-cosmic-communism/>, utolsó letöltés: 2017. december 2.
- Sharma, Vineeta 2017: *Elon Musk: the future of AI is in linking it to our brain*. <http://thetranshumanist.news/2017/10/03/elon-musk-says-future-ai-linking-brains/>, utolsó letöltés: 2017. december 01.
- Smirnov, Andrey 2013: *Sound in Z*. London, Koenig Books.
- Wolfe, Cary 2010: *What is Posthumanism?* Minneapolis, UoM. Press.
- Wolfe, Tom 2002: *Amerikai kapcsolat*. Ford. Magyarics Tamás. Budapest, Athenaeum 2000 Kiadó.

Kruller Dávid
Politikatudomány MA

Tarján Judit
PPKE BTK Nemzetközi Tanulmányok BA

/ A juche-gondolat

Bevezető

Az észak-koreai rezsim hivatalos ideológiája a juche (dzsucse). Az elnevezés első szótagja a „ju”, amelynek jelentése fő vagy alapvető. A második szótág a „che”, mely pedig testet, ént vagy valaminek az alapját jelenti (Kim – Roehrig – Seliger 2011, 16). Azonban a legegyszerűbben úgy definiálhatjuk, hogy a juche önbizalom – vagy hit a saját képességekben –, önerőre támaszkodás, az önellátás képessége. Bonyolultabb meghatározást ad Kim Il-song (Kim Ir Szen). Saját szavait idézve:

A juche életre hívása az embert a forradalom és a társadalmi átalakítás urává teszi. Ez önálló pozíciók gyors elfoglalását és a másoktól való függés elutasítását jelenti, a saját tudása révén, bízva a saját erősségeiben, bemutatva az önellátás forradalmi szellemét és felelősségteljesen megoldva a saját problémáit minden körülmények között (Lee 2003, 105).

Az ideológiát legátfogóbban bemutató munka Kim Jong-il (Kim Dzsong-il) 1972. március 31-én – Kim Il-song születésének 70. évfordulója alkalmából – bemutatott, *A juche-gondolat*ról című absztraktja, mely szerzőjét a juche elsőszámú értelmezőjévé emelte. Az ideológia megjelenése Kim Il-song egy 1955. december 28-án tartott beszédéhez kötődik, melyet a Koreai Munkapárt propagandaügyi és agitációs munkatársai körében mondott el (Kim – Roehrig – Seliger 2011, 16). A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK)

hivatalos álláspontja szerint a juche-gondolat teljes egészében Kim Il-song eredeti szellemi terméke, melynek kizárólagos forrása a japán megszállás alatt folytatott gerillaharc és a forradalmi építkezés során szerzett tapasztalatai.

Kim gerillaévei alatt két, számára frusztráló problémát tapasztalt meg, melyek nagy hatással voltak a juche-gondolat megalkotására. Az egyik ilyen frusztráció, hogy a forradalmi élcsapat elvesztette kapcsolatát a proletár tömegekkel, és elméleti csatát folytatott tömegtámogatás nélkül. A másik, hogy Moszkva kegyeleinek keresése és a munkásmozgalom töredezettsége, belső csatározásai belülről korrumpálták a forradalmat (Lee 2003, 109).

Eredete

Ugyan Észak-Korea propagandistái hallani sem akarnak a juche olyan külső forrásairól, melyek nem a Nagy Vezér saját és egyedülálló gondolatai, azonban – az ország hivatalos álláspontjával ellentétben – számos külső hatás érte a Koreai-félszigetet történelme során, melyek a marxizmus–leninizmus juchévé való átalakulását magyarázzák.

A koreai népre két tényező volt kiemelkedő hatással történelme folyamán. Az egyik a konfucianus hagyomány, a másik pedig a külső hatalmakkal szembeni ellenszenv. E két tényezőt felül meg kell említenünk az erős nemzeti identitást, melynek alapjai Korea évezredes államisége, saját, egyedi nyelve és írásmódja.

A konfucianizmus a IV. században érkezett Kínából a félszigetre. Az emberek életét a középkor elejétől a XX. századig

nagymértékben áthatotta filozófiája és értékrendje. Tanításai a szigorú hierarchia elfogadását, az uralkodó iránti hűséget, az ösök és az idősek tiszteletét, valamint a harmonikus együttélést követelik meg. Kim Il-song maga is elismerte a hagyományos koreai gondolkodók és uralkodók hatását – ezáltal közvetetten a konfucianizmus befolyását is – saját gondolatvilágára (Lee 2003, 110). Ezért az olyan attitűdök, mint a hierarchia tisztelete, a nacionalizmus vagy az idegen befolyás elutasítása a hagyományos politikai gondolkodásból közvetlenül származtathatók (Lee 2003, 110).

A kisebb-nagyobb koreai királyságokat történelmük során számos hódító fenyegette. Mongol, kínai, mandzsu és japán hadseregek felváltva szállták meg, vagy igyekeztek fennhatóságuk alá gyűrti a félszigetet és államalakulatait. Ezáltal lett a régió az egyik leggyakrabban megszállt terület a történelemben, aminek következtében az állandó védekezésre való felkészültség és az erőteljes izoláció jellemezte (Lee 2003, 108). Nem meglepő, ha a koreaiak – történelmi tapasztalataik alapján – gyanakvással viseltettek az idegen hatalmak és az idegen befolyás iránt. Ez a mentalitás délen jóléti nacionalizmushoz, míg északon ideologikus elzárkózáshoz vezetett (Csoma 2008, 315–318).

A történelmi tapasztalatokon és hagyományokon felül ugyanakkor komoly hatást gyakorolt Kim Il-songra gerillaharcra töltött éve alatt a kínai kommunisták befolyása, különösen Mao Zedong (Mao Ce-tung) eszméi. Kim az 1930-as évek elejétől maga is tagja volt a Kínai Kommunista Pártnak. Ennek következménye, hogy – az addigra a kínait felváltó szovjet befolyás ellenére – politikája az 1940–50-es években közel állt a maoizmushoz (Lee 2003, 109). Az 1950-es évek végén meghirdette a chollima undong („az ezer mérföldet megtevő ló mozgalmat”) politikáját, mely a kínai, „nagy ugrás” észak-koreai megfelelőjének tekinthető, és céljaul az ugrás-szerű termelésnövekedésen kívül a falusi önellátást tűzte ki (Lee 2003, 110). Kim természetesen soha nem adózott a Mao Zedong-i örökség előtt, hiszen a külső hatás elfogadhatatlannak számított volna, illetve személyi kultuszának alapja, hogy a juche-gondolat kizárólagosan saját, emberfeletti intellektusának gyümölcse.

Grace Lee az előbb tárgyaltak alapján három iskoláját különíti el az eszmétörténeti kutatásoknak, amelyek a juche gyökereivel foglalkoznak. Az első a rezsim hivatalos álláspontja, az individualista megközelítés. E szerint az ideológia Kim Il-song eredeti szellemi terméke, amely kizárólag saját élettapasztalatain alapul (Lee 2003, 109). A második a hagyományos koreai politikai kultúrán keresztül való megközelítés. Ez a módszer már figyelembe vesz olyan külső tényezőket,

mint a konfucianus hagyomány és a történelmi tapasztalat (Lee 2003, 108). A harmadik az instrumentális megközelítés, amely szintén megenged külső és belső behatásokat, viszont eszközként tekint az ideológiára a rezsim kezében (Lee 2003, 108). Ezen perspektíva alapján Kim tudatosan alkotta meg a juchét, azon célból, hogy hatalmát konszolidálja személyi kultusz építése és politikai tisztogatások, valamint a lakosság indoktrinációja által. Továbbá eszköze a külpolitikai egyensúlyozásnak a Szovjetunió és Kína között, hogy befolyásukat kordában tudja tartani.

Iránymutatásai

Kim Yeon-gak három halmazban különítette el a juche tanításait (Kim 2001, 386–387):

(1) *Filozófiai alapelvek*: A juche-gondolat egy szélsőségesen materialista ideológia, nem ismeri el semmilyen természetfeletti hatalom létezését, ugyanakkor a Kim család tagjait – Kim Il-song, Kim Jong-il, Kim Jong-un (Kim Dzsong-un) – csodálatos tulajdonságokkal ruhazza fel. Az ideológiát emberközpontúság jellemzi, de ennek elsődleges alanya a vezér. Az emberi érdekeket – vagy inkább a tömegek érdekeit – helyezi az értékek piramisának csúcsára. Az ember szerepe az, hogy átforgassa a társadalmat és a természetet a saját céljainak megfelelően, hiszen ő az egyetlen, aki rendelkezik öntudattal és kreativitással (Lee 2003, 109). Kim Il-song maximájával élve: „az ember mindennek az ura és mindennek az eldöntője” (Kim 2001, 386). Azonban ez az emberközpontúság igencsak kettős: kizárólag a vezért tekintti olyan aktornak, aki valódi szuverenitással rendelkezik, ő az egyetlen, aki a tömegeket öntudatra ébresztheti (Armstrong 2013, 217). A vezér és a nép szövetségéről van itt szó, amelynek célja a tömegek felszabadítása a kizsákmányoló rend alól. A forradalom ilyen-fajta egyszemélyű vezetése szemben áll Lenin forradalmi élcsapatról alkotott etoszával, mely a munkásmozgalom irányítását egy ideológiailag jól képzett, jól szervezett elit kezébe helyezi (Lee 2003, 112).

(2) *Társadalmi-történelmi alapelvek*: Ahogy azt az imént kifejtettük, a juchét filozófiai síkon szélsőséges emberközpontúság jellemzi. Nincs ez másképp társadalomképének és történelemképének felfogásában sem. A juche szerint a munkáosztály a történelem alanya, a történelem maga pedig a munkáosztály harca a szabadságának kivívásáért és megvédelmezéséért az állandó külső és belső támadásokkal szemben (Kim 2001, 387). A juche által nyújtott társadalomkép organikus: felfogásában a vezér, a párt és a nép egy egységes organizmus, melyben a vezér az irányító

agy, aki kijelöli az utat; a párt a közvetítő idegrendszer; a nép pedig a test, mely hűségesen végrehajt minden utasítást, hogy a társadalom tovább haladhasson a forradalmi úton (Jae-Cheon 2009, 62–64). Ez a felfogás azt sugallja, hogy a koreai emberek képesek önjelőlől megoldani minden problémájukat tehetségük és kezdeményező-készségük segítségével, ezáltal táplálja a nemzeti méltóságot és a „forradalmi büszkeségüket” (Lee 2003, 111). A vezér történelmi szerepét kiemelő felfogás szöges ellentétben áll Marx gazdasági determinizmusával, amelyben az egyén nem kap kiemelt szerepet a történelem és fejlődés előre elrendeltetett folyamában. Hiszen, míg a marxi elméletben a termelési eszközökhöz fűződő viszony határozza meg a tudatot, addig a juche szerint a vezér igenis történelema-lakító jelentőséggel bír (Lee 2003, 112).

(3) *Vezérlő elvek*: Kim Yeon-gak három vezérlő elvet különít el. Az első a politikai függetlenség, a gazdasági önállóság és az önvédelem, vagyis a saját katonai erőre való támaszkodás. A második a „kreatív módszer”, vagyis az az elv, mely szerint a forradalom során felmerülő bármilyen probléma megoldásában kizárólag a saját kreativitásra kell támaszkodni. Végül a harmadik a forradalmi vagy ideológiai tudat elmélyítése, vagyis a nép indoktrinációja, elsősorban a propagandán és az ideológiai oktatáson keresztül (Kim 2001, 387).

Kim Il-song 1967. december 16-án, a Legfelsőbb Népi Gyűlés előtt elmondott, *Védjük meg még inkább függetlenségünk, önállóságunk, önvédelmünk forradalmi szellemét az állami szerepvállalás minden területén* című beszédében nyolc – számunkra releváns – pontban foglalta össze a juche-ideológia irányutmutatásait (Jae-Cheon 2009, 61–62): (1) saját módon való gondolkodás, (2) hit a saját képességekben, (3) a marxizmus–leninizmus útmutatása, (4) tilos mintákat automatikusan másolni, (5) a nemzeti büszkeség fenntartása, (6) önfenntartó gazdaság, (7) többi békés ország tisztelete, (8) az elnyomó imperializmus elleni harc. Ezen elvek a következőképpen oszthatók be Kim Yeon-gak csoportosításában a „vezérlő elvek” alpontjaihoz:

(1) Függetlenség és önállóság területei: hit a saját képességekben, önfenntartó gazdaság, többi békés ország tisztelete. (2) „Kreatív módszer”: saját módon való gondolkodás, marxizmus–leninizmus útmutatása, tilos mintákat automatikus másolni.

(3) Forradalmi tudat elmélyítése: nemzeti büszkeség fenntartása, elnyomó imperializmus elleni harc.

Az imént bemutatott vezérelveket igyekszünk a következőkben, nem feltétlenül a fent említett sorrendben bemutatni. A juche lényege a saját erőből való boldogulás, egy ország

másokra nem támaszkodhat (Lankov 2007, 88). Erős kont-rasztban áll ez a koreai háború tapasztalataival, mikor is Észak-Korea szuverenitását és területét csak kínai segítséggel sikerült megőrizni, a háború utáni újjáépítést pedig szovjet segítséggel tudták véghezvinni (Kim – Roehrig – Seliger 2011, 17), de megemlíthetjük a Szovjetunió támogatását a hadiipari és a nukleáris technológiák területén, nem beszélve arról, hogy ma is orosz, kínai és iráni technológiákat alkalmaznak a ballisztikus rakéta- és katonai célú nukleáris programjukban. Hasonló ellentmondás mutatkozik az 1990-es évek külföldi segélyszállítmányai tekintetében is, melyekkel elsősorban nyugati országok igyekeztek mérsékelni az évtized közepén pusztító éhínséget. Azonban a propaganda a lakosság számára központilag kiosztott segélyeket Kim Jong-il személyes ajándékaként mutatta be. Tehát a juche integritását nem kezdi ki a valóság, erről a propaganda gondoskodik – de erről majd később.

Külpolitikai szinten a politikai függetlenség a KNDK számára az ország idegen befolyástól való mentességét jelenti. Ezért a juche a nemzetközi kapcsolatokban az egyenlőség, a kölcsönös tisztelet és a be nem avatkozás elveit hangoztatja, mondván, minden népnek joga van az önrendelkezéshez, vagyis ahhoz, hogy a boldogságot és a prosperitást úgy érje el, ahogy azt jónak látja (Lee 2003, 106). Természetesen a szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartása, a nemzetközi szinten való egyenlőség és a be nem avatkozás elve éppen az olyan kis és gyenge nemzetállamoknak kedvez, mint Észak-Korea.

A politikai önállóság materiális alapja a juche szerint a gazdasági önállóság. Kim Il-song tartott tőle, hogy a gazdasági függés a Szovjetuniótól vagy Kínától veszélyezteti az ország szuverenitását, és szatellitállammá változtatja Észak-Koreát. Úgy vélte, hogy „nem lehet szocializmust építeni olyan materiális és technológiai alapok nélkül, melyek egy olyan független nemzetgazdaságtól származnak, amelynek alapja a nehézipar és a gépgyártás” (Lee 2003, 106). Ugyanakkor az erőteljes iparosításon túl a mezőgazdasági termelés növelésére is nagy figyelmet fordítottak, ezen a területen is igyekeztek önállótá tenni az országot, viszont ennek alapját szintén a gépgyártásban látták, a mezőgazdaság modernizációján keresztül.

A katonai függetlenség főleg az 1960-as évektől vált kulcsfontosságúvá, mikorra – Sztálin halálát és a hruscsovi reformokat követően – a Szovjetunió jelentősen csökkentette a KNDK-ba irányuló fegyver- és technológiaexportját. A rezsim már a koreai háborúra való felkészülés során is a lakosság teljes mozgósításának lehetőségére törekedett,

értve ezalatt a fegyveres szolgálatot és a hadiiparban végzett termelőmunkát egyaránt (Lee 2003, 107). Továbbá fontosnak tartotta a Koreai Néphadsereg és a lakosság indoktrinációját. Mindezek hivatalos célja az ideológiai és materiális felkészültség volt az imperialisták elleni háborúra és Korea újraegyesítésére.

Kim Il-song rugalmasan kezelte a marxizmus–leninizmust, mely szerinte nem dogma, hanem útmutatás, amelyet egyedileg kell alkalmazni (Ford 2007, 55). Ez a nemzeti sajátosságok figyelembevételét és a nemzeti identitás erősítését jelentette. Az 1972-es alkotmányban – mely a juchét hivatalos állami ideológiává emelte (Ford 2007, 55–56) – úgy utaltak az ideológiára, mint a marxizmus–leninizmus kreatív adaptációjára, amely igazodik a KNDK történelmi és modern politikai, gazdasági helyzetéhez és a nemzetközi környezet realitásaihoz (Lee 2003, 105). Ezáltal a kreatív alkalmazkodás az ideológia egyik legfontosabb alapelve, mely kimondja, hogy csak az a nép lehet sikeres, amely megérti a saját maga és országa erősségeit, és ezekre építve halad a forradalmi úton, nem pedig idegen modellek alkalmazása révén. A marxizmus–leninizmus ilyesfajta megközelítése eredetileg Mao Zedongtól származik, aki az 1942–44 közötti „helyreigazítási kampány” során a kommunizmus sinizálását hirdette, szemben a szovjet modell – mint univerzális recept – dogmatikus alkalmazásával (Lee 2003, 110). A juche tehát céljának tekinteti a marxizmus–leninizmus „koreanizálását”, ami erősíti az északi büszkeséget a délle folytatott ideológiai versenyben, továbbá segít konszolidálni a rezsim hatalmát, végül pedig biztosítja Észak-Korea kvázi-semleges pozícióját Kína és a Szovjetunió között, és ennek révén mindkét hatalom befolyását kordában tudja tartani (Lee 2003, 112).

A lakosság indoktrinációja – vagy, ahogy a rezsim mondja: a forradalmi tudat elmélyítése – a juche harmadik vezérelve. Ez magában foglalja az átideologizált iskoláztatást, a munkahelyeken jelenlevő ideológiai továbbképzéseket és önkritikagyűléseket, melyeken ismerősök a hatalom szeme előtt vallhatják be elhajlásait a forradalmi úttól, vagy szembe-síthetnek másokat hibáikkal, bűneikkel. Ezeket felül a propaganda is a mindennapi élet része. A köztereken lépten-nyomon a rezsim propagandaplakátaival és szólamaival, illetve agitációjával találkozhatnak az emberek, de a televízió, a rádió és az írott sajtó is a hatalom egyoldalú világértelmezését zúdíttja alattvalóira. Mindennek célja a „forradalmi lelkesedés” fenntartása, hiszen Kim Il-song szerint, ha hiányzik az önbizalom és önállóság forradalmi szelleme, akkor hiányzik a saját erősségekbe vetett hit is, ezáltal a belső képességeket

sem lehet megérteni, végeredményképpen pedig nem lehet megszabadulni a passzívizmustól és a konzervatívizmustól sem (Lee 2003, 110).

Hatása

A juche-gondolat gyakorlati megvalósítását és Észak-Korea társadalmára és kormányzására gyakorolt hatását az instrumentális megközelítés nézőpontjából igyekszünk bemutatni – vagyis a juchét a hatalomgyakorlás eszközeként szemléljük a következőkben.

Kim Il-song sok hagyományt megtartott vagy fölerősített a juche-n keresztül, uralma megszilárdítása érdekében. Ilyen például az uralkodó iránti feltétlen hűség, a konfucianizmus által megkövetelt harmonikus együttélés és az idősek és felnőttek iránti tisztelet, melynek kihasználására a propaganda a nemzet atyjaként ábrázolta Kim személyét. Továbbá az oktatási rendszer is az ehhez hasonló tradíciókat erősítette, ahogy az általa közvetített idealizált emberkép is.

A harmonikus együttélés érdekében fontosnak tartották a lakosság ideológiai képzését, ezért civil kutatócsoportok alakultak, amelyek napi rendszerességgel értelmezték az eszmerendszert, Kim Il-song és Kim Jong-il művei pedig nagy példányszámban keltek el. A polgárok tehát folyamatos indoktrináció alatt álltak, így keltve bennük egyfajta vallásos fanatizmust.

Mindezek célja egy olyan, mindhalálig hűséges nép megteremtése volt, amely az anyagi körülményeitől függetlenül megkérdőjelezhetetlen engedelmességgel adózik vezérének (Armstrong 2013, 217). Kim Il-song és Kim Jong-il szándéka a juchével egy nacionalista hajtóerő megteremtése volt, amely feledtetni tudja az észak-koreai lakossággal a szűkös fejadagokat és a gazdasági stagnálást (Lee 2003, 105) – különösen fontos volt ez az 1990-es évek gazdasági és élelmezési válságai folyamán.

Grace Lee a juche három területen való alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet Kim Il-song nyomán (Lee 2003, 10.):

(1) Az első a politikai és ideológiai függetlenség területe. Itt a juche irányutmutatásai elsősorban a Szovjetunió és Kína politikai és ideológiai befolyásával szembeni védekezést szolgálták. Ezt a korábbiakban már tárgyaltuk, ezért most nem térünk ki rá részletesebben.

(2) A második terület a gazdasági önállóság és az önállóságra való törekvés – vagyis az ideológia gazdasági aspektusai. Az ország gazdaságát már a juche-gondolat megjelenése előtt is az erőteljes iparosítás és a kollektivistá tervgazdálkodás határozta meg, ez azonban tovább fokozódott az 1950-es évek második felétől kezdve. A Juche-alkotmány 1998-as

felülvizsgálata során megerősítésre kerültek a kollektivistá tervezőgazdaság elemei az önellátásra való törekvéssel egyetemben. Az alkotmány felülvizsgálata kimondta, hogy „minden termelési tényező az állam és szövetkezetei, minden ipari létesítmény és kereskedelmi vállalkozás állami tulajdonban van, a legtöbb gazdaság kollektívaként működik a párt szigorú felügyelete alatt”, továbbá „az állam összehangolt és részletes tervekkel dolgoz ki, amelyek garantálják a termelésnövekedés magas szintjét és a nemzetgazdaság kiegyensúlyozott fejlődését”, végül pedig „a szocialista termelési viszonyok a független nemzetgazdaság megteremtésén alapulnak” (Kim – Roehrig – Seliger 2011, 16-17).

(3) Végül a harmadik terület az élet- és ütközépes nemzetvédelmi rendszer felépítésére és fenntartására való törekvés – vagyis az ideológia katonai és védelmi aspektusa. A juche-gondolat egyik elsőleges elve az önvédelem képességének követelménye. Az 1990-es évek végén Kim Jong-il – apja, Kim Il-song halálát és az utódlást követően – a juche iránymutatásai alapján megalkotta a songun-elvet. A songun a hadsereg elsőségét hirdető politika, amely a szűkös források allokációjában a Koreai Néphadsereget privilegizálja. A songun-elv 1995-ben került bevezetésre, mikorra a keleti blokk összeomlása, az 1990-es évek gazdasági zuhanása és az 1994-től sújtó éhínség, illetve Kim Il-song ugyanabban az évben bekövetkezett halála kikezdték a rendszer legitimitációját. Kim Jong-il látta, hogy csupán a hadsereg hűsége maradt töretlen – hála, többek közt, az általánosan magasabb fejadagoknak –, ezért saját hatalmát a fegyveres erőkre igyekezett alapozni. A politikaformálás szintere átkerült a pártból a Nemzetvédelmi Bizottságba, mely a kormányzás legfontosabb szerve lett. Elnöke Kim Jong-il volt, de tagjai között felülreprezentált volt a hadsereg felső vezetése

a pártvezetőkkel szemben (Jae-Cheon 150-152). A songun tehát elsősorban Kim Jong-il hatalmának konszolidációját szolgálta, az új ideológiai töltet legitimitációját pedig a lakosságban keltett állandó fenyegetettség-érzet és a Koreai-félsziget újraegyesítésének vágya alapozta meg.

A juche-ideológia tehát elsősorban Észak-Korea elszigetelését segítette elő – mind a gazdaság, mind az információáramlás tekintetében –, ami kizárólag a rezsim fennmaradását szolgálta. A lakosságot elzárta a kívülről érkező információktól, ezáltal stabilizálva a rezsim pozícióját és az általa nyújtott világkép monopolhelyzetét, tudatlanságban tartva, hazugságokkal félrevezetve az ország polgárait. A gazdasági önellátásra való törekvés szintén a rezsim helyzetét erősítette, hiszen a KNDK – leginkább a rendkívül alacsony életszínvonalnak köszönhetően – minimális importra szorul a rendszer fenntartása érdekében. Külkereskedelme összehasonlíthatatlanul alacsonyabb GDP-arányosan, mint bármely más ország esetében. Az ország lakosságának élelmiszerellátása szűkös, és a gazdaság krónikus energiaválsággal küszködik (Lee 2003, 112).

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a juche-gondolat elméleti és gyakorlati alkalmazása segítette a rezsimet abban, hogy Észak-Korea függetlenségét fenntartsa a hidegháború alatt és lezárulta után is. A népet a vezér mindörökké hűséges szolgálójává tette úgy, hogy közben büszkeségét megőrizte emberközpontú világértelmezésével és nacionalista felhangjával. Megvédte az ország szocializmusát a keleti blokk összeomlása és a csökkenő életszínvonal ellenére is. Végezetül, komplex filozófiai tanításaival és egyedülálló világértelmezésével indokot adott az észak-koreai népnek, hogy a vezérért és a rezsimért éljenek, vagy akár haljanak, ha kell.

Bibliográfia

- Armstrong, Charles K. 2013: *Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950-1992*. London, Cornell University Press.
- Csoma Mózes 2008: *Korea: egy nemzet két ország – a közös gyökerektől*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Ford, Glyn 2007: *North Korea on the Brink: Struggle For Survival*. London, Pluto Press.
- Jae-Cheon, Lim 2009: *Kim Jong-Il's Leadership of North Korea*. London, Routledge.
- Kim, Suk Hi – Roehrig, Terence – Seliger, Bernhard 2011: *The Survival of North Korea: Essays on Strategy, Economics and International Relations*. Jefferson, McFarland & Company.
- Kim, Yeon-gak 2001: Ideological Changes in North Korea since the 1990s. In Cho, Young-A, szerk.: *Korean Studies at the Dawn of the Millennium. Proceedings of The Second Biennial Conference Korean Studies Association of Australasia*. Melbourne, Monash Asia Institute, 384-392.
- Lankov, Andrei 2007: *North of the DMZ: Essays of the Daily Life in North Korea*. Jefferson, McFarland & Company.
- Lee, Grace 2003: The Political Philosophy of Juche. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, III. évfolyam, 2003/1., 105-112.

Benedek Fanni

EKE BTK angol nyelv és kultúra tanára – magyartanár OM

Doktorcsik Noémi

NKE ÁKK Államtudomány OM

/ A politikai korrektség dimenziói

Jelen tanulmányban a politikai korrektség (PC=political correctness) történeti és nyelvtudományi aspektusai kerülnek bemutatásra. Betekintést nyújtunk a politikához és a joghoz való viszonyába, különösképp a pozitív diszkrimináció révén, és kitérünk olyan rokonjelenségekre is, mint a véleménynyilvánítás szabadsága. Továbbá rávilágítunk a mesterséges nyelvi beavatkozás deficitjeire, hangsúlyozva a nyelv és a társadalom megkérdőjelezhetetlen kapcsolatát.

A politikai korrektség a mai napig sok vitát szít. Éles ellentétek feszülnek mind az eredetét, mind a tartalmát, és különösképp létjogosultságát illetően. A terminus pontos definiálása ezért lehetetlen feladat, hiszen a PC támogatói és támadói ellentétes álláspontot képviselnek, melyet mindkét oldal meggyőző érvekkel támaszt alá.

A jelenség megnevezését illetően abban egyetérthetünk, hogy megjelenése az 1960-as évekre tehető, abban azonban már különböznek a vélemények, hogy honnan ered. Egyesek szerint először az Egyesült Államokban kezdték alkalmazni a nyelvi relativizmusra és a Sapir-Whorf-féle hipotézisre alapozva, melynek lényege, hogy anyanyelvünk meghatározza gondolkodásmódunkat is (Brauer-Benke 2011). Egy másik megközelítés szerint a kommunista Kínából ered a fogalom, és már Mao Ce-tung Vörös könyveskéjében is fellelhető – innen vették át az amerikai liberálisok (Papp 2010). Ellenben Cseresnyési László nyelvész elveti ezt a gondolatot. Azt elismeri cáfolatában, hogy a kommunisták a hivatalos ideológiának, a meghatározott politikai irányvonalnak megfelelő viselkedését Mao hasonló kifejezéssel illeti, de a „politikai korrektség” nem tűnik fel a szövegben, és a kínaiak csak

később kezdték el használni a fogalmat, az amerikaiaktól átvéve (Cseresnyési 2004a, 387).

Magyarországon a pártállami berendezkedés időszaka indította el röög útján a politikai korrektség jelenségét, ám magát a terminust az 1990-es évek óta használják, elsősorban a konzervatív értelmiségiek. Korábban a szocialista típusú állami berendezkedés egyik fő célkitűzése a gazdaság megszilárdítása és fellendítése volt, amit a társadalmi struktúra gyökeres átszervezésével kívántak elérni. A korabeli politikai ideológia egyértelműen a kollektív mobilitásban látta a gazdasági probléma megoldását, a hierarchikus, egyenlőtlen osztályrendszer felszámolásával. Ahogyan a gazdaságot, úgy az egyén társadalomban elfoglalt helyét, identitástudatát is kollektív alapon próbálták erősíteni, mégpedig a csoportkohézió fontosságának hangsúlyozásával (lásd: népi kollégiumi rendszer, gyári üdülők). Politikai korrektség szempontjából ez azt jelentette, hogy az adott csoport identitása fontosabb, mint az egyéni meggyőződés.

Hogyan definiálhatjuk a politikai korrektséget mint terminust? Lényegében olyan nyelvhasználatról és viselkedésről van szó, amely próbálja elkerülni bizonyos közösségek (valási, faji, nemi stb.) megsértését – például: a pejoratív *cigány* szó helyett a *roma*, *nemzetiségi*, *kisebbségi* kifejezéseket alkalmazzuk. Az alábbiakban áttekintjük, hogyan tudna megfelelően érvényesülni a politikailag korrekt nyelvhasználat – azaz *ideális* esetben, nyelvi neurózistól¹ mentesen (Cseresnyési 2004b). Eredetileg legfőbb célja az egyenlőség megteremtése, ebből fakadóan *inkluzív* kellene, hogy legyen, azaz mindkét nemet egyenlően kellene kezelnie (lásd

az angol nyelvhasználatot, ahol a „he” névmás generális alkalmazását felváltja a „they” (Schleicher 2010, 29).² Azzal, hogy egyenlőséget kíván teremteni, nem fogja a hátrányos helyzetű csoportot előbbre helyezni, vagyis *semleges, udvarias*, ezáltal pejoratív értelmű szavaktól mentes.

A PC javaslatokat fogalmaz meg, de nem kötelez: *alternatív*, egy kifejezésre több lehetőséget is kínál, meghagyja a választás lehetőségét (Cseresnyési 2004b); habár erre, mint látni fogjuk, ellenpéldát is lehet hozni. Fontos hangsúlyozni a szavak *kontextusfüggő* mivoltát, mivel azok bizonyos helyzetekben más-más jelentéssel bírnak, nem inkorrektek és bátran használhatóak (lásd a *tírpák* szó használatát a Tírpák Népzenei Együttes nevében). Ezen ideális keretek között a PC tökéletesen működhetne, azonban a valóság mást tükröz.

Schleicher Nóra négy tényyszerű elemet határoz meg a politikai korrektség ismertetőjegyeiül, amelyek a *gyakorlatban* való megvalósulását jellemzik: a pozitív diszkrimináció, a nyelvi öncenzúra, a nyugati kánon háttérbe szorítása és a rétegszemponatok hangsúlyozása. Azt is kiemeli, hogy a politikai korrektség nyelvészeti fogalom, de nem elhatárolható a politikától: a jelenségek megnevezésére szolgáló nyelvi elemek (szavak, kifejezések) konnotatív jelentései politikai jelleget hordoznak (Schleicher 2001, 26-28). A terminus használatában tehát különös egyvelege nyilvánul meg a politikai, a szociológiai és a nyelvi szempontoknak. Az alábbiakban részletesen bemutatásra kerülnek az egyes ismertetőjegyek.

Politikai mivolta leginkább a *pozitív diszkrimináció* révén fogható meg. A politikusok gyakran próbálnak választókat megnyerni azzal, hogy valamiféle kedvezményben részesítik őket. A politikai korrektség a kis csoportokat célozza meg, védi és támogatja őket a többiekkel szemben. Ámde azzal sem a politikusok, sem a jelenség alkalmazói nem számolnak, hogy ezáltal a nagy csoport, a többség kerülhet hátrányos helyzetbe. A pozitív diszkrimináció kapcsán egy másik fontos kérdés is felmerül: nem fogja-e inkább negatívan érinteni az illetőket, ha valamilyen tulajdonságuk alapján kiemeljük őket az addig megszokott közegükből és felhívjuk rájuk a figyelmet? Hiszen a PC pontosan ezt teszi a tabusítással.

A *nyelvi öncenzúra* képessége minden emberben megvan, ám nem mindenki akarja vagy tudja helyesen alkalmazni. Azonban minden nyelvhasználó érzi a belé kódolt kommunikativ kompetencia révén, hogy akár két szinonim szó között is milyen stílári, árnyalatbeli különbség állhat fenn. Tudjuk, hogy vannak olyan szavak, szókapcsolatok, melyekkel sokkal

illetedelmesebben, kevésbé pejoratív, semleges módon fejezhetjük ki gondolatainkat (lásd: terhes – állapotos), s ezért inkább azokat használjuk.

A *nyugati kánon megváltoztatása*: ez a gondolat szintén Amerikában fogalmazódott meg. Ennek oka, hogy a posztmodern pluralizmus és a globalizáció itt teljesedett ki elsőként és legnagyobb mértékben, tehát szinte törvényszerű volt, hogy egy PC-szerű jelenség felüsse a fejét. Ahogyan kinyílt a világ, és az emberek gondolkodási horizontja tágulni kezdett az új ingerek és másfajta tapasztalatok befogadása felé, kezdetét vette a sokféleség elfogadására való törekvés is. Úgy gondolták, a kötelezően oktatandó művek között kapjanak szerepet más kultúrák alapvető művei is. Az ellentábor szerint azonban a nyugati kánon olyan több évszázados, nagy jelentőségű műveket tartalmaz, amelyek a nyugati civilizáció és művelődés alapjául szolgálnak, s mivel más kultúrák dokumentumai kívül esnek ezen a hagyományon, a kánonban nincs helyük. De miért kellene egyáltalán háttérbe szorítani a nyugati kánont? Nem elég más kultúrákat is előtérbe hozni? Ne legyen hangsúlyosabb sem az egyik, sem a másik – hiszen egyik sem jobb vagy rosszabb, csak más (Schleicher 2010, 28).

A *PC rétegnyelvi kontaminált kifejezésekkel* dolgozik (Cseresnyési 2004b, 69). Ennek oka, hogy főleg a kisebb csoportok mozgalmainak eredményei a létrejött kollokációk. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon így nem pont az ellenkezőjét érik-e el annak, mint amire elméletileg hivatottak? Hiszen ezáltal csak még hangsúlyosabbá válnak az érintett csoport, illetve individuum megkülönböztető jegyei. A PC-pártolók szerint azonban nincs objektív igazság, a rétegszemponit vizsgálódás az, amely célravezető.

A fentiekből látható, hogy a PC nem eufemizmus, jobban mondva, nem pusztán eufemizmus. Eufemizmus alatt egy szó megszépítését értjük, vagyis azt, amikor nem azt mondjuk egy állatra, hogy „megdöglött”, hanem hogy „elpusztult”. A politikai korrektségnek a célja azonban nem a szépítés, hanem a bántó hangvétel elkerülése, a hátrányos helyzetűek kompenzálása és védelme intézményesített keretek között. Ehhez kapcsolódik a politikai korrektség és a jog kapcsolatának kérdése is. A PC alapvetően biztosítja bizonyos alapjogok és szabadságok érvényesülését, úgy mint az emberi méltósághoz való jog, a jó hírnévhez való jog, a tisztességes eljáráshoz való jog („fair trial”) vagy a vallásszabadság. Van viszont egy különös, a demokrácia egyik alapvető garanciáját alkotó jogunk: a véleménynyilvánítás szabadsága. Ezt a politikai korrektség egyszerre védi és korlátozza. Ennek magyarázata Az Emberi Jogok

Egyetemes Nyilatkozatának 19. cikkében található meg. A rendelkezés így szól:

Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjesztessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon. (Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 19. cikk)

A PC hivatott garantálni a védelmet a zaklatással szemben, a kutatás szabadságát és a hírek, eszmék terjesztésének szabadságát, de *nem* bármilyen kifejezési módon. Ha jogi literalizmust alkalmazunk a politikai korrektség értelmezése esetén, akkor ez egy erős korlátnak tekinthető. Kell-e tehát az államnak intézményi szintre emelni a PC jelenségét vagy ezáltal inkább sérti, mintsem védi állampolgárai jogait?

M. Owen Fiss *Megosztott liberalizmus* c. könyvében a szólásszabadság kérdéskörét járja körül. Szerinte a szólásszabadság lényege, hogy általa minél inkább megvalósuljon az információáramlás, amely tágitja az egyének látókörét, egyre több opciót kínálva nekik a lehetséges életformák és gondolkodásmódok között. Ha azonban a mérleg két oldala nem kiegyenlített, tehát a kommunikáció során az adó több információval rendelkezik, mint a vevő, úgy a vevő hátrányos helyzetbe kerül (Tóth 2006, 89-91). Mivel így kevesebb vagy manipulált információ birtokában van, esetleg egyáltalán nem rendelkezik információkkal, szóláshoz való joga csorbul, hiszen nem tud, nem akar – sőt még az is előfordulhat, hogy nem mer – véleményt nyilvánítani. Éppen ezért az állami beavatkozás igenis szükséges, a kérdés, hogy milyen mértékben. Az állam fő feladata a semlegesség biztosítása, a két oldal egyensúlyban tartása afféle – Fiss szavaival élve – parlamenterként való fellépéssel (Fiss 2013). Fiss egy negatív példán próbálja szemléltetni ezt.

Az 1990-es évek elején az Egyesült Államokban a minnesotai St. Paul városában helyi rendelet tiltotta „az olyan önkifejező cselekményeket, melyek nemi hovatartozás, vallás vagy bőrszín alapján kiválasztott egyéneket haragot, riadalmat keltenek vagy megbánthatják őket”. Egy újonnan beköltözött fekete család kertjében azonban a szomszédok ellenérzésüket kifejezve egyik éjszaka keresztet égettek. Az ügy bíróság elé került, ahol a keresetet benyújtó fél a helyi rendeletre hivatkozott, míg a másik fél az Első Alkotmánykiegészítésre, amely kimondja, hogy „a Kongresszus

nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot” (Fiss 2013, 157-162).

Fontos hangsúlyozni, hogy az alapjogok korlátozásának a szükségességi és arányossági teszt szab határt. Ennek értelmében csak akkor korlátozható egy alapjog, ha a másik alapvető jog és szabadság védelme vagy érvényesülése más módon nem érhető el, mindezt oly módon, hogy az elérni kívánt cél fontossága, valamint az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya megfelelő arányban legyen egymással, továbbá, ha a másik alapjog lényeges tartalmát nem érinti. Kérdés, hogy melyik jog a fontosabb? „Az egyik csoport a szabadság elsőbbsége mellett tör lándzsát, a másik az egyenlőség elsőbbsége mellett” (Fiss 2013, 165). Tény, hogy a város rendelete igen tágra értelmezhető – a védelem okán erősebben védi az egyik felet – ezért esetenként alkotmányellenes lehet. Így tehát a rendeletet eltörölték, vagyis a Legfelsőbb Bíróság a szabadságot előbbre helyezte az egyenlőség mellett (Fiss 2013, 163-169). Úgy gondoljuk, talán célravezetőbb lett volna, ha a bíróság egy részletesebb vizsgálatot folytat le, és javasolja a rendelet módosítását, hogy az kevésbé általános, konkrétan alkalmazható rendelkezéseket tartalmazzon úgy, hogy mind a véleménynyilvánítás szabadsága, mind az egyenlő elbánás elve érvényesülni tudjon. Mindkét jog a demokrácia alapja; hol húzódik hát a szükségesség és az arányosság mezsgyéje?

A politikai korrektség – akár tudatosan, akár nem – ember alkotta jelenség. Az eddigiekben történeti szempontból közelítettük meg, ám politikai és jogi relevanciája mellett a másik tudományterület, melynek keretein belül szükséges megvizsgálnunk, az a nyelvtudomány. Az 1980-as években még „nyelvhelyességi kategóriának” (Cseresnyési 2010) tekintették a politikai korrektség fogalmát, és ez kétségkívül jogosult annyiban, hogy olyan nyelvhasználati, stílári megszerkesztettséget feltételez, amelyet az adott beszélő alkalmaz helyzettől függően. A nyelvben meglévő variabilitás lehetősége azonban önmagában nem elegendő, hiszen ehhez társulnia kell egy olyan szociális érzékenységnek és empátiás attitűdnek, amely megelőlegezi egy sztereotípiáktól mentes közlési szándék jelenlétét. A nyelvhasználati gyakorlat azonban megingathatatlan alapját képezi a politikai korrektség létének, ezért szeretnénk tárgyalni néhány olyan jelenséget is, amely, csakúgy, mint a PC, a *másképp megnevezés társas funkcióinak* kategóriájába tartozik.

A nyelvi változatosság és változékonyság alapvetően jellemző minden nyelvet. A szóalakok virtualitása mellett a hozzájuk tapadó jelentések is megváltozhatnak – nyelvi szempontból ez képezi a politikai korrektség alapját. A

nyelv plasztikussága, tudattalan, öntörvényű alakulása elengedhetetlen életben tartásához, átörökhethetőségéhez. Ez az alakulás lehet az adott nyelvközösség beszélői között végbemenő belső (intralingvális), illetve a nyelven kívülről érkező (extralingvális) jelenség is. Ez a fajta plasztikusság, esetlegesen az adott korszakhoz köthető társadalmi, ideológiai, esztétikai, gazdasági behatás következtében végbemenő tudattalan nyelvi alakulás képezi az alapját a mi vizsgálódásainknak is. Képzeljük el, hogy egy disztópikus világban a hatalom gyakorlója megparancsolja nekünk, hogy holnaptól kezdve napi diskurzusainkban az 'igen' módosítószó helyett valami mást, például a 'neig' lexémát szabad csak és kizárólag használnunk. Ez a fajta külső, mesterséges nyelvi behatás egyrészt értelmetlen, másrészt lehetetlen lenne, vagy legalábbis betartása nagymértékű kognitív erőfeszítésbe kerülne, és mindenképpen valamiféle áthidalhatatlan gátat alkotna az anyanyelvi beszélő nyelvhasználatának folyamatosságában. Jelen példánál egyértelműnek látjuk a dolog abszurditását, ám fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ez a rendelkezés a magyar nyelv történetében meghatározó jelenségeként él. Gondolhatunk akár az ötvenes évek átkezesztelési forradalmára, amikor is a politikai és ideológiai paradigmatváltság a nyelvhasználat szükségszerű változását hozta magával, és, a *Ferencváros*-tól kezdve a *rákosi viperá-ig*³, a megszólításokig (*elvtárs-úr*) szinte minden területet érintett" (Balázs 1999). Legtöbbünknek talán mégis Kazinczy Ferenc és az általa kezdeményezett nyelvújító törekvések jutnak eszünkbe ennek kapcsán, bár fontos kihangsúlyozni, hogy ez a mesterséges nyelvi beavatkozás nem politikai-ideológiai indíttatású volt. A fent elmondottak alapján kijelenthetjük, hogy a nyelv autonóm alakulásába történő tudatos beavatkozás mindenképpen embert próbáló feladat, de – a reformkori nyelvállapotot tekintve – olykor szükségszerű. Kazinczy számos törekvése közül a „szócsinálmányok” voltak a legjelentősebbek, hiszen szótárnyi magyar megfelelőt hozott létre az addig csak latin vagy német szóval jelölt dolgok megnevezésére. Ezek nagyobb (szükségszerű) része megmaradt – és a mai napig él – nyelvünkben (lásd: *pályázat*, *merénylet* vagy *előzmény*), ám voltak olyan szavak is, amelyeket nyelvünk egyszerűen nem fogadott be, nem terjedt el a beszélők körében, például a *lepe* (pillangó) (Simon 2010). Ez alapján is láthatjuk, hogy a nyelvújító törekvéseknek csak egy bizonyos része honosodhat meg nyelvünkben, mégpedig az a része, amelyre az adott nyelvközösség tagjai nyitottak. Ebből is látható, hogy a nyelv és társadalom kölcsönösen hatnak egymásra, a nyelv konstruálja a körülöttünk lévő valóságot, és a valóság legalább annyira a nyelvet. Mindezek

alapján a politikai korrektséget mint nyelvideológiai, nyelvújító törekvést is vizsgálhatjuk, ám figyelembe kell vennünk különböző politikai, szociológiai, kulturális és etnikai tényezőket is, melyek által sokkal árnyaltabbá és kényesebbé válik a téma. A politikai korrektség nem csupán a beszéd vagy az írott szó szintjén mutatkozik meg, hanem attitűdben, szociális empátiában is – összhangban a nyelvről való gondolkodás 20. századi belátásaival. A radikális pártolók szerint általa létrejöhet az az utópisztikus világ, amelyben eltörlődnek az emberek közti különbségek. A támadók szerint a PC csak még inkább felhívja ezeket a különbségekre a figyelmet, és valójában degradálja a védeni kívánt csoportot. El kell ismerünk, hogy gyakorta találkozhatunk túlkapásokkal a terminus kapcsán. Itt érdemes kitérni arra a korábban említett ellenpéldára, amely bemutatja a politikai „túlkorrektség” perspektíváját. 2015 februárjában az Emberi Erőforrások Minisztériumának Sajtó- és Kommunikációs Főosztálya kiadott dolgozói számára egy szótárt, amelyben felsorolja „Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei” -t, tehát mindazon szavakat és kifejezéseket, amelyeket a minisztérium dolgozóinak kerülniük kell az egymás közötti kommunikációban. „A tárca sajtóosztálya szerint erre az »egységes kommunikáció« érdekében van szükség” – olvashatjuk a vs.hu 'Közélet' rovatában. Az egyértelmű és vitathatatlan, hogy minden – magánjogi vagy közjogi – szervezet megalkothatja saját működési rendjét, etikettjét és eljárási szabályait, így végtére is az EMMI újítása nem ütközött jogi korlátokba – mégis széleskörű társadalmi ellenszenvet váltott ki. A szótár számos olyan szó áttevetését tartalmazza, amelyek megreformálása szükségszerű volt, hiszen elterjedt köznapi változatuk stilisztikai szempontból az alsó szinten, a zsargon vagy az argó határán mozog (shelter, kiszervezés, spórolás, szingli, süket, rokkant). Azonban néhány olyan megosztó példával is találkozhatunk, amelyeken megéri elgondolkodnunk. Kiemelendő a „déltúni foglalkozás” -ra változtatott „napközi, egész napos iskola” megfeleltetés. Ebben az esetben kivel szemben kívánnak politikailag korrektnek lenni a minisztérium dolgozói? A mai átlagos középiskolással szemben, aki reggel 8-tól délután 3-4-ig az iskolában ül, és „napközi” helyett „déltúni foglalkozás” -ként élheti ezt meg, a „köznevelés finomhangolása” eredményeképpen? Huszár Ágnes nyelvész a következő, ehhez hasonló példát hozza, meglehetősen drasztikusan megragadva a dolog lényegét: „A falu végi putrik lakói számára emelkedés az, ha megtudják, hogy településrészüik nem *szegregált*, csak *periférikus*” (Huszár 2015)? Az a kérdés is jogosan merülhet fel, hogy a „családon belüli/hozzá tartozók közötti/párkapcsolati

erőszak” helyett miért van szükség egy politikailag korrekt változatra („kapcsolati erőszak”).⁴ Véleményünk szerint jó, hogy vannak törekvések a PC nyelvi dimenziójának előmozdítására, de ez a szótár nem biztos, hogy a legjobb metódus az alapok lerakásához. A politikai korrektség érvényesülésének nehézségei szociális, politikai és nyelvi szinten is megmutatkoznak. A jelenség megítélése – a korábban ismertetett, pro és kontra oldalról is alátámasztott érvek mellett – azért is nehéz, mert egyrészt elmosódott a határ a problémák elfedése és megoldása közt, másrészt a PC és az általa ihletett kollokációk nem feltétlenül szolgálják az eredeti célkitűzést – tehát a kisebbségi csoportok szociokulturális emancipációját.

A törekvések ellenére hazánkban a mai napig nem teljesedett ki olyannyira a jelenség, mint Amerikában, aminek oka lehet az eltérő társadalmi és politikai berendezkedés is. A posztmodern korszakban Magyarországon nem voltak olyan kiélezett konfliktusok, radikális ellentétek a társadalmi csoportokon belül, mint Amerikában: a kommunista párt puha diktatúrájának egyenlősítési kísérletei e szempontból sikeresnek bizonyultak. Mindezek mellett a mesterséges nyelvi beavatkozások révén alkotott neologizmusok csak akkor épülhetnek be a nyelvbe és a köztudatba, ha a nyelvhasználók nyitottak ezekre az újításokra. Így a politikai korrektség sem tud addig érvényesülni, míg a társadalmi igény meg nem születik rá.

¹ „A nyelvi neurózis a nyelvi tudatosság betegessé fokozódása: általános kategória, melybe beletartozik (1) a politikai túlkorrektség, (2) a nyelvi cenzúra, azaz a norma intézményesülése nyomán kialakuló stigmatizáció és (3) a nyelv által való kognitív manipuláció (pl. a diktatúrák zsargonja),” – Cseresnyési 2004b, 65
² Ez lenne az optimális eset, a gyakorlatban sokszor egyszerűen a „she” váltja fel a „he” névmást
³ A Ferencvárosi Torna Klubból először Medosz, majd Kinizsi lett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc révén nyerte vissza az eredeti nevét. Rákosi Mátyás miatt és a faj szempontjából helytelenül parlagi viperának és rákosreti viperának is nevezték.
⁴ A kifejezések az EMMI Szótár – Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei c. dokumentumból származnak.

Bibliográfia

- Balázs Géza 1999: A nyelvművelés szociálpszichológiai környezete. *Magyar Nyelv*, IX. évfolyam, 1999/4., 467-472.
 Banczerowski, Janusz 2006: A nyelv mint a manipuláció eszköze. In Tóth Szergej, szerk.: *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 89-111.
 Brauer-Benke József 2011: Tudományos és politikai korrektség. *Valóság*, LIV. évfolyam, 2011/12., 95-103.
 Cseresnyési László 2004a: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
 Cseresnyési László 2004b: Gondolatok az etonimákról és a nyelvi neurózisról. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, IV. évfolyam, 2004/1., 65-86.
 Cseresnyési László 2010: *Félni kell a politikai korrektségtől? Nem hiszem!* http://hvg.hu/velemen/20100505_politikai_korrektseg_cseresnyesi, utolsó letöltés: 2017. november 30.
 EMMI Szótár: *Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei*. <http://index.hu/documents/belfold/emmiszotar.pdf>, utolsó letöltés: 2017. december 7.
 Fiss, Owen M. 2013: *Megosztott liberalizmus – A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca*. Ford. Hammer Ferenc. Budapest, Wolters Kluwer Complex Kiadó.
 Huszár Ágnes 2015: *Nyelvi relativizmus*. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=447023%3Anyelvi-relativizmus&catid=71&Itemid=135, utolsó letöltés: 2017. december 1.
 Papp László Tamás 2010: *A burkolt lefasisztázás nem segít*. http://hvg.hu/velemen/20100430_piszi_politikai_korrektseg_roma, utolsó letöltés: 2017. november 30.
 Schleicher Nóra 2001: Politikai korrektség. Érvek pro és contra. *JEL-KÉP*, XXI. évfolyam, 2001/2., 25-33.
 Simon Eszter 2010.: *A restnök, a szaladár és a tevepárduc*. <https://www.nyest.hu/hirek/a-restnok-a-szaladar-es-a-teveparduc>, utolsó letöltés: 2017. december 6.

Dallman Kristóf
PPKE BTK Történelemtanár
– Pedagógiatanár MA

Sárhegyi Tamás
ELTE BTK Történelemtudományi
Doktori Iskola

/ Damnatio memoriae moderna: Emlékművek és szimbólumok átértékelése a 21. században

Bevezetés

Már az ókorban is különleges, szakrális szerepet kaptak a különböző térben megjelenő művészeti és kultikus ábrázolások, a mindenkor politikai eszköztárában pedig a társadalmi tér elfoglalása fontos szerepet tölt be a mai napig. Az emlékművek nem csupán az aktuális hatalom kommemorációs igényének biztosítanak lehetőséget, hanem olyan kihelyezett jelek, amelyek befolyásolhatják a politikai diskurzust. Globális tendenciákat figyelembe véve megfigyelhető, hogy egyes csoportok aktuális politikai céljaihoz és az általánosan érvényes trendekhez igazodva tűnnek el az előző korok örökségét magában hordozó szobrok, emlékművek, szimbólumok és jelképek, továbbá tűnnek fel újak. A charlottesville-i események után a tüntető tömegek sorra döntik le a konföderációhoz köthető szobrokat és emlékműveket, ezáltal alakítva a helyi társadalom emlékezeti kánonját a kortárs politikai kultúra és szemléletek elvárásaihoz.

Az ilyen szakrális politikai aktusok és a közösségi normák megszegése konstruálják a későbbi közösségi tudatot és identitást. Az elmúlt időszak magyar emlékezetpolitikája is kitermelte a saját jól ismert gócpontjait. A nemzet főterének újjáépítése egyértelmű leképeződése az aktuális kormány diskurzusának, ahol megfigyelhető a nemzeti nagyság eszményesítése és a konzervatív-keresztény értékekhez való közeledés.

Ugyanúgy évtizedek óta húzódó jelenség a Szabadság téren 1945-ben felállított szovjet hősi emlékmű rendszeres megrongálása, 2014 óta pedig a német megszállási emlékmű és a mellé installált ellen-emlékmű kapcsán húzódó történelempolitikai diskurzus. Ezen jelenségek a nyugati világ társadalmain belüli nagyobb közösségek önkifejezésének és szimbolikus érdekérvényesítésének aktuális gócpontjai.

A dolgozat célja, hogy az említett, Amerikai Egyesült Államokban zajló problematikus jelenséget megvizsgálja és a kifejtett paradigmák mentén értelmezze, továbbá arra a kérdésre keresi a választ, hogy a köztereken elhelyezett jelek és szimbólumok eltávolításának igénye hogyan válhat napjainkban a kollektív identitás részévé. A feltett kérdések megválaszolására olyan elméletek és fogalmak átgondolásával tesznek kísérletet a szerzők, mint a kollektív emlékezet, az emlékezetpolitika és a szimbolikus politika.

Emlékezet

Az emlékezet, illetve kollektív emlékezet paradigmája az elmúlt évtizedek során nagy népszerűségnek örvendett a társadalomtudományokban, és a magyar tudományos diskurzusban is frekvenciát emelkedésnek számít a 2000-es évektől kezdve. Maurice Halbwachs kollektív emlékezetéről alkotott elméletének lényege, hogy minden társadalmi közösség identitásának az alapja a közös élmények és emlékek

megőrzése, amelyek identifikáló hatással bírnak a társadalmi csoportokra, ez a jelenség pedig kizárólag a kommunikáció útján mehet végbe. Ezért ha egy ember teljesen egyedül élné le az életét egy lakatlan szigeten, voltaképpen nem rendelkezne emlékezettel, hiszen az mint kulturális jelenség az emberi interakciókon keresztül valósulhat meg (Pléh 1999). Jan Assmann az 1980-as években dolgozta ki elméletét a kulturális emlékezetéről, amely tulajdonképpen a kollektív emlékezet paradigmájának a továbbfejlesztése. Assmann elkülöníti egymástól a kulturális és a kommunikatív emlékezetet, aszerint, hogy bizonyos jelek és alakzatok mikor és milyen formában őrződtek meg egy közösség társadalmi tudatában. Az emlékezetből alakult történelem intézményesülése során jön létre a kulturális emlékezet, amelyen keresztül a múlt szimbolikus formákon keresztül realizálódik. A tudás megőrzésének céljából létrehozott – a térben is elhelyezett – tárgyak és objektumok az alapjai a generációkon át fennmaradó identitáskonstruáló tudásalakzatoknak, amelyeket együttesen kulturális emlékezetnek nevezünk. Ezeket a közösségi jelrendszereket és szimbólumokat visszafajlítva realizálódik a közösen megélt és feldolgozandó múlt a közösségekben élő egyének számára (Assmann 2008).

A kulturális emlékezet hatására, annak elterjedésével csakhelyettesen dolgozta ki Pierre Nora az emlékezhely (*lieu du mémoire*) koncepcióját, amely már a posztmodern eszméramlat egyik terméke, hiszen implicit célja a nemzet fogalmának és jelentőségének átértékelése. A koncepció alapvetése, hogy a közösségek emlékezetének nincsen már kifejezetten közege, kizárólag helyei. Így a társadalmi közösségek csupán már különböző emlékezhelyek létrehozásával és mediációjával képesek visszaidézni emlékeiket. Az emlékezhely fogalom nem a fizikai térszerűsége korlátozódik (ld. értelmezésként az amerikai fordítást: 'realms memory'), hiszen az ténylegesen bármilyen formát ölthet, amelynek a jelenhez köthetően relevanciája van, és amelyen keresztül egy közösség múltja kikristályosodhat (Nora 2010). Ahogyan a tudományosság az emlékezet fogalma felé fordult, úgy a politika és a politikai közbeszéd a '80-as és '90-es évektől kezdve egyre inkább jogot formált arra, hogy egyoldalúan befolyásolja a történelemtudomány múlttal kapcsolatos ítéleteit és normatív kommunikációjának tárgyát és formáját.

A politikai nyilvánosság a kilencvenes években nem járult hozzá, hogy a tudósok (...) újrafogalmazzák a tudományosság kritériumait, hanem arra törekedett, hogy a tudomány a nyilvánosság kritériumait (új

információ; provokativitás; botrány; személyes motivációk kutatása; könnyen érthető, monokauzális magyarázatok) vegye át (Pócza 2011).

Az emlékezetpolitika mint (posztmodern) értelmezési kategória tehát a múltat felhasználó és arra reflektáló nyilvános diskurzusként értelmezhető a tanulmány során.

A tér és térbeliség egyértelműen a szobrok és emlékművek fizikai illetve társadalmi térben való értelmezéseként jelenik meg. A „térbeli fordulat” mint a társadalom- és kultúratudományokban megjelenő paradigmaváltás lényege, hogy a tér nem mint objektív valóság van jelen, hanem mint társadalmi konstrukció (akárcsak az emlékezet). A tér fogalmi kereteit a szerzők Henri Lefebvre gondolatai mentén értelmezik (Lefebvre 1991). Eszerint a teret a társadalom saját kommunikációja és cselekvése során hozza létre, a hatalom által befolyásolva. Tehát a tér nemcsak társadalmi alkotás, hanem egy olyan mediatizált közvetítő közeg, amely vonatkoztatási pontokat és összefüggéseket szolgáltat a szubjektumtól egészen a nemzetállamok társadalmáig (Shields 2004).

A múlt politikai felhasználása egyáltalán nem korszakunk terméke. Az előző korok politikai diskurzusában is bizonyító erővel rendelkeztek a történelemben és hagyományban megfigyelt jelenségek és tények. Korunk hazai, konzervatív hangadó és értelmiségi szerepkörét felvállaló személyei körében is lezajlott erről a közelmúltban egy nyilvános pódiumbeszélgetés, ahol az emlékezetpolitikát baloldali-posztmodern fogalomnak nevezték – ami tulajdonképpen a „kulturkamp” eufemizálása –, továbbá a jelenséget a szimbolikus politikai diskurzusok releváns magyarázatért folyó versengéseként értelmezték (Ambrózy 2017).

A szerzők a tanulmány során a posztmodern fogalmat mint szemléletet és nézőpontot kezelik, amely a '70-es '80-as években, az 1968-as események után vált elterjedt jelenséggé a nyugat-európai tudományos és társadalmi gondolkodásban. Továbbá olyan – a retrospektív történelemszemléletből és a posztmodern történetírásból kölcsönzött – kategóriák mentén értelmezik azt, mint a Michel Foucault nevéhez köthető történelmi diszkontinuitás, amely a történelmi események egymásutánosságának létjogosultságát kérdőjelezi meg; a történelmi tény és az objektív „pozitív” források konstrukcióként való értelmezése; a jelen valóságának és a különböző diskurzusokban felbukkanó narratív igazságoknak a párhuzamos egymásmellettiisége; vagy az emlékezetpolitikával összefüggő történelmi narratívák értelmezése a jelen nyilvánosságában zajló események értelmező magyarázataiként (Gyáni 2003).

A jelek érvényessége

2015. június 17-én este egy Dylann Roof nevű 21 éves fiatal fehér férfi lépett a dél-karolinai Charleston városában található Emanuel Afrikai Metodista Episcopális Egyház templomába és tüzet nyitott a bibliaolvasáson résztvevőkre. A lövöldözés kilenc halálos áldozatot követelt, illetve további három személy sérült meg. A halálos áldozatok között volt Clementa C. Pinkney, a templom lelkesze, illetve Dél-Karolina állam szenátusának demokrata szenátora. Dylann Roofot a vérengzés másnapján a rendőrség letartóztatta, 2017 januárjában a dél-karolinai bíróság életfogytiglan tartó börtönbüntetésre, 2017 áprilisában a szövetségi bíróság pedig halálra ítélte. Az elkövető azóta az Indiana államban található Terre Haute Szövetségi Büntetés-végrehajtási Intézetben várja halálos ítéletének végrehajtását (McLeod 2017).

A sajtóban csak *charlestoni templomi mészárlás* néven elhíresült esetet elkövető Roof bevallottan fehér felsőbbrendűségi nézeteket vall, menekülés közben használt gépjárműven is megtalálható volt a köznyelvben konföderációs zászlónak nevezett egykori hadilobogó ábrázolása. Roof a barátainak a lövöldözés céljaként egy esetleges faji háború kirobbanásának elősegítését jelölte meg. A gyilkosságokat a szövetségi igazságszolgáltatás gyűlölet-bűncselekményként vizsgálta. A mészárlást követően széleskörű társadalmi és politikai nyomás indult az Amerikai Egyesült Államokban a konföderációs emlékművek, szobrok ledöntése, illetve a közterületek átnevezése érdekében.

A jelenség megértéséhez feltétlenül szükséges megvizsgálni az emlékművek felállításának körülményeit. Az Amerikai Egyesült Államokban felállított konföderációs katonai emlékművek, szobrok, illetve a konföderációs politikusokról, hadvezérekről elnevezett közterek túlnyomó többsége nem köthető szorosan az amerikai polgárháború (1861–1865) időszakához. Az alkotások két fő hullámban kerültek felállításra. Az első tömeges szoborállítási hullám 1897–1920 közé, míg a második hullám 1954–1966 közé esik. A két hullám magába foglalta a polgárháborút, illetve a konföderáció fennállásának ötvenedik és századik évfordulóját, ami magyarázatot adhat a nagyszámú szoborállításra. A szobrokat ledönteni kívánó, a konföderációs emlékműveket ellenző civil és kormányzati hangok azonban másik aspektusból világítják meg az érintett szobrok keletkezésének körülményeit. A 19–20. század fordulójára eső első nagy hullám az úgynevezett *Jim Crow*-törvények korszaka alatt ment végbe. Ezek a törvények bőrszín alapján szegregálták az afroamerikai állampolgárokat, az *egyenlő, de elválasztott* elv alkalmazása mentén. A törvények szorosan köthetők az

egykori konföderációs (déli) államok fehér felsőbbrendűségét hirdető lakosságához.

A második nagy emlékmű-állítási hullám a 20. század közepére, az amerikai polgárjogi mozgalom időszakára tehető. Az 1964-ben elfogadott *Civil Rights Act* véglegesen hatályon kívül helyezte az addig érvényes diszkriminatív törvényeket. Az alkotások a közvélekedés szerint a *konföderáció elveszett ügyének* hivatottak emléket állítani (SPL Center 2016).

A szobrok ledöntését sürgetők mind a két emlékmű-állítási hullámot a fehér felsőbbrendűséget hirdető politikai véleménynyilvánításaként értelmezik. A szobrok ellenzői szerint az említett *elveszett ügyet* a rabszolgatartás fenntartásaként kell érteni (SPL Center 2016). Jane Daley, a University of Chicago témában megkérdezett történésze szerint „a műemlékek felállításában résztvevők többsége nem feltétlenül a múltnak, hanem egy fehér felsőbbrendűség-elvű jövőnek emelte őket.” A szobordöntés-párti vélemények szerint a konföderációs szobrok és emlékművek valódi célja nem az, hogy emléket állítsanak, hanem hogy fenyegetően hassanak a fehér felsőbbrendűség elutasítói, kimondottan pedig az afroamerikai kisebbség számára (Parks 2017).

A 2015-ös charlestoni lövöldözést követően országszerte megjelent az igény a rasszistának nyilvánított szobrok, emlékművek elbontására, közterületek átnevezésére. A Louisiana állambeli New Orleansban 2017 áprilisa és májusa között négy szobrot távolítottak el. 2017. április 24-én hajnalban maszkos munkások rendőri felügyelet mellett bontották le a Liberty Place-i csata emlékművét. Az obeliszk annak az 1876-os összecsapásnak állított emléket, amikor egy déli demokrata párti fehér férfiből álló milícia összetűzésbe keveredett a városi rendőrséggel. A következő bontásra május 11-én került sor, ekkor Jefferson Davis, a konföderáció elnökének három és fél méter magas szobrát szállították el. A bontáson részt vettek a támogatók, illetve az ellenzők is. Május 16-án rendőrségi barikáddal vették körbe Pierre Gustave Toutant Beauregard konföderációs tábornok lovasszobrát, majd másnap hajnalban szintén a támogatók és az ellenzők jelenlétében elszállították azt. A lovas szobrot 2015 óta több ízben megrongálták, általában vörös festékkel a *Black Lives Matter* hívószavakat írták rá. A legnagyobb visszhangot az utolsóként, május 19-én lebontott Robert E. Lee konföderációs tábornokot ábrázoló szobor eltüntetése keltette. Ez volt az egyetlen szobor a négy közül, amelyet napközben távolítottak el a talapzatáról. A bontást kisebb tömeg kísérte figyelemmel, voltak olyan elbontás-pártiak, akik lelkesen figyelték a munkálatokat, azonban az eseményen megjelentek az emlékművet eredeti formájában megőrizni kívánó

állampolgárok is. A két tábor között kisebb szóváltás alakult ki, de a rendőrség közbelépése miatt személyi sérülés nem történt. A szobordöntéseket New Orleans városvezetése szervezte meg és rendelte el, ezzel kiválva a louisianai törvényhozás ellenérzését. Az állami törvénykezés a szobordöntési akciókat követően tervbe vette egy rendelet kidolgozását, amely előzetes népszavazáshoz kötné a hasonló bontások kivitelezését (Almasy – Simon 2017).

A New Orleans-i szobordöntések után néhány hónappal tüntetéshullám kezdődött a Virginia államban található Charlottesville városában. A 2015-ös események hatására a városi vezetés itt is elrendelte Lee tábornok lovasszobrának eltávolítását a település központjából. A szobornak helyt adó park 2016-ig a tábornok nevét viselte, ám azt ekkor *Emancipation Park* névre keresztelték át. Először május 13-án tartották fáklyás tüntetést a szobor közelében, amelyet Robert Spencer, az ismert amerikai fehér felsőbbrendűséget hirdető szerző szervezett, majd július 8-án a Ku Klux Klán ötven tagja jelent meg a szobornál. Az utóbbi tüntetésen jelentős számú, körülbelül 1000 fős ellentüntetető csoport is részt vett (Griggs 2017; Spencer – Gay Stolberg 2017).

A két, békésnek mondható demonstrációt követően augusztus 11-én erőszakba torkolló tüntetés vette kezdetét Charlottesville városában. A tüntetés a *Unite the Right* nevet kapta, és számos szélsőjobboldali, fehér felsőbbrendűséget hirdető szervezet, félkatonai milíciák, illetve a Ku Klux Klán tagjai is ellepték a város utcáit. A löfegyverekkel felszerelt tagokat is maguk között tudó csoportok rasszista jelszavakat skandálva meneteltek a városban, majd összecaptak a szintén jelentős méretű, főképp baloldali szimpatizánsokból álló ellentüntetőkkel. A rendőri közbelépés ugyan feloszlatta a tüntetést, azonban másnap, augusztus 12-én mindkét oldal megerősített jelenléttel folytatta az összecsapást. A virginiai kormányzó a nap folyamán szükséghelyzetet hirdetett, és elrendelte a virginiai állami rendfenntartó erők beavatkozását. Kora délután egy náci ideológiához köthető fiatal férfi autójával az ellentüntetők közé hajtott, egy halálos áldozatot, továbbá harmincnegyven személyi sérülést okozva. A tüntetést követően augusztus 23-án Robert E. Lee szobrát, illetve a szintén konföderációs tábornokot, Stonewall Jacksonot ábrázoló szobrot a városi tanács fekete ponyvával fedte be (Yan – Sayers – Almasy 2017).

A *Charlottesville-i eseményeket* követően országszerte felgyorsult a konföderációs szobrok és emlékművek eltávolításának folyamata az Amerikai Egyesült Államokban. 2017 augusztusa óta legalább húsz szobrot, emlékművet, illetve emléktáblát távolítottak el vagy takartak le a

városi hatóságok. A közterekről elszállított szobrok némelyike magángyűjteményekbe került, mint például a floridai Gainesville belvárosából eltávolított „Old Joe” becenévű konföderációs katonát ábrázoló szobor, amely jelenleg egy magántulajdonban lévő temetőben került felállításra (Caplan 2017). A legtöbb – városi vezetés által elrendelt és kivitelezett – szobordöntéstől eltér annak a konföderációs katonát ábrázoló emlékműnek az esete, amely az észak-karolinai Durham városában állt. A szobrot később rongálás vádjával őrizetbe vett civilek döntötték le. Az emlékművet 1924-ben állították fel a megyei bíróság épülete előtt, csupán néhány utcára attól a helytől, ahol a korszakban afroamerikai üzletemberek vállalkozásai álltak (Katz 2017). A durhami tüntetők előállítását azok a törvények tették lehetővé, melyek számos államban (pl. név szerint Alabama, Georgia, Mississippi, Észak-Karolina, Dél-Karolina, Tennessee és Virginia) korlátozzák, illetve tiltják a történelmi szobrok és emlékművek lebontását. A törvények közül többet a 2015-ös *charlestoni templomi mészárlás* után iktattak be, amikor megkezdődött a társadalmi nyomás a konföderációs szobrok és emlékművek lebontására.

A szobrokat védő állami törvények, valamint az azokat eltüntetni kívánó városi vezetés összetűzésének egyes példái megfelelően szemléltetik azt a társadalmi és politikai szembenállást, amely a kérdésben tapasztalható. Dan Demetriou és Ajume H. Wingo 2018-ban megjelenő tanulmányukban összegyűjtötték a szobordöntéseket sürgetők, illetve az ezeket ellenzők legfőbb érveit.

A szobordöntők legfőbb érve a konföderációs emlékművek alapvetően rasszista jellege. Azonban önmagában ez az érv nem indokolhatja a szobrok eltávolítását, hiszen felmerül, hogy a világban számos téves elvet hirdető szobor és emlékmű található, habár a rasszizmus mint társadalmi tabu, általában a legrosszabb tévedések közé sorolandó. Ugyancsak felmerül, hogy feltehetően sokakat zavar egy nyilvánosan kiállított emlékmű, amely Nelson Mandelát vagy Martin Luther Kinget ábrázolja, mégsem indokolható azok eltávolítása. A szobordöntés-pártiak következő érve az, hogy a történelmi emlékműveknek egy adott társadalom univerzalizálását kell kifejezésre juttatniuk, így nem illhet a Kapitólium épületébe a rabszolgatartó társadalmat jelképező személyek szobra. A szerzők ezt követően a történelem megtisztítására vonatkozó érveket sorolják fel. Egyrészt azt, hogy a konföderáció mint politikai erő a polgárháború elvesztésével megbukott, így a konföderációs szobrok egy érvényét veszített eszmének állítanak emléket. Másrészt, hogy a szobordöntések nem kitörlik, hanem megtisztítják a történelmet azoktól a tévedésektől,

amelyeket például a New Orleans-i *Battle of Liberty Place* emlékmű közvetített, egy valóságtól elrugaszkodott módon pozitív fényben bemutatott eseményről.

A szobrok védelmezői elsősorban az esztétikai érvet hangsúlyozták, ám ez az érv gyenge lábakon áll, hiszen vannak emlékművek, amelyek rendelkeznek esztétikai értékkel, és vannak, amelyek nem. A megőrzéspártiak a vitákban gyakran az anyagi kultúra és a művészet védelmezőiként lépnek fel. A szobordöntést ellenzők egy csoportja elismeri a szobrok rasszista mivoltát, ám pont egyfajta mementóként kívánja megőrizni azokat, a múltban elkövetett bűntettekre való emlékezés jegyében. A szobrokat támogatók nagyobb része viszont tagadja vagy legalábbis figyelmen kívül hagyja azok rasszista aspektusait, az emlékműveket elsősorban hazafias, illetve családi kötődésük kifejeződésének tekintik. A szobrok megőrzése mellett felsorakoztatott érvek közé a tanulmány beemeli azokat az aggodalmakat is, akik a konföderációs emlékművek lebontásában egy még nagyobb tisztogatási hullám lehetőségét látják, ahol megkérdőjelezhetővé válnak akár az alapító atyák, vagy akár az olyan történelmi személyek, mint a Trafalgar-nál a győzelem pillanatában meghalt brit nemzeti hős, Horatio Nelson is (Demetriou – Wingo 2018, 5–12).

A szobordöntés ügyében kialakult társadalmi megosztottságot alátámasztja a Reuters/Ipsos 2017. augusztus 18. és 21. között elvégzett közvéleménykutatásának eredménye is: a megkérdezett felnőtt lakosság 54%-a szerint a konföderációs szobroknak a közterületeken kellene maradniuk, 27%-a szerint az összes konföderációs szobrot el kéne távolítani a közterületekről, 19%-a pedig nem tudott válaszolni a kérdésre. A válaszok kimutathatóan éles politikai és társadalmi csoportok jelenlétét jelzik. A szobrok megtartása mellett nagyobb számban a Republikánus párt fehér szavazói foglaltak állást, míg a szobrok ellenében a Demokrata párt szavazói, illetve a kisebbségek szóltak fel (Kahn 2017).

Az Amerikai Egyesült Államokban kialakult diskurzus a Charlottesville események után elérte Európát is. 2017 végére megszoktuk azokat a hangokat, melyek a már említett Horatio Nelson londoni szobrának morális vetületét firtatják, hiszen a napóleoni háborúk brit tengernagya a gyarmatosítás és a rabszolgakereskedelem virágzása alatt szolgálta a brit királyi flottát, győzelmeivel elősegítve a Brit Birodalom előretörését (Hirsch 2017).

Továbbá ebbe a tematikába illeszkedik a Ploërmel főterén, 2006-ban felállított II. János Pál pápa szobra: a tetején található kereszt eltávolításáról 2017-ben született döntés, amely jelentős indulatokat gerjesztett az európai médiában. A kereszt eltávolításának közvetlen oka, hogy az ellenkezik

az 1905-ben elfogadott szekuláris jogszabály 28. cikkelyével, amely megtiltja a vallási jelképek és szimbólumok közterületen történő elhelyezését. A téma éles visszhangot váltott ki a magyarországi és lengyel médiában egyaránt, sőt mindkét ország politikai szereplői jelezték hajlandóságukat a száműzött kereszt befogadására. A kereszt, illetve annak megtartása mellett általános érvként szerepelt a keresztény európai identitás megőrzése a migrációs hullámmal terjeszkedni vélt iszlamizációs folyamatokkal szemben. A magyar kormány ebben az esetben is igyekezett a „kereszténység védelmezőjeként” feltüntetni magát az ügyet illetően. Két általános elvi, politikai szembenállásból fakadó érvrendszer figyelhető meg a kérdéskör kapcsán. A kereszt befogadását támogató nézőpont fő érve, hogy a kereszténység jelképének megtartása az európai identitás alapjainak elutasítását vonja magával. A befogadást támogatókkal szembehelyezkedők érvrendszere a jogszabályok tiszteletben tartására épül, és azt hangsúlyozza, hogy itt nem egy, a nemzeti identitás lebontását megcélzó projekt manifesztációja érhető tetten, hanem egy 1905 óta érvényben lévő és törvényerőre emelkedett jogszabály betartása. Maga a jogszabály pedig a francia köztársasági gondolathoz vezethető vissza, amely igyekszik az állami és egyházi hatalmat különválasztani. Tehát itt értékként jelenik meg a szekuláris demokrácia eszméjéhez való ragaszkodás.

E fenti ügy kapcsán, de az amerikai helyzetre is vonatkoztatva érdemes átgondolni Pócza Kálmán Rawls-kritikáját a semleges állam társadalomban betöltött szerepéről. A szobrok eltüntetésének témájához élesen kapcsolódik ugyanis az a kérdés, hogy a törvényi úton beavatkozó, vagy a jogszabályokat betartató állam tevékenységével és döntéseivel pontosan a társadalom mely csoportjainak kedvez? Az általános racionális és erkölcsi normákon alapuló jogrendszer hogyan tud konszenzuson alapuló döntéseket hozni olyan jelenségek kapcsán, amely tömegeket mozgat meg fizikálisan és érzelmileg (Pócza 2002)? Láthattunk példát arra, hogy a társadalom egy kisebb csoportjának az akarata érvényesül olyankor, amikor szobrokat távolítanak el, mert azok összefüggésbe hozhatók a rasszizmussal, azonban ugyanazon országon belül állami törvények szabályozzák ugyanezen történelmi múlt-ra reflektáló szobrok és emlékművek megőrzését. Európában a kereszténység legfőbb jelképének eltüntetését az állam a törvényeket betartva valósítja meg, ezzel szemben egyetemes és erkölcsi normákra hivatkozva ellenzik azt egyes csoportok vagy más országok politikusai, beillesztve azt saját, befelé irányuló politikai kommunikációjukba. Mind a két esetben megfigyelhető, hogy az állam igyekszik a közösen

elfogadott normák és értékek mentén igazságosan cselekedni, azonban egyértelmű, hogy ez a különböző elvek mentén megosztott nyugati társadalmak egyes csoportjait nem azonosan érinti. Ilyen töréspont a múltértelmezések pluralitása, a helyi kanonizált emlékezet többletjelentés-rétegeinek jelenléte, utalva itt az amerikai – nem is olyan régi – történelem egyik központi témájára, a rabszolgatartásra, vagy az Európában egyre inkább háttérbe szoruló kereszténység és a világi jogszabályok ütközésére.

Murray Edelman szerint a politikai történesek alakítják az embereket és az emberek alkotta csoportokat a politikai jellegű tevékenységek során. Cáfolja továbbá azt a feltevést, hogy a különböző, demokratikus kormányzatok által hozott döntések és lépések az emberek moralitására, céljaira, vágyaira és tudására adott reakciók. Ugyanis ez a hamis előfeltevés nem magyarázza – logikailag és kronologikusan sem – a történesek menetét. A feltevés általános elfogadásának okát abban látja, hogy a közgondolkodás ezáltal kívánja legitimálni és érvényesíteni a politikai hatalom tevékenységét, továbbá megkímélni magát az aggodalmakból születő kritikus megállapításoktól. Abban az esetben, ha elfogadjuk a cáfolatot, érdemes elgondolkodni a felvázolt események időbeli és térbeli tényezőin. Utalva itt arra a tényre, hogy a hirtelen fontossá váló emlékmű- és jelképtüntetésnek a kezdőpontját nem az aktuális cselekvési hullám első mediában való elérhetőségére korlátozzuk, hanem azt például a felállítás vagy a felállítás tényének nyilvánossá válásának időpontjában határozzuk meg. Ez esetben látható, hogy az adott szobor, emlékmű vagy szimbólum kapcsán felmerülő ellentmondások nem korunkban jelentkeztek, pusztán korunk értelmezési tartománya változott meg. Utalva itt

például a nemzeti eszme és a kereszténység univerzalizálásának megkérdőjelezésére, a társadalom sosem létező teljes egységének fragmentálódására. Ezen fragmentumokra – a hatalom által – adott válasz nyilvánvalóan nem lehet egységes, de minden esetben a társadalomban általánosnak tekinthető erkölcsi és morális normák alapján kerültek megfogalmazásra. Ekkor a bizonytalanság és fenyegetettség érzése jelenik meg, amikor az érzelmekre ható, ám a politikai szférába emelt kérdésekre, értékstruktúráját tekintve csakis kettős válasz adható (Edelman 2004).

Látható, hogy a társadalom közösségi terein elhelyezett jelek és az azok eltüntetésére adott válaszok nem pusztán gyakorlati vagy esztétikai indíttatású jelenségek, hanem a társadalmon belül megtalálható különböző közösségek kollektív identitásának leképeződései, ugyanúgy ahogy ugyanezen objektumok jelentős szereppel bírhatnak más, vagy az említett partikuláris közösséget magába foglaló nagyobb csoport (adott esetben nemzet, vagy vallás) kollektív emlékezetében. Egyértelmű, hogy a nyugati társadalmakban megfigyelhető megosztottság nem pusztán egyfajta értékrelativizmus, hanem a demokratikus társadalmak sajátja. Ez nem más, mint a pluralitás elfogadása és a közös konszenzuson alapuló normák betartása, amely néhol szembehelyezkedik a társadalom csoportjainak értékhorizontjából adódó jogos igényeivel, tehát a társadalmi tér alakításával. A leírt jelenségek megoldására adható javaslat megalkotása meghaladja a szerzők kompetenciáját, csupán arra kívánják felhívni a figyelmet, hogy a jelen mediájában és közösségi terein lecsapódó posztmodern konfliktusok nem csupán a jelen politikai termékei, ahogyan a múlt értelmezéséből adódó emlékezetpolitikai vitáknak is kevés közülük van a történelemhez.

Bibliográfia

- Almasy, Steve – Simon, Darran 2017: *Final Confederate statue comes down in New Orleans*. <http://edition.cnn.com/2017/05/19/us/new-orleans-confederate-monuments/index.html>, utolsó letöltés: 2018. január 30.
- Ambrózy Áron: Bayer Zsolt - „A liberális értelmiség nem létező ügyekért küzd, pedig csak szimplán hülyék és kretének”. <http://pestisracok.hu/a-nemzetkozi-kulturharc-tovabb-fokozodik/> utolsó letöltés: 2018. január 25.
- Assman, Jan 2008: Communicative and Cultural Memory. In: Erll, Astrid – Nünning, Asgar, szerk.: *Cultural Memory Studies 'An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin-New York, De Gruyter, 109-118.
- Caplan, Andrew 2017: „Old Joe” now stands in a private cemetery southeast of the city. <http://www.gainesville.com/news/20170814/confederate-statue-removed-from-downtown-gainesville>, utolsó letöltés: 2018. január 30.
- Demetriou, Dan – Wingo, Ajume H. 2018: *The ethics of racist monuments*. https://www.academia.edu/35695652/The_Ethics_of_Racist_Monuments utolsó letöltés: 2018. január 30.
- Edelman, Murray 2004: *A politika szimbolikus valósága*. Budapest, L'Harmattan.
- Griggs, Brandon 2017: *Protest over Confederate statue shake Charlottesville, Virginia*.

<http://edition.cnn.com/2017/05/15/us/charlottesville-lee-monument-spencer-protests-trnd/index.html>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Gyáni Gábor 2003: *Posztmodern kánon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hirsch, Afua 2017: *Toppling statues? Here's why Nelson's column should be next*. <https://www.theguardian.com/commentis-free/2017/aug/22/toppling-statues-nelsons-column-should-be-next-slavery>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Kahn, Chris 2017: *A majority of Americans want to preserve Confederate monuments: Reuters/Ipsos poll*.

<https://www.reuters.com/article/us-usa-protests-poll/a-majority-of-americans-want-to-preserve-confederate-monuments-reuters-ipsos-poll-idUSKCN1B12EG>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Katz, Jonathan M. 2017: *Protester Arrested in Toppling of Confederate Statue in Durham*.

<https://www.nytimes.com/2017/08/15/us/protester-arrested-in-toppling-of-confederate-statue-in-durham.html>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Lefebvre Henri 1991: *The Production of Space*. Oxford, Basil-Blackwell.

McLeod Harriet 2017: *Charleston church shooter pleads guilty to state murder counts*.

<https://uk.reuters.com/article/us-south-carolina-shooting-roof/charleston-church-shooter-pleads-guilty-to-state-murder-counts-idUSKBN17C15W>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Nora, Pierre 2010: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Parks, Miles 2017: *Confederate statues were built to further a 'white supremacist future'*.

<https://www.npr.org/2017/08/20/544266880/confederate-statues-were-built-to-further-a-white-supremacist-future>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Pléh Csaba 1999: Maurice Halbwachs kollektív memóriájára emlékezve. In Kónya Anikó et al.: *Kollektív, társas, társadalmi*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 41-50.

Pócza Kálmán 2002: Az állam semlegességéről. In Pócza Kálmán, szerk.: *Álmaink állama: egy hatalmi centrum az ezredfordulón*. Budapest, Századvég, 160-190.

Pócza Kálmán 2011: *Emlékezetpolitika: múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.

Shields, Rob 2004: Henri Lefebvre. In Hubbard, Phil – Kitchin, Rob, szerk.: *Key Thinkers on Space and Place*. London, Saga Publications, 279-285.

Southern Poverty Law Center 2016: *Whose heritage? Public symbols of the Confederacy*.

<https://www.splcenter.org/20160421/whose-heritage-public-symbols-confederacy#findings>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Spencer, Hawes – Gay Stolberg, Sheryl 2017: *White nationalist march on University of Virginia*.

<https://www.nytimes.com/2017/08/11/us/white-nationalists-rally-charlottesville-virginia.html>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Yan, Holly (et al.) 2017: *Virginia governor on white nationalists: They should leave America*.

<https://edition.cnn.com/2017/08/13/us/charlottesville-white-nationalist-rally-car-crash/index.html>, utolsó letöltés: 2018. január 30.

Kopitkó Szilvia

Nemzetközi Tanulmányok BA

Strausz Anett

Nemzetközi Tanulmányok BA

/ A jogkiterjesztés folyamata

Az emberi jogok azért jöttek létre, hogy a jogi világban rendezettség szerepet töltsenek be. Gyakorlatban való működésükkel kapcsolatban az egyik legnagyobb vitát általában az generálja, hogy az adott szabályozások, legyenek azok nemzeti-ek vagy nemzetközi-ek, nem adnak elég átható védelmet az emberi jogi sérelmekkel szemben. Ha joghézagok léteznek, akkor azokat jogokkal kell feltölteni, még akkor is, ha azok korlátozásként vannak kategorizálva – ezek pedig az emberi jogok (Hegarty – Leonard 1999, 63).

Joghézagok az emberi jogokban

A jogkiterjesztésről való értekezéshez előbb meg kell vizsgálnunk a joghézagok keletkezésének okát és jelentőségét. A világ legtöbb országa érintett, és aláírta az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, de érdemes kiragadni egy nemzeti példát, hogy lássuk, ez hogyan lett átültetve a nemzeti jogba. A brit esetet szemlélve a hibák a már létező polgárjogi procedúrák hiányosságaiból erednek, melyek több évszázados hagyományokon alapszanak, generációról generációra finomodtak, nem pedig az elmúlt néhány évtized vívmányai, mint az, amit ma univerzális emberi jogoknak nevezünk. Az angol jogtradíció fókuszja mindig a károkozásokra, szerződésszegésekre, bizalom megtörésére irányult, inkább az elkövetett „rossz tettek” természetét vizsgálva építette fel a saját jogrendszerét, nem pedig a már meglévő, megsértett jogok alapján fejlődött. A legtöbb ország jogi kultúráján szintén hasonló mintákat fedezhetünk fel, ahol inkább a törvényileg szabályozott kötelezettségek, és nem a jogosultságok a hangsúlyozottak. Míg az emberi jogok mögött álló filozófiai elképzelés valójában – sokak szerint – dicséretre

méltó, a valóságban annak köszönhetően, hogy a különböző nemzetek egészen eltérő módon, a maguk fokozatosságával és szeszélyességével építették jogrendszerükbe, a mai jog következtelen és nélkülöz egy olyan összefüggő alapot, mely a további joghézagok kiküszöbölésére szolgálna (Hegarty – Leonard 1999, 63). Még ma is előfordul, hogy pusztán egy ember vagy vállalat magatartására hivatkozva nem lehet olyan egyszerűen vádat emelni (például ha nemi, vallási vagy etnikai hovatartozása miatt ért valakit hátrányos megkülönböztetés), mert az angol bíróságok a precedensekre összpontosítva állapítják meg az adott ügy jogi következményeit, nem pedig azt vizsgálják meg, hogy a károsult mely jogait érte közvetlen sérelem. (Természetesen nem állítjuk, hogy egyik megközelítés is jobb lenne a másiknál.) Az említett példát illetően az angol jogban gyakran előfordulnak mulasztások: például ha egy pozíciójából eltávolított személyt csak néhány hónapig alkalmaztak a munkahelyén, akkor nem jogosult panasztételre a méltánytalan elbocsátás miatt, az pedig szintén nem számít, hogy a munkáltató milyen magatartást tanúsított, amikor az eset történt, vagy esetleg mi is volt a pontos oka az alkalmazott eltávolításának. Olyan is létezik, hogy egy gyermekkorában szexuális bántalmazást átélt személy túl sokat, akár évtizedeket vár azzal, hogy jogi lépéseket tegyen, és így elutasítják az ügyét (Hegarty – Leonard 1999, 64). Ezek a problémák azért súlyosak, mert habár az emberi jogok sérültek, a jog mégsem képes igazságot tenni.

Az ok, amiért ezek a joghézagoknak is betudható megközelítések létezhetnek, többek között az, hogy az alapvető emberi jogok védelme mögötti elveket az Egyesült Királyságban és

más angolszász országokban úgy alkalmazzák, hogy minden személynek joga van bármihez, amit a törvény nem tilt meg – ez a jogfelfogás pedig, habár teret ad az egyén szabadságának, szabad utat enged esetlegesen helytelen dolgoknak is. Fontos megjegyezni, hogy nem az számít, hogy egyes nemzetek szintjein milyen mulasztások történtek az emberi jogok védelmét illetően, ugyanis nemzetközi szinten, az egyes országok közti kép nem is annyira eltérő (Hegarty – Leonard 1999, 65).

A joghézagok megléte teszi szükségessé a jogkiterjesztést, annak érdekében, hogy az addig lefedetlen csoportok, közösségek is részesülhessenek az adott jogokban; más szóval, a jogkiterjesztés folyamata arra törekszik, hogy igazságot teremtsen a világban. A következő sorokban két jogkiterjesztés által érintett csoportot mutatunk be, előbb a nők emberi jogait, majd ezek után az állatok jogairól szóló elméleteket ismertetjük.

A nők jogai, mint emberi jogok

Habár a férfiak és a nők biológiai adottságaitak tekintve különböznek, ez nem kell, hogy befolyással legyen az életkörülményeikre, és nem szabad, hogy negatív vagy akár szélsőségesen pozitív diszkriminációhoz vezessen. Ha pusztán jogi oldaláról közelítjük meg a kérdést, akkor is megbizonyosodhatunk róla, hogy a nők a legtöbb kultúrában évszázadokon át alárendelt pozícióban voltak a férfakkal szemben, illetve korlátozott lehetőségekkel, szabadságokkal bírtak. Az 20. századra jutott el a nyugati világ egy olyan pontra, ahol már láthatunk a női oldalról politikai, illetve jelentősebb mértékű gazdasági szerepvállalást, valamint kialakult számos olyan egyezmény, határozat és törvény, melyek alaposan keretbe foglalják, definiálják, hogy mit értünk emberi jogok alatt, és kikre is vonatkoznak ezek a jogok.

Az alapvető jogok (mint a szavazati jog) nőkre való kiterjesztésére már a 18. és 19. században is láttunk számos mozgalmat megjeleníteni, de az igazi áttöréseket a 20. század, főleg annak második fele hozta meg. A korai feminizmus egyik legmeghatározóbb női gondolkodója, Simone de Beauvoir szerint az egész világ szerkezetét, beleértve a társadalmi berendezkedést, a jogot, a vallást, a szokásokat, az emberek gondolkodásmódját az az alaptézis határozza meg, hogy a világ hímnemű, éppen ezért a férfi az, akihez minden mást viszonyítani kell, a nő pedig csak a „második”, a mellékes, szemben a férfival, aki a lényeg maga (Beauvoir 1969, 11–12). Úgy vélte, ezen a felfogáson kell változtatni ahhoz, hogy az emberiség eljusson abba az állapotába, ahol a nők már a férfiakkal egyenlőként vannak elismerve. Azt állította, hogy

ha az iskolák és a családok felvilágosult megközelítéssel elkezdik úgy nevelni a gyermekeket, hogy a leányoknak is ugyanazokat a követelményeket állítják fel, mint a fiúknak, ha ugyanolyan kihívások elé állítják őket, azonos megbecsülést kapnak és egyforma engedményeket, valamint a későbbiekben ugyanolyan célokat érhetnek el, akkor kialakul a férfiakban és a nőkben is az a szemléletmód, amely nem férfiasnak, hanem kétneműnek látja a világot. Beauvoir szerint a nemi egyenlőtlenségek gyökere a társadalom mellett a családban volt keresendő, illetve az anyák és apák családban betöltött szerepében és abban, hogy a felcseperedő gyermek milyen mintákat fedez fel maga körül és sajátít el élete során (Beauvoir 1969, 563–565).

A feminizmus az 1960-as és '70-es években érte el virágkorának kezdetét, ahol már nem csak pusztán a „papíron leírt” jogokról szólt a diskurzus, hanem egyenlő elbánásról, azonos munkapiaci lehetőségekről és bérekről, társadalmi megbecsülésről és a nők politikai szerepvállalásáról. Természetesen rengeteg ellenszenvet váltottak ki ekkor a feminizmus jegyében létrejött mozgalmak mind a befolyásos, mind az átlagos férfiak körében, akik mindezeket a törekvéseket a „rend” megbontásaként látták. Sokkal korábban is felmerültek azok a kérdések, hogy ha egy nő és egy férfi ugyanolyan képességekkel rendelkezik, hasonló háttér van mögöttük, akkor mégis miért van az, hogy a nő csak a „gyengébbik nem”, a nő kevesebbet ér, mint a férfi. Shulamith Firestone, a '70-es évek egyik neves feministája azt állította, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek abból erednek, hogy a nőknek más biológiai szerepek jutottak, mint a férfiaknak – tehát abból, hogy a gyermek kihordása, majd felnevelése a nőre hárul, emiatt az élet számos területén akaratlanul is háttérbe szorul, kevesebb lehetőség nyitott előtte, tehát már adatott neki egy „betöltendő szerep” (Firestone 1970, 8–9).

A '80-as, '90-es évekbe alakult ki az a nézet, hogy nem lehet a nőkről mint csoportról egységesen beszélni, mivel minden nő egyén, és minden egyén más és más – ezért egyetlen „teória” sem fog működni, amely a nőkről és a férfiakról összefüggő közösségekként beszél. Viszont a kor nézetei szerint ahhoz, hogy a nők is azonos életszínvonalal tudjanak élni, mint a férfiak, rendelkezniük kell azzal a joggal, hogy szabadon dönthessenek a gyermekvállalásról, tehát vállalhassanak abortuszt, ezzel pedig valódi autonómiát gyakorolhassanak életük és testük felett. Mivel a reprodukciót illető szabályozások (többek között mivel egy teljesen különálló emberletről van szó) a mai napig is rendkívül eltérőek az országok között, kifejezetten megosztó kérdés, nem csak vallási, politikai, orvosi, hanem etikai szempontból is.

A liberális demokratikus berendezkedéssel rendelkező országokban ma már törvények szabályozzák azt, hogy mindenki nemtől függetlenül választhasson magának bármilyen életpályát, ugyanolyan fizetést kapjon ugyanolyan munkáért, és számtalan diszkrimináció elleni megmozdulást tapasztalhatunk. Az ENSZ által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának második cikke – melyben elkötelezi magát a valódi jogi egyenlőségre való törekvés mellett – így fogalmaz:

Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.

Elmélet és gyakorlat között manapság is találhatók eltérések, hiszen hiába a jog és az egyéb erőfeszítések az esélyegyenlőség érdekében, ez nem mindig védi meg az embert attól, hogy méltóságán, jogain sérelem essen, mivel a jognak is megvannak a maga korlátai.

Az állati jogok kérdése

A jogkiterjesztés kapcsán felmerül a kérdés, hogy az emberi jogokat ki lehet-e terjeszteni az állatokra is. Az állatok jogait érintő három eltérő filozófiai álláspont a következő: (1) a Descartes-i hagyomány, amely szerint az ember az egyedüli értelmes lény, és csak ő rendelkezhet jogokkal; (2) a Kant és Rousseau nyomán kialakuló humanizmus, amely szerint az ember az egyedüli jogalany, de az embernek vannak kötelezettségei az állatokkal szemben; (3) az utilitarista felfogás, amely szerint nem csak az ember, hanem minden olyan élőlény lehet jogalany, amely képes az öröm és a fájdalom érzetére (Ferry 1994, 91). A továbbiakban Roger Scruton angol filozófus érvelése nyomán mutatjuk be a kérdést.

A Descartes-i felfogást, miszerint az állatok nem többek élő gépeknél, ma a legtöbben elutasítják, és nagyfokú konszenzus abban, hogy az állatok is éreznek fájdalmat, örömet, reagálnak a környezetükben őket érő ingerekre. Ugyanakkor nem morális lények, mivel nincsen öntudatuk, személyiségük, racionális gondolkodásra és döntéshozásra nem képesek. Ezen kívül hiányzik a beszédképesség, a nyelv, mely az absztrakt gondolkodást lehetővé tenné. Hiába kommunikálnak az állatok jelekkel egymás közt, ez nem mondható a szó szoros értelmében vett nyelvnek. Ezekkel a tulajdonságokkal

kizárólag az ember rendelkezik, és mint ilyen, ő az egyedüli morális lény. Ha akármelyik másik faj elérné ezt a szintet, akkor ugyanolyan bánásmódban kellene részesíteni, mint az embereket: a morális közösség (társadalom) tagjaivá válnának és jogok, illetve köteleességek birtokosai lennének. Ebből két dolog következik. Egyrészt, ha jogaik lennének, akkor beleegyezésüket kellene kérnünk mielőtt használjuk, háziasítjuk, idomítjuk vagy fogságba vetjük őket. Mivel nem képesek a dialógusra, erre nincsen mód. A másik, hogy nekik is tiszteletben kellene tartaniuk mások jogait. A ragadozók, figyelembe véve áldozataik élethez való jogát, nem ölhetnék meg azokat és így hamar éhen halnának. Tehát ha ténylegesen jogokat biztosítunk az állatoknak, azzal valójában sérelem érne őket, mivel köteleességeiket nem tudnák teljesíteni. Nem tarthatjuk őket velünk egyenrangúként, mert ezzel nem privilégiumokat adunk nekik, hanem lényegüket tagadjuk meg. A jogok csak azok számára hasznosak ténylegesen, akik képesek felfogni, hogy ezáltal morális kötelezettségek kötik őket. De mivel az állatok nem morális lények, így ez nem válsul meg.

Ha jogaik nincsenek is az állatoknak, illetve értelmetlen állati jogokról beszélni, köteleességeink attól még vannak velük szemben. Ezek a morális törvényből (kategorikus imperatívusz), a szimpátiából, az erényből és a kegyességből (*piety*) fakadnak, és három szinten valósulnak meg. Az első csoport a háziállatok. Ők a morális közösség tiszteletbeli tagjai, köteleességünk gondozni őket, jólétükről a gazdájuk személyes felelősséggel tartozik. Ez a szenvedés megakadályozásán túl egy teljes, boldog élet biztosítását is jelenti, például a megfelelő fizikai aktivitással. Köteleességünk a nevelésük, hogy elsajátítsák az emberi közösség által elvárt viselkedésformákat, és ezáltal normális kapcsolatuk lehessen velünk. Egyesek szerint a háziállatokat fel kell szabadítani az emberi ellenőrzés alól, mert annak negatív hatásai túl nagyok. Ezzel szemben azonban felhozható, hogy az öröm és a szenvedés aránya kiegyenlített a résztvevő felek közt, az emberi boldogság nem az állat kárára valósul meg. Ráadásul egyes állatok csak azért léteznek, mert házikedvencek, az ő esetükben nem egy szabadabb létezés, hanem a nemlétezés lenne az alternatíva. A második csoport az emberi felhasználásra tartott haszonállatok, beleértve a teherhordó, húsupért és egyéb állati termékekért tenyésztett állatokat, a sporteseményeken alkalmazott, állatkertben tartott és a kísérletekre használt állatokat is. Ha a haszonállatokra korai, humánus halál vár, amelyet egy aktív és teljes élet előz meg akkor ebben morálisan semmi kivetnivaló nincs. Jogunk van megenni a húsupkat, mivel haláluk és létezésük ezt a célt szolgálta. Lehetőleg

természetes környezetükben kell őket tartani a megfelelő körülmények között, és akkor leőlni, amikor elérik azt a kort, ahonnan már nem fejlődnek tovább. Csak akkor érdemes ennél tovább tartani az adott állatot, ha más felhasználási módja is van a húsán kívül. Máskülönb ez megdrágítaná a költségeket, nőne a hús ára, ami pedig végső soron veszélyeztetné a termelő megélhetését és az állatok életkörülményeit is. Tehát ezt a kérdést Scruton a gazdaságra bízta, és innen vezeti le. A gondolatmenetet eddig logikusnak és koherensnek érezzük, azzal viszont nem tudunk egyetérteni, hogy egy olyan jellegű kérdést, mint a haszonállatok tartása pusztán gazdasági érvekkel igazol. Eddig a moralitásról, erkölcsről, erényekről beszélt, ehhez képest a gazdaság alacsonyabb legitimáló tényezőnek tűnik.

A sportesemények és az ezekre való edzések morálisan nem helyteleníthetők. Az állatok nem képesek felelősséget vállalni magukért, így nincs morális akadálya annak, hogy az ember válassza ki, mire fogja használni az állatot. Mi több, a direkt valamilyen célra kitenyészített fajok kiteljesedéséhez járulunk hozzá, ha ennek megfelelően alkalmazzuk őket. A sport általában közösségi, örömteli esemény, amelyen az ember és az állat együtt vesz részt, vagyis az összboldogság nagy, és felülírja az edzés vagy a versenyzés során esetlegesen felmerülő fájdalmat. Morálisan rosszak azonban azok a sportágak (például a bikaviadalok), melyekben a cél a fájdalom okozása, a szórakozás alapjául maga az állat szenvedése szolgál. Megkérdőjelezhető az állatkertek léte, ahol a bezárt állatok szenvednek, a társadalmi haszon pedig nem nagyobb ennél a szenvedésnél. Még vitatottabb kérdés az állatkísérletek ügye, melyek akkor igazolhatók morálisan, ha hosszútávon mindenki érdekét szolgálják, például a gyógyszerkísérletek esetében. Úgy véljük, az állatkísérletek szigorú szabályozásra és ellenőrzésre szorulnak. Bizonyos szintig szükség van ezekre a kísérletekre, de azt nem engedhetjük, hogy a tudomány nevében kínozzanak állatokat. Az állatkertek legfőbb értékét a fajok fennmaradásának biztosításában látjuk. Sajnos ma már több állatfaj is a kihalás szélére jutott, vagy legalábbis erősen veszélyeztetett. Ha ezen állatok megőrzésére, a beteg egyedek befogadására (melyek a természetben életképtelenek lennének) vagy a természetes élőhelyük kiirtása következtében veszélybe jutott állatok elhelyezésére szolgálnak az állatkertek vagy a rezervátumok, akkor az véleményünk szerint helyesíthető. Pusztán a magunk kedvtelésére azonban nem volna etikus befogni őket, ideértve a cirkuszi állatokat is.

A harmadik csoport a vadállatok. Ezek az állatok nem szorulnak emberi gondozásra, különben nem lennének vadak,

viszont a környezet felé való általános kötelességünk kiterjed rájuk is. Természetes élőhelyüket meg kell őrizni, a természet egyensúlyát pedig meg kell tartani. Beavatkozhatunk ugyan a saját érdekünkben, de csak oly módon, hogy az egyensúly ne sérüljön. A kötelesség az állatok felé itt fajként, nem egyenként nyilvánul meg. A vadállatokkal szembeni bánásmód esetén a legnagyobb problémának az orrvadászatot – amely nem csak morálisan, de jogilag is elítélendő cselekmény – és a természetes élőhelyük kiirtását látjuk.

A megkülönböztetést az ember és a különböző állatfajok közötti eltérő kapcsolat magyarázza, de levezethető a kognitív tudat eltérő mértékéből is. Scruton szerint természetes, hogy a más fejlettségi szinten álló fajokkal másként bánt az ember. Ezzel szöges ellentétben álló felfogást takar a fajizmus (speciesism) fogalma, melyet Ryder vezetett be 1971-ben. Eszerint a fajok szerinti eltérő bánásmód ugyanúgy diszkriminációnak minősül, mint a szexizmus vagy a rasszizmus (Joyce – Wain 2014, 1). Eme szemlélet leghíresebb képviselője Peter Singer, aki *Állatfelszabadítás (Animal Liberation)* című munkájában a következőket fejt ki: az állatok érdekekkel rendelkeznek, mégpedig azáltal, hogy öröm és fájdalom érzetére képesek, mely képesség önmagában jogalannyá teszi őket. Mivel ezek az érdekek azonos értékűek, így minden élőlény, legyen ember vagy állat, formálisan egyenlő. Az emberek is mind ugyanolyan jogokat élveznek, függetlenül intelligenciájuk nagyságának mértékétől, így az értelmi különbség nem lehet megkülönböztetési alap az ember és az állat közt sem. Ebből következik, hogy az ember elveszti magától értetődőnek gondolt előjogait és kiváltságait (Ferry 1994, 95–104). Itt megjegyzendő az alapvető ellentmondás, amely az állatjogi harcok érvelésében jelen van: egyrészt azt állítják, hogy ember és állat egyenlő, másrészt viszont az állatok felé irányuló különleges emberi kötelességek hangsúlyozásával mégiscsak elismerik, hogy különbség van köztük.

Összegzés

Elmondható, hogy Scruton a három filozófiai megközelítés közül a másodikat képviseli, miszerint egyedüli morális lényként csak az ember lehet jogalany. Ez azonban nem jelenti, hogy bármit megtehet az állatokkal, feljűk különböző kötelességei vannak. Egyetértünk ezzel az állásponttal, véleményünk szerint az ember képességei révén kiemelkedik az állatvilágból, és pont ebből a kivételes helyzetből fakadóan vannak kötelezettségei nem csak az állatokkal, de minden élőlényvel és a természet egészével szemben is. Ha nem is adunk jogalanyiságot az állatoknak, védelmüket, jólétüket biztosítanunk kell. Ezen túlmenően úgy gondoljuk, hogy az

emberi törvényhozás során az érző lények érdekein kívül a természet érdekeit is figyelembe kell venni. Csak így őrizhető meg a természet mint sajátos közösség vagy rendszer integritása, és csak így kerülhető el az élővilág kizsákmányolása.

Az ember sajátos helyzetéből adódóan használhatja az állatokat és a természeti kincseket a túlélése érdekében, de csak annyit, amennyi feltétlenül szükséges. A túlhasználatra és a felesleges pazarlásra nincs joga.

Bibliográfia

Beauvoir, Simone de 1969: *A második nem*. Budapest, Gondolat.

ENSZ 1948: *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*.

<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=hng>, utolsó letöltés: 2017. november 29.

Ferry, Luc 1994: *Új rend: az ökológia* Ford. V. Tóth László. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Firestone, Shulamith 1970: *The Dialectic of Sex*. New York, William Morrow and Company.

Hegarty, Angela – Leonard, Siobhan 1999: *Human Rights: an Agenda for the 21st Century*. London, Cavendish Publishing Limited.

Joyce, Peter – Wain, Neil 2014: *Palgrave Dictionary of Public Order Policing, Protest and Political Violence*. Palgrave Macmillan, London.

Scruton, Roger: *Animal rights and wrongs*. London, Demos, é.n.

Mészáros Dávid
Politikatudomány MA

Ujvári Ágnes
Nemzetközi Tanulmányok MA

/ Az ember mindenképp fáj a földnek

A környezetvédelem a bipoláris világrend után született generációk számára olyan érték, amelyet alapvetőnek tekintenek. Itt arra gondolunk, hogy napjaink fiatal korosztályát már a lényegi tudásbázisuk elsajátítása során folyamatosan nevelik a környezettudatos gondolkodásra. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a környezet- és természetvédelem és az ezen értékek képviseletére létrejött szervezetek nem is annyira új keletűek, mivel már a hidegháborús helyzet megszűnése előtt is számos elméleti megközelítés és gyakorlati intézkedés vette kezdetét.

Ezekkel kapcsolatban ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a természet megóvása céljából folytatott tevékenységeknek nem lehetnek-e káros hatásai is. Első látásra a felvetés paradoxnak tűnhet, de nem alaptalan: a mögötte megbújó feszültség kibontását és gyakorlati bemutatását a világ legnagyobb környezetvédő szervezetének munkássága mentén fogjuk szemléltetni. A közbeszédben is rendszeresen emlegetett és sokak által ismert Greenpeace nemzetközi szervezet tevékenységének vizsgálatára irányul tanulmányunk központi kérdése. Ahhoz azonban, hogy megértsük a cselekedeteikben tükröződő szemléletmódot, előtte érdemes megismernünk, hogy milyen elméleti megalapozottságra épül maga a Greenpeace.

A premodern és posztmodern előzményektől egyaránt megkülönböztethető modernitáskritika legmarkánsabb vonulatának névjegyén manapság az „ökológia” kifejezés díszleg. A biológia egy részterületéről kölcsönzött elnevezés a környezeti meghatározottságok jelentőségére utal. Alkalmas hívószónak bizonyult azok

számára, akik szerint az alapvető megrázkódtatás, amely világunkat éri a második ezredfordulón, földi otthonunk és háztartásunk (oikoszunk) természeti alapjainak pusztulása. Sajnos, egyre kevesebb okunk van arra, hogy ezt kétségbe vonjuk, és ehelyett mondjuk, inkább a globalizációt vagy az informatikai forradalmat tartjuk a korszak meghatározó fejleményének. Nemzetközi tudományos testületek sokasága adja le vészjelzéseit évről-évre, melyek arra figyelmeztetnek, hogy a globális hálózatok (és kockázatok) késő modern kora lassan átadja a helyét a kibontakozó ökológiai válság (és népvándorlás) korának. E földtörténeti léptékű változásnak azonban nemcsak a tanúi, de előidézői vagyunk: az emberhez méltó élet természeti feltételeinek drámai romlása csupán indikátora a civilizációknban végbemenő változásoknak (Lányi 2012, 107-108).

Ugyanakkor az *ökológiai válságról* mint jelenségről nem csak az ezredforduló környékén beszélhetünk. A béke fenntartása, az emberek életének megóvása és ezzel párhuzamosan a természeti értékek megőrzése a politikai diskurzusok meghatározó elemeivé váltak már a második világégést követő időszakban. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadása után közvetlenül, 1949-ben jelent meg *Aldo Leopold* Földünk sorsára irányuló etikai megközelítése. „A földhöz fűződő viszonyunk ma szigorúan gazdasági: csak jogokat tartalmaz, kötelezettségeket nem” (Leopold 2000, 104). Ez a majdnem hét évtizede tett állítása a jelenlegi helyzetet is jól tükrözi. Tanulmányunk szempontjából azért elengedhetetlen megemlítenünk a szerzőt, mert ma úgy tekinthetünk rá

mint a mélyökológia atyjára. A mélyökológiai megközelítés azóta rendkívül széles körben ismertté vált, és nagy mozgalmak (például a Greenpeace) ideológiai alapját teremtette meg, emellett zöld pártok és népszerű filozófusok tevékenységére is hatást gyakorolt. Az elmélet társadalmi reflexióként értelmezhető, mivel az üres politikai beszédektől és az utópiákban való gondolkodástól fordult el, és a természethez való jogi-erkölcsi viszonyunk megújítását tűzte ki céljául (Ferry 1994, 149-150).

Magát a *mélyökológia* kifejezést Arne Naess teremtette meg, aki a Greenpeace norvégiai szervezetének elnökeként tevékenykedett (Mellgren 2009). A *sekély és a mély, nagy hatósugarú ökológiai irányzat* című írásában jelenik meg először a kifejezés, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy „az ökológusok kilépése a korábbi ismeretlenségből fordulópontra jelent a tudományos életben. Ám üzenetüket kifacsarják és félreértik. Egy sekélyes, de jelenleg igen sikeres irányzat és egy mélyebb, de sokkal kevésbé befolyásos másik versengenek figyelmünkért” (Naess 2000, 117). Ebből a megközelítésből alakult ki az *ökológia és mélyökológia* elméleti elkülönítése.

A mélyökológia alapvetése röviden összefoglalva az, hogy a jogi humanizmus modern hagyományát el kell utasítani, és a természethez való hozzáállásban olyan változást kell elhozni, amely azt önmagában is megbecsülésre méltónak tartja, mert egyfajta belső értékekkel rendelkezik (Ferry 1994, 170).

Az ökológiai válság jelenségeire reflektáló „zöld” kultúrkritika és politikaelmélet a hatvanas évek újbaldali mozgalmából nőtt ki, és szorosan kapcsolódott az elidegenedés-elméletéhez, valamint az anarchizmus eszmeköréhez. (...) Az élő fajok radikális egyenjogúságát hirdető mélyökológia alapeszméjét a legtömörebben Vörrsmarty szavaival adhatjuk vissza: „Az ember fáj a földnek.” Ezért az irányzat hívei szakítottak az emberközpontú világnézet előítéleteivel, de rokon-szenves programjuk – a hegyek módjára gondolkodni – a szerzők többségénél mégis mintha a visszajára fordulna, és a hegyek, valamint az emberi jogokkal felruházott többi lény romantikus antropomorfizálásához vezetett (Lányi 2000, 7-8).

Arne Naess pedig az alábbiakra hívja fel a figyelmet:

A környezetvédők terjengős moralizálása sajnálatos módon azt a téves képzetet keltette az emberekben, hogy elsősorban áldozathozatalra kérjük őket, arra,

hogy nagyobb felelősségérzetről, több törődésről, magasabb rendű erkölcsökről tegyenek tanúságot. Véleményem szerint inkább azt kellene hangsúlyoznunk, micsoda kimeríthetetlen örömforrásokat kínál az élet gazdagsága és sokfélesége, a szabad természet szabad tájai iránt tanúsított nagyobb érzékenység (Naess 2005, 231-232).

„A norvég filozófus szerint az egoista individualizmus az ember kilétének alapvető félreértésén alapul. A tudatosult lét ugyanis nem elkülönülést jelent, hanem éppen ellenkezőleg, azonosulást, bensőséges együttlétet más létezőkkel” (Lányi 2005, 19). Ebből a megfogalmazásból egyértelműen kivehető az a felfogás, amely a mélyökológia metafizikai szemléletében is egyre nagyobb teret kap, és úgy foglалható össze, hogy „a természet fontosabb”. Ez logikailag abból az egyszerű levezetésből következik, hogy a természet képes létezni emberek nélkül, de az ember nem tud élni a természet nélkül. Ebben veti meg gyökereit a Greenpeace ideológiája is. A szervezet lapjában megjelent hitvallásuként az alábbiakat fogalmazza meg:

A humanista értékek rendszereit a humanizmus feletti értékekkel kell felváltani. Mindenfajta növényi és állati életet be kell vonni a törvénykezési és jogi szférába. Ezenföül pedig, akár tetszik, akár nem, szükség esetén erőt kell alkalmazni azokkal szemben, akik tovább folytatják a természetet romboló cselekedeteiket (Ferry 1994, 173).

Jelen írás nem kívánja tagadni a világ egyik legnagyobb környezetvédelmi szervezetének sikereit, amelyek jelentősen hozzájárultak Földünk tehermentesítéséhez, továbbá a közösségi felelősségvállalás mint társadalmi norma beágyazódásához. Azt azonban fel kell ismernünk, hogy nem lehet egyértelműen egyenlőségjelet tenni a Greenpeace néhány nyilatkozata és a ténylegesen folytatott tevékenysége közé. Megfigyelhető, hogy nincs széles szakirodalma a Greenpeace tevékenységét vizsgáló kritikai kutatásoknak, ami véleményünk szerint jelentős részben széles társadalmi támogatottságának és – mára megszilárdult – gazdasági-politikai nyomásgyakorlási képességének az eredője. Továbbá közrejátszhat ezen hiányosság tartós jelenlétében annak lehetősége, hogy egy magasabb erkölcsi célért való küzdelem módjának és eszközeinek kritizálását könnyen értelmezhetik a küzdelem hátráltatásaként, így a magasabb erkölccsel való szembenállásként. Mindazonáltal ezen kutatások hiányában

a szervezetet nem éri kellő mennyiségű és intenzitású visszacsatolás, ami többek között olyan elemek konzerválódásához is vezetett, amelyek napjainkig alapjául szolgálnak az évtizedek óta hangoztatott bírálatoknak. A következő sorokban ezért arra vállalkozunk, hogy rendszerezve bemutassuk a szervezetet ért kritikákat, s ahol lehetséges, szembe állítsuk a szervezetet saját ideológiai alapjával, így szemléltetve a mélyökológia irányzatának belső ellentmondásait is.

A bírálatok tárgyait alapvetően két csoportba oszthatjuk: az egyik csoportot a szervezet többé-kevésbé *permanens jellemzői* alkotják, míg a másikat az eseti jellegű *akciók*. Az előbbibe tartoznak a szervezet vitatott strukturális jellemzői, finansziális tevékenysége, továbbá munkájában a tudományos igény hiánya.

A kezdetekkor egymást követő, spontán események lezajlása során természetes volt, hogy az alapítók nem alakítottak ki szervezeti jelleget. A probléma azonban az, hogy habár az évek során világszerte támogatásra tett szert, a Greenpeace mégsem hozott létre megfelelő struktúrát: ahogy azt kormányzási mechanizmusának leírásában olvashatjuk, önmagára úgy tekint, mint olyan új társadalmi mozgalomra, amely *alternatív struktúrába* szerveződik, így megteremtve a lehetőséget a demokratikus részvételre (greenpeace.org). Ezzel szemben a kritikusok nem valamiféle „harmadik utas” megoldást vélnek felfedezni a jelenlegi működésben, hanem olyan *strukturálatlanságot*, amely ugyan mellőzi a formális hierarchiát – így akár jó eséllyel állhatnak közel a közvetlen demokrácia intézményes kereteken belüli megvalósulásához –, ám egyúttal lehetőséget biztosít egy informális hierarchia kialakulására. Az ellenőrizetlen szerveződés során könnyen utat találhatnak maguknak az *elit* befolyásos tagjai, akik a szervezetet akár annak rendeltetésével ellentétes célok mentén is alakíthatják, de még ha a cél azonos is marad, a demokratikus jelleg akkor is erősen megkérdőjelezhető. A jelenleg működő rendszerben is léteznek hivatalos kinevezési és választási procedúrák, de a döntéshozók továbbra is nagyon szűk réteget reprezentálnak (Harter 2004, 89–91). Harter elemzési keretét Barbara Ehrenreich szocialista osztályelmélete adta, amelyen belül a Greenpeace döntéshozatalában résztvevőket a képzett-vezetői osztály (professional/managerial class) részeként azonosította. Az adott teória szerint ezen osztály céljai közé tartozik azonban a dolgozó osztály feletti felsőbbrendűség kiterjesztése (Ehrenreich 1977), amely hipotézis az akciók értékelése során a későbbiekben alátámasztásra kerül.

A szervezet *pénzügyeinek* alapos átvizsgálása szintén szükséges volna, de ezt jelen tanulmány gazdasági szempontból

nem vizsgálja. Mindazonáltal a pénzügyek jelen esetben szorosan összefüggnek a szervezet *társadalmi legitimitásával*, hiszen a Greenpeace bevételét szinte kizárólagosan önkéntes hozzájárulások adják (greenpeace.org) – ezért is lehetett akkora visszhangja annak, amikor egy hatáskör-túllépéssel végrehajtott rossz befektetés 3 millió fontos veszteséget eredményezett (Vaughan 2014). A pénzügyi problémák nem csak a támogatók, de a szakértők bizalmát is megingatták: a fentebb említett antidemokratikus eljárás vonatkozik erre a területre is, aminek következtében megkérdőjelezhető például az adminisztratív költségek aránya – ide tartoznak többek között a fizetések és az egyéb juttatások, amelyek napjainkban is indokolatlanul soknak tűnnek a körülbelül 2300 fős alkalmazotti kör mellett (Greenpeace 2016, 24). Mindez nem csak globálisan jelentkező probléma a szervezetnél, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy Indiában ennek következtében komoly konfliktus alakult ki a Belügyminisztérium és a Greenpeace helyi irodája között (Mathur 2015).

Az alapítói kör tagjai közül többen kiléptek a szervezetből, többek között Patrick Moore, aki tagja volt már a szervezet közvetlen elődeként ismert *Don't Make a Wave Committee*-nek is. Távozása óta több ízben kritizálta a Greenpeace későbbi tevékenységét és általánosságban annak *tudományos megalapozatlanságát* (Moore 2005), amely súlyos környezeti, illetve társadalmi következmények alapjául szolgálhatott. Nem csak a tudományos minőség iránti igény hiánya aggasztó: a tényfeltárás során tanúsított *felületesség* is több esetben vezetett kontraproduktivitáshoz – ennek elhíresült esete az Apple téves minősítése a legkörnyezetsemmiezeőbb elektronikai cégek egyikeként (Tyler 2007), továbbá ennek meg nyilvánulása a szembenállás az olyan megújuló energiaforrásokkal, mint a szélenergia (Moore 2005). Sőt, a tudományos alapok negligálásán túl több ízben érték vádak a szervezetet technofób hozzáállása miatt, példának okáért a nukleáris fűtőóra vonatkozó kutatásokkal szembeni kampányokat illetően (Orlowski 2008). Kitágítva mindezt, s nemcsak a tudományokkal, hanem a fejlődéssel való szembenállásként is vizsgálva érdemes megjegyezni Luc Ferry azon felvetését, hogy ezen szemlélet elterjedése a későbbiekben táptalaja lehet a *tekintélyelvű rendszerek és a dogmatizmus* térhódításának (Ferry 1994, 267) – hiszen többen pontosan a demokratikus szerveződés igényével lépnek fel a Greenpeace-szel szemben.

A kritikák felsorolását követően azok helytállóságát igyekszünk bizonyítani olyan kampányok bemutatásával, amelyeknek káros következményei a felsorolt kritikai pontokból eredeztethetők. Az első, csak említés szintjén bemutatott

kampány, amely morális ellentmondások árán valósult meg, az az új-fundlandi fókavadászat elleni akció volt: először csupán a tömeges mértékű, csak a fókabőr felhasználásával járó vadászat ellen, a helyiek támogatása mellett léptek fel, majd a kellő támogatás megszerzése után azoktól elfordulva a fókavadászat általános betiltását követelték (Harter 2004). S bár a mélyökológia elve alapján az állatok védelme valóban előrébb való, mint egy helyi kultúráé – főleg olyané, amelynek központjában egy ilyen, számukra borzalmas tevékenység áll –, azonban megkérdőjelezhető egy olyan szervezet hitelessége és morális elkötelezettsége, amely álláspontját és az általa vallott ideológiát ilyen „rugalmasan” hajlandó értelmezni a támogatás megszerzése érdekében. Azt nem is említve, hogy jóllehet győzelemként értelmezhetnénk az antropocentrizmusból való kiszakadást, kérdés, hogy saját kulturális attitűdjük nem játszik-e szerepet abban, hogy a baromfik „tömeges mészárlása” ellen még nem indítottak milliós költségvetésű kampányt? Továbbá itt térnénk vissza Ehrenreich felvetésére – anélkül hogy elméletének minden pontjával egyetérténénk –, hiszen az események alakulásában tényezőként léphetett fel a tüntetők felsőbb középosztályhoz tartozása, amelynek alapján úgy érezhették, jogukban áll leminősíteni a fókavadászatot alapuló inuit kultúrát. Ami a szervezet jelenkori tevékenységét illeti, annak legvitatottabb elemei közé tartozik az aranyrizs elleni intenzív kampány. Ezen témakörben, elutasítva minden további kutatást, a biodiverzitás védelmében az összes genetikailag módosított élelmiszerral együtt ezt a növényt is ellenzik, de a helyzetet elégedéséhez azt is tudni kell, hogy az aranyrizst, amely a természetes rizs bétakarotin szintjének többszörösét tartalmazza, kifejezetten az olyan térségben élők számára fejlesztették ki, ahol súlyos A-vitamin hiány jellemző – amely nem csak vaksághoz, de nagyarányú gyermekhalálozáshoz is vezet (WHO 2009). S míg előbbi példánknál elmondható, hogy álláspontjuk – részben – magyarázható az elméleti alapokkal, jelen esetünkben viszont a biodiverzitás védelme áll szemben emberi életek sokaságával: ezt illetően a mélyökológia elveivel is legfeljebb az *egyenlő bánásmódot*, de semmiképp sem az emberi élet alsóbbrendűségét igazolhatjuk (Schwarz 2009).

A szervezet ideológiai alapjainak leginkább ellentmondó eset szűk értelemben nem is köthető a szervezethez – mégis szükséges bemutatni, hiszen annak strukturális problémáiból levezethető. Néhány önjelölt aktivista ugyanis 2014-ben a klímaváltozás elleni küzdelmük részeként súlyosan megrongálta a Peruban található Nazca-vonalakat, amelyek 1994 óta az UNESCO-Világörökség részei (Collins 2014). Nem

azt állítjuk tehát, hogy a szervezet mindezt elfogadhatónak tartotta – hiszen nyilvánosan bocsánatot kértek az incidens után –, csupán azt, hogy az esetet további vizsgálatnak kellene követnie. Ugyanis felmerül a kérdés: a szervezet formális *struktúrájának*, és ezzel együtt a tagságnak – a vele járó normatív jogoknak, kötelezettségeknek és az esetleges szankcióknak – a *hiánya* mennyiben járulhat hozzá a szervezet támogatókban azon attitűd kialakulásához, amely által feljogosítva érzik magukat a szervezet nevében ilyen jellegű akciók végrehajtására? Nem lenne-e nagyobb jelentősége számukra a támogatott, elismert szervezet általi felelősségre vonásnak, mint az – általuk sokszor gonoszként, vagy legalábbis morális válsággal küszködőként megbélyegzett – állam törvényeinek? Nem tennénk kísérletet a kérdés megválaszolására, azonban vizsgálatát mindenképpen sürgetni kívánjuk.

A kutatás eredményéről előljáróban elmondható, hogy elsősorban újabb kérdéseket vet fel. Láthattuk, hogy milyen nehézségekkel küzd a szervezet, továbbá nyilvánvaló az is, hogy megemlékezni Arne Naess-ről egy honlapon nem elegendő ahhoz, hogy a mélyökológia híveivé váljanak. Így a kérdés nem csak az, hogy vajon lehet-e káros egy nemzetközi környezetvédelmi szervezet tevékenysége, hiszen ezen kérdést illetően elégséges bizonyossággal állíthatjuk, hogy igen. Azt azonban már kevésbé könnyű megválaszolni, hogy ezen példák csak szerencsétlenségekből, mondhatni *véletlenül* végződtek ilyen eredménnyel, vagy valójában itt mutatkozik meg, hogy az ideológia szerepe kimerült a retorikai eszközként történő felhasználásában. S ha valóban elkötelezték a környezet védelme iránt és hajlandók lemondani az emberközpontúságról a természet javára, akkor miért nem hajlandók elhagyni a *közvetlen cselekvést*, mint szervezeti stratégiát, és ülnek tárgyalóasztalhoz különböző kormányokkal, ipari létesítményekkel a gyorsabb változás reményében? Habár már megkérdőjeleztük a szervezet mélyökológiai elkötelezettségét, annak segítségével magyarázható lenne a *fenntartható fejlődés koncepciójának* felszínes integrálása (Greenpeace 2012a, 2012b), hiszen ismert például a koncepció antropocentrikus szemléletmódja (Scherrer 2009, 556). Ezt illetően viszont figyelmeztető jelként szolgálhatna a szervezet számára Scherrer azon – Durkheim és Parson elismert funkcionista hagyományára alapozott – felvetése, hogy amennyiben egy környezetvédelmi szervezet, esetünkben a Greenpeace nem képes, vagy nem hajlandó integrálni egy ilyen, társadalmilag támogatott normát, könnyen elvesztheti támogatását más, hasonló jellegű szervezet – esetünkben például a WWF – javára (Scherrer 2009, 555–562).

Bibliográfia

- Collyns, Dan 2014: *Greenpeace apologises to people of Peru over Nazca lines stunt*. <https://www.theguardian.com/environment/2014/dec/10/peru-press-charges-greenpeace-nazca-lines-stunt>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Ehrenreich, Barbara és John 1997: The New Left: A Case Study in Professional-Managerial Radicalism. *Radical America*, XI. évfolyam, 1977/3., 7-23.
- Ferry, Luc 1994: *Új rend: Az ökológia*. Ford. V. Tóth László. Budapest, Európa.
- Greenpeace: *About us*. <http://www.greenpeace.org/international/en/about/>, utolsó letöltés: 2017. november 19.
- Greenpeace 2012a: *Sustainable Development Goals*. <http://www.greenpeace.org/international/Global/international/publications/RioPlus20/Sustainable-Development-Goals.pdf>, utolsó letöltés: 2017. november 19.
- Greenpeace 2012b: *Sustainable Development Governance*. <http://www.greenpeace.org/international/Global/international/publications/RioPlus20/Sustainable-Development-Governance.pdf>, utolsó letöltés: 2017. november 19.
- Greenpeace 2016: *2016 Annual Report*. <http://www.greenpeace.org/international/Global/international/publications/greenpeace/2017/2016-Annual-Report.pdf>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Harter, John-Henry 2004: Environmental Justice for Whom? Class, New Social Movements, and the Environment: A Case Study of Greenpeace Canada, 1971-2000. *Labour*, LIV. évfolyam, 2004/4., 83-119.
- Lányi András 2000: Előszó: a humánökológia környezetfogalma és esztétörténeti összefüggései. In Lányi András, szerk.: *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 7-20.
- Lányi András 2005: Bevezető. In Lányi András – Jávor Benedek, szerk.: *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 7-24.
- Lányi András 2012: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évfolyam, 2012/1., 105-130.
- Leopold, Aldo 2000: Föld-etika. Ford. Ortmann-né Ajkai Adrien. In Lányi András, szerk.: *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 103-116.
- Mathur, Aneesha 2015: *Centre cancels Greenpeace India's FCRA registration*. <http://indianexpress.com/article/india/india-others/greenpeace-indias-fcra-registration-cancelled-govt/>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Mellgren, Doug 2009: *Norwegian philosopher Arne Naess dies at 96*. <https://www.commondreams.org/news/2009/01/14/norwegian-philosopher-arne-naess-dies-96>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Moore, Patrick 2005: *Environmental movement has lost its way*. <http://greenspiritstrategies.com/the-environmental-movement-greens-have-lost-their-way/>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Naess, Arne 2000: A mélyökológiai mozgalom (részlet). Ford. Kiséry András. In Lányi András, szerk.: *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 116-120.
- Naess, Arne 2005: Önmegvalósítás. Ford. Pusztai Dóra. In Lányi András – Jávor Benedek, szerk.: *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 221-235.
- Orlowski, Andrew: *Greenpeace on fusion: whatever it is, we're against it*. https://www.theregister.co.uk/2008/10/22/fusion_greenpeace_no/, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Scherrer, Yvonne M. 2009: Environmental Conservation NGOs and the Concept of Sustainable Development: A Research into the Value Systems of Greenpeace International, WWF International and IUCN International. *Journal of Business Ethics*, LXXXV. évfolyam, 2009/3., 555-571.
- Schwarz, Walter 2009: *Arne Naess*. <https://www.theguardian.com/environment/2009/jan/15/obituary-arne-naess>, utolsó letöltés: 2017. november 18.

- Tyler, Mary E. 2007: *EPA information should make GreenPeace red-faced over Apple targeting*. <https://arstechnica.com/gadgets/2007/01/6507/>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- Vaughan, Adam 2014: *Greenpeace losses: leaked documents reveal extent of financial disarray*. <https://www.theguardian.com/environment/2014/jun/23/greenpeace-losses-financial-disarray>, utolsó letöltés: 2017. november 18.
- World Health Organization 2009: *Global prevalence of vitamin A deficiency in populations at risk 1995–2005*. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44110/1/9789241598019_eng.pdf, utolsó letöltés: 2017. november 18.

Jancsó András
Politikatudomány MA

Pálfalvi Noémi
Politológia BA

/ A harmadik generációs jogok morális dilemmái

Bevezető

1986-ban egy norvég pár Izraelbe utazott, hogy közös jövőjük, közös gyermekeik vállalását szimbolizálva három fát ültessenek el. A hölgy addigra már gyermeküket várta, együtt tervezték családjuk életét és a hamarosan sorra kerülő esküvőjüket. Pár hónappal később viszont az édesanya a születendő gyermekük elvetéltetése mellett döntött. A magzat édesapja nem járult hozzá a beavatkozáshoz, azt azonban mégis elvégezték. Bírósághoz fordult, viszont a liberális norvég jogrendszer több szinten is elutasította kérelmét, mondván: jogsértés nem történt. A cselekmények után az apa az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult, ahol megállapították, hogy a norvég bíróságok nem lépték át a határt, döntésük jogos, nincs alapja a fellebbezésnek (H vs. NORWAY 17004/90). Ezt a döntést egy olyan szerv hozta, amely az Emberi Jogok Európai Egyezményét hivatott védelmezni, melyben az élethez való jog rögtön az első fejezetben megjelenik (Emberi Jogok Európai Egyezménye I. fejezet, 2. cikk).

Első olvasatra némi ellentmondást érezhetünk az élethez való jog és az abortuszhoz való jog között. Ez a kettősség rávezet minket témánk fő kérdésére. Az emberi jogok fejlődése során számtalan kérdés merült fel jogtörténeti, jogfilozófiai és morális szempontból is. Jelen írásunkban arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk a harmadik generációs jogok morális dilemmáit. Ahhoz, hogy rámutathassunk az emberi jogok generációi közötti feszültségekre – melyek morálisan megkérdőjelezhetik a harmadik generáció jogalapját –, szükséges felvázolni az emberi jogok eredetét, majd fejlődési szakaszait. Ezt követően térünk át a morális dilemmák felfejtésére.

Fogalmi nehézségek

A köznyelv számára sok esetben nehézséget okoz, amikor az emberi jogokat, alapjogokat és az emberi jogok különböző generációit emlegetik. Ez a probléma nem csak magát a köznyelvet érinti. A szakirodalom számára is gondot okozhat, hogy a különböző jogi iskolák, jogfelfogások mit azonosítanak emberi jogokként és alapjogokként. Az alapjogok ugyanis felfogástól függően különböző terminussal írhatóak le. A nemzetközi jogi felfogás alapján az emberi jogok (*human rights*) kifejezés az elterjedt. Fogalma az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) megalakulása során vette át az addigi alapjogok (*basic rights*), valamint a gyakran használt *rights of man* fogalmát. Utóbbival ellentétben a *human rights* tudatosan magába foglalja a női nemet is, ezzel is szemléltetve az emberi jogok univerzalizálását. A francia kifejezés (*droits de l'homme*) nyelvi síkon még szigorúan férfiakra utalt a nagy francia forradalom idején. A fogalmi fejlődés azonban követi az alapjogok útját, az univerzalizálás és egyenlőség elvei alapján. A jogpozitivisták felfogás értelmében, a jog felsőbbrendűségét szimbolizálva bármely más eszmével szemben, alkotmányos jogokként definiálják az emberi jogokat.

Meg kell különböztetnünk a jogok és szabadságok két külön fogalmát is. A szabadság (*freedom*) kifejezés használata azt sugallja, hogy az egyén belső indíttatásból alkalmazhatja. Ilyen például a vallás- (*freedom of religion*) és szólásszabadság (*freedom of speech*). A jogok kifejezés (*rights*) pedig arra a következtetésre mutat, hogy az individuum az állami szabályozások során tudja gyakorolni jogait, ilyen az élethez való jog (*right to life*).

Ezek alapján megfigyelhető, hogy már a fogalmi környezetben is felmerülnek problémák az alapjogokat illetően. Adott a kérdés, hogy a XXI. századi demokratikus rendszerben milyen módon tudná az egyén szabadságjogait gyakorolni, ha maguk a szabadságjogok, illetve a köztük lévő kapcsolatok sincsenek törvényi úton megfelelően deklarálva. Továbbá, még nem szolgáltunk kellő magyarázattal: mik azok az elvek, amelyek mentén különbséget tehetünk az alapjogok és az emberi jogok között? A kettő elválaszthatatlan egységben áll egymással és az emberi jogok generációival? Ahhoz, hogy a kérdésre kellően megalapozott válasszal szolgálhassunk, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk az emberi jogok eredetét.

Az emberi jogok eredete

Ahogy arra már utaltunk, az emberi jogok fogalma elsőként 1789-ben a francia forradalom során, a Nemzetgyűlés által augusztus 26-án elfogadott *Az emberi és polgári jogok nyilatkozatában* tűnik fel. Jakob Cornides hívja fel a figyelmünket rá, hogy sem az ezt megelőző, sem az ezt követő hasonló jellegű dokumentumok nem alkalmazzák a fogalmat (Cornides 2012, 202). Csak a már szintén említett, 1948-as ENSZ dokumentumban tűnik fel újból.

Közismert, hogy a francia felvilágosodás és a forradalom az isteni törvény alól kívánta felszabadítani az észjogot. Ennek megfelelően 1789-ben a „csodák éjszakáján”, a nyilatkozat előzményeként, Louis-Marie de Noailles ögróf és Armand d'Aiguillon herceg javaslatára eltörölték az egyházi és nemesi kiváltságokat, ezzel is bizonyítva, hogy nem szükséges sem az egyház, sem a királyság tekintélye „a jó és ésszerű törvények alkotásához” (Cornides 2012, 203). A világnézetileg semleges és az észjogra alapozott állam megszületéséhez szükség volt a nemesi előjogok eltörlésére, ugyanis ha az állam nem jogosult az értékbecsülésre, akkor a nemesség is idejélt múlttá válik (Szombath 2016, 49). Ez radikális szembehelyezkedést eredményezett a korábbi társadalmi renddel.

Jelen dolgozat kereteit meghaladná, hogy a francia forradalom hatásait mélyrehatóan vizsgáljuk, így elegendő csak utalni azokra. Sokkal fontosabbnak tartjuk vizsgálódásunk szempontjából azt a tényt, hogy a szembehelyezkedés el- lenére *Az emberi és polgári jogok nyilatkozata* szerzőinek jogfelfogása egy jól meghatározott hagyományba ágyazódik (Cornides 2012, 203). Az emberi jogok nevesítése során „jogforrásként a természetjogot hívták segítségül” (uo.), így amikor az emberi jogok eredetét keressük, a természetjogot kell megvizsgáljunk.

Szabadsfalvi József a természetjog klasszikus meghatározását Cicero nevéhez köti, aki alapvetően platóni és hellenisztikus mintákat követett dialógusainak megírása során (Szabadsfalvi 2011, 148). Az a praktikus cél vezette Cicerót, hogy „a római köztársaság hagyományaira alapozott legjobb állam általános érvényű koncepcióját dolgozza ki” (uo.). Ennek megfelelően állambölcseleti és jogbölcseleti elveket is le kellett fektetnie: így születnek meg a *De re publica*, illetve a *De legibus* című művei, melyek egymást kiegészítve mutatják be a természetjogot, amely nem más, mint „az ember értelmes természetéből levezethető törvények” összessége (uo.). Ahogy maga Cicero fogalmaz: „A valódi törvény mindenestre az igaz értelem, mely a természettel összhangban áll, amely mindenüvé szétárad, amely tartós, örök, amely parancsok révén köteleességekre szólít és tilalmak által elretent az álnokságtól, s amely parancs vagy tilalom révén hat a tisztességtelenekre” (*Az állam*, III. 22.33).

Cicero és a sztoikusok néhány elszórt próbálkozásából azonban nem alakult ki hagyomány. A középkor volt az, amely – az emberek Isten előtti egyenlőségéből kiindulva – már a 12. századi kánonjogban kialakította a természetes jogok felfogását, amelyet a 13. század természetjogi teológusai (többek közt Szent Tamás) dolgoztak ki részletesen. A 14. században Ockham megalkotta a *ius subiectivum* (alanyi jog) fogalmát, amely már kísértetiesen hasonlított a mai egyéni jogokhoz, és bevallottan erre a középkori hagyományra támaszkodtak a kora újkori természetjogi gondolkodók, elsősorban John Locke, aki közvetlenül inspirálta a francia felvilágosodást. Fontos megemlíteni még Hugo Grotiust és Samuel von Pufendorft, akik a természetjognak mint olyan észjognak az eszméjét teremtették meg, amely túl tud lépni a vallási határokon, és a jogalkotás origójává az ész állítja (Ratzinger 2007, 42).

Ebbe a természetjogi hagyományba ágyazódik mind az 1789-es, mind az 1948-as nyilatkozat. Piero A. Tozzi a *Catholic Family & Human Rights Institute* korábbi vezető munkatársa, *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* természetjogi alapjait két cikkelyen keresztül szemlélteti, melyek a család politika előtti státuszát támasztják alá (Tozzi 2012, 245):

16. cikk (3): „A család a társadalom természetes és alapvető közössége, amelynek joga van a társadalom és az állam védelmére”

26. cikk (3): „Elsősorban a szülőket illeti meg annak eldöntésének joga, hogy milyen oktatásban kívánják gyermekeiket részesíteni.”

Majd felhívja a figyelmet rá, hogy a család hasonló definíciója szerepel Arisztotelész, *Nikomakhoszi Etikájában* is:

A férj és feleség közötti barátság nyilván természeti okokon alapszik: az ember már természettől fogva sokkal inkább van hivatva páros, mint társadalmi életre, annival inkább, mert a család sokkal korábbi és szükségszerűbb képződmény, mint az állam (Tozzi 2012, 286).

Tehát a *Nyilatkozatok* kapcsán olyan törekvésekről beszélhetünk, amelyek azokat az egyetemes jogokat kívánták kodifikálni, amelyek egyrészt mindenkit megilletnek, másrészt a szekularizáció elvéből kiindulva a kinyilatkoztatott igazság helyett a természetjog minden emberi értelem számára megismerhető, objektív alapjain nyugszanak.

Az emberi jogok fejlődése

Az emberi jogok természetjogi alapjainak vizsgálatát követően az emberi jogok fejlődését kívánjuk bemutatni. Karel Vasak az, aki az 1970-es években új szintet vezetett be az emberi jogok klasszifikációjába. A Vasak által felvázolt hármastagolású rendszer a mai napig meghatározó és alkalmazott felépítés a nemzetközi jog, az alkotmányjog és a társadalomtudományok területén egyaránt (Vasak 1977, 29).

Az alapjogok csoportosításához történelmi szempontból az alábbi fejlődési pontok állapíthatók meg. A klasszikus alapjogok, azaz az első generációs jogok alatt a politikai és a személyes szabadságjogok értendők. Az angol forradalom, az amerikai függetlenségi háború, valamint a francia forradalom idején megjelent követeléseket foglalják magukba (Kovács 2011, 315). Első generációs jognak tekintjük tehát az élethez és tulajdonhoz való jogot; továbbá a gondolat-, lelkiismeret- és a vallásszabadságot is ide soroljuk.

A második generációs jogok magukba foglalják a szociális, gazdasági és kulturális jogokat, melyek a gyakorlatban az Otto von Bismarck nevével fémjelzett szociális törvényhozásban jelentek meg elsőként. A gazdasági, szociális és kulturális jogok tartoznak ezen csoportba, példának okáért a munkához való jog, a művelődéshez való jog, valamint az egészséghez és szociális biztonsághoz való jog.

Az ezredfordulóhoz köthető a harmadik generációs jogok megjelenése. Ezek az előző két generáción felül több területre is kiterjednek, a hidegháború végével megjelenő globális problémákra keresnek választ (Sári 2000, 37). Mivel dolgozatunk középpontjában a jogok e harmadik generációja áll,

ezért szükségesnek mutatkozik részletes vizsgálódás alá vetni kialakulásuk történetét.

Harmadik generációs emberi jogok

A harmadik generációs emberi jogokra gyakran szolidáris jogként hivatkoznak, hiszen fő csoportjai a környezethez való jog, a betegjogok, illetve a bioetikai és biomedicinális jogok. Kialakulásuk során fontos szerepet játszottak a már meglévő első és második generációs jogok, azonban elsődleges mozgatóerejükre más szolgát magyarázattal.

Kardos Gábor több írásában is utal arra, hogy a harmadik generációs jogok tulajdonképpen a globalizmussal párhuzamosan megjelenő kérdésekre és kihívásokra kívánnak reflektálni. Az információs technológia és a média fejlődésével az emberek azonnal és életszerűen találkoznak a világ más tájain zajló konfliktusokkal (Kardos 1995, 28). Erre jó példa a szakirodalomban „CNN-hatásként” ismert jelenség: a Cable News Network televízió 1980-as évekbeli megalakulásával újdonságot hozott a média világában, hiszen riporterei a világ minden táján jelen voltak, azonnal közvetítést indítottak el bármilyen konfliktus vagy történés alkalmával. A tévé-nézők pedig a saját foteijükben ülve, élő adásban találkozhattak a világ másik felén zajló eseményekkel. Ez a jelenség mára behálózta az egész világ médiabirodalmát, nemcsak a CNN-re terjed ki, hanem az összes nagyobb hírszolgálatra (Livingston 1997). A harmadik generációs emberi jogok kodifikálása iránti társadalmi igény kialakulását jól szemlélteti a „CNN-hatás”.

Kardos szerint a harmadik generációs jogok kialakulásának első elemeként a fejlődéshez való jog fontossága rajzolódott ki (Kardos 1994). P.H. Kooyimans rámutat a hidegháború miatt anyagilag teljesen kimerült államok problémájára, számukra a tökéletes megoldásnak tartja a fejlődéshez való jog bevezetését (uo.).

Az univerzális béke joga szintén a bipoláris világrend utáni helyreállítás elősegítéséeként fogalmazódott meg. Hans Kelsen úgy fogalmaz, hogy „a jog lényegében a béke elősegítésére szolgáló rend” (Kardos 1995, 44). Tehát az, hogy a nemzetközi jog elméletben egy nemzetek feletti közös alapot képez, már a béke egyik alappillére; azonban ez nem elég, amint azt láthatjuk a jelenleg is zajló fegyveres konfliktusoknál. A harmadik generációs emberi jogokra a fent említettek csak példák, továbbiakat a kategória tag mivoltából fakadóan nem kívánunk részletezni, azonban érdemes magunk elé idézni akár az LMBTQ jogok vagy a mesterséges megtermékenyítés kapcsán felmerülő társadalmi vitákat.

Reflektálva a bevezetőnkre, fontos kifejezni az abortusz

kérdéskörét, mely kézzelfoghatóan világít rá a dolgozatunk központi kérdéskörére, a morális dilemmákra. A megfogant magzat élete körüli viták több emberi jogként megfogalmazott jogot érintenek: az orvos vallásszabadságát, a meg nem született gyermek élethez való jogát, az édesanya önrendelkezési jogát (Cornides 2010, 1140). Sem a társadalomban, sem a politikai és jogi döntéshozók között nem áll fenn konszenzus azzal kapcsolatban, hogy az abortusz számíthat-e emberi jognak, hogyan lehet prioritálni az alább felsorolt emberi jogokat, sőt egyáltalán lehet-e. Ezzel a példával kívánjuk illusztrálni, hogy a gyakorlatban több területen is találkozhatunk a harmadik generációs jogok ellentmondásaival. Azonban még számtalan probléma merül fel a téma vizsgálata során.

A harmadik generációs emberi jogok legtöbb kategóriája kollektív jogokként tekint a kodifikált normákra. Ha visszatekintünk a jogok kialakulásának történetére, megfigyelhető, hogy azok elsődlegesen az egyén védelmére irányulnak az állami korlátozással szemben. Ezt Peter R. Baehr és Koo VanderWal is megfogalmazta történelmi érvként a kollektív jogok ellen (Kardos 1995, 32). Tehát az egyéni jogok megsértésére nem lehet hivatkozni olyan formában, hogy a közösséget kollektív jogalként kezelő jogot vesszük alapul. Ennek értelmében világos határt kellene húzni az individuális és a kollektív alapjogok között.

Morális dilemmák

A harmadik generációs jogokat vizsgálva érzékeltettünk pár általános jellegű problémát. Látnunk kell, hogy a harmadik generációs jogok nem tartoznak az alapvető jogok körébe, hanem egy-egy csoport speciális igényeire reflektálnak. Vagy, ahogy a korábban már idézett Tozzi fogalmaz: „a hatalmasoknak a hatalom nélküliek fölötti politikai akaratérvényesítése” (Tozzi 2012, 254). Tozzi radikális kijelentése talán azt kívánja szemléltetni, hogy a jogalkotás a hatalmon lévő politikai elit által preferált csoportok igényeinek megfelelően történik.

Ez arra a jóval szofisztikáltabb megállapításra emlékeztet, amelyet Jürgen Habermas tett 2004 januárjában, Joseph Ratzingerrel – a későbbi XVI. Benedek pápával – folytatott beszélgetésen: „Az államhatalom világnézeti semlegessége, mely valamennyi polgár számára egyforma etikai szabadságot ad, összeegyeztethetetlen azzal, hogy a politika általánossá tegye a világ szekularizált szemléletét” (Habermas 2007, 30). De nem ez történik, amikor az emberi jogok első generációjának alapköve, a klasszikus természetjog szembe kerül az emberi jogok harmadik generációjának

alkotóelemeivel? Ratzinger a vita során, nagy összhangban Habermasszal, így fogalmaz: „A joggal szemben akkor támad gyanakvás, amikor maga a jog sem úgy jelenik meg, mint az összesség szolgálatában álló igazságosság kifejeződése, hanem mint az önkény produktuma, mint a jog bitorlása azok részéről, akiknek megvan ehhez a hatalmuk” (Ratzinger 2007, 32).

Dilemmánk tehát kettős: egyrészt felveti annak a kérdését, hogy a szekularizált demokratikus állam képes-e egy olyan objektív erkölcsi világrendet védelmezni, ahol az emberi jogok ezen morális tartalmak rögzítését jelentik, nem pedig a csoportigényekre reflektáló, homályos társadalmi tartalmak pozitív jogban történő manifestációját. Másrészt a harmadik generációval képlekenyvé vált emberi jogok belső ellentmondásainak kérdése egy olyan morális dilemma, amely egy sokkal mélyebb filozófiai problémában gyökerezik.

Demokratikus deficit

Első felvetésünk kapcsán kimondottan izgalmas, hogy már 1992-ben Francis Fukuyama is említést tesz az azóta világhírűvé vált *A történelem vége és az utolsó ember* című könyvében az „új jogok” és az alapvető jogok közötti feszültségről, mely szerinte nem frontálisan, hanem belülről fogja felémészteni a demokratikus intézményeket (Fukuyama 1994, 422). Jelen írásban azonban nem kívánunk részleteiben foglalkozni a fukuyamai felfogással, hiszen az önmagában is számtalan morális és antropológiai dilemmával terhelt koncepció.

Így első problémánkra a választ abból a habermasi szempontból közelítenénk meg, hogy egy világnézetileg semleges államban a morális tartalmat a jogban kell rögzíteni (Habermas 2012, 20). Habermas úgy véli, hogy az emberi jogok és a morális jogok közötti legfőbb különbség, hogy az emberi jogok a demokratikus akaratképzés fundamentumai, ezért bár az emberi jogok morális megalapozottsággal rendelkeznek, szükséges azokat a demokratikus mechanizmusokkal deklarálni (uo.). Ezzel a lépéssel tud álláspontunk szerint a morál és a jog dinamikus egységet képezni. Ebben az egységben a jog biztosítja azt a hobbesi szabadságot, amelyben a cselekvő törvényi keretek között a maga tetszése szerint dönt, a morál pedig állandó erkölcsi kötelességként kíséri a döntéseket.

Láthatjuk, hogy az emberi jogok alapvetően nem ellentétesek a demokráciával. Azonban a politikai törekvésekkel eliminálódott az emberi jogok természetjogi alapvetése, mely biztosította azok morális megalapozottságát. Ebből azonban egy demokratikus deficit keletkezik. Ugyanis, bár ahogy

láthatjuk, az emberi jogok nem egy szerves egészet alkotnak, a harmadik generációjuknak is a természetjoghoz hasonló jogállást biztosítanak, annak ellenére, hogy – szemben az első generációval –, az nélküli a természetjog objektív morális felismeréseit. Tehát, ha az emberi jogok különböző és eltérő generációit egységként kezelve – a természetjoghoz hasonlóan – prepozitív jogi funkcióval látjuk el, akkor minden pozitív jognak összhangba kell lennie velük – világít rá Jakob Cornides (Cornides 2012, 205).

Azonban az emberi jogok „maguk is pozitív jogi alkotások, és legitimitásra azzal tesznek szert, hogy összhangban vannak a természetjoggal”, azaz „elsőbbséget élvezhetnek az írott törvények fölött, de alacsonyabb rendűek a természetjoghoz képest”, hiszen azzal kell összhangba lenniük, így „mint írott jogszabályok nem nevezhetők egyúttal prepozitív jognak” (uo.). A demokratikus deficit tehát akkor keletkezik, amikor a törvényhozás az emberi jogok generációi közötti különbségtétel nélkül lehetőséget biztosít a harmadik generációnak prepozitív joggá válni. Ezzel pedig olyan jogok válnak demokratikusan deklarálttá, amelyek nélkülözik a jog és a morál dinamikus egységét.

A természetjog restaurációja

Az első dilemmához hasonlóan itt is érdemesnek tartjuk pár sor erejéig megidézni Fukuyama szavait: „A jogok természetéről folyó jelenlegi vitáink egy mélyebb filozófiai válságból adódnak, amely az ember racionális megértésének lehetőségével kapcsolatos. A jogok közvetlen forrása annak megértése, mi az ember, de ha nincs egyetértés az ember természetét illetően [...], akkor minden kísérlet a jogok meghatározására vagy új és esetleg indokolatlan jogok megalkotásának a megakadályozására eleve kudarca lesz ítélve” (Fukuyama 1994, 422). Különösen fontos belátás ez, amikor maga a vizsgált fogalom is *emberi jogokról* szól.

Bibliográfia

- Cicero, Marcus Tullius 2016: *Az állam*. Ford. Hamza Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cornides, Jakob 2010: Human Rights Pitted Against Man (II) – The Network Is Back. *The International Journal of Human Rights*, XIV. évfolyam, 2010/7., 1139–1164.
- Cornides, Jakob 2012: Emberi jogok vagy természetjog. In Kugler, Gudrun – Pásztor Péter, szerk.: *Szabadság és hit – közeleti kalauz keresztényeknek*. Budapest, Polgári Magyarorszáért Alapítvány, 201–209.
- Cornides, Jakob 2012: Fiat aequalitas et pereat mundus? In Kugler, Gudrun – Pásztor Péter, szerk.: *Szabadság és hit – közeleti kalauz keresztényeknek*. Budapest, Polgári Magyarorszáért Alapítvány, 222–236.
- Fukuyama, Francis 1994: *A történelem vége és az utolsó ember*. Ford. Somogyi Pál László. Budapest, Európa.
- Habermas, Jürgen 2007: A demokratikus jogállam politikai előtti alapjai. In Habermas, Jürgen – Ratzinger, Joseph: *A szabadelvű állam morális alapjai*. Ford. Brankovics István. Budapest, Gondolat, 17–33.

Álláspontunk szerint az emberi jogok generációi közötti ellentmondások fő forrása nem más, mint hogy különböző emberképeken alapul megfogalmazásuk. Ez pedig szükség-szerűen összefüggésben van a természetjog normatív szemléletének eliminálódásával. Cornides ezt „természet elleni lázadasként” értelmezi, és az emberi jogok kifogatásának tartja (Cornides 2012, 207). Tozzi a „radikális erkölcsi autonómia filozófiáját és a marxista filozófiát” teszi meg főbűnösnek (Tozzi 2012, 246). Azonban egyik szerző sem szentel kellő figyelmet a filozófiai antropológiának és az ontológia jelentőségének.

Az emberi természet mélyreható vizsgálata nélkül nem fogjuk tudni megérteni az emberi jogok belső ellentmondásait, sem az azokat életre hívó csoportigényeket. Ebből fakadóan útmutatóként Ratzinger szavait idéznénk: „Napjainkban talán arra volna szükség, hogy az emberi jogok tanát kiegészítsük, összekapcsoljuk az emberi kötelességekről és az ember korlátairól szóló tanokkal, ami segíthetne, hogy újra fölves-szük a kérdést, nem működik-e mégis ész a természetben, nem létezik-e az emberre és az ember világbeli helyzetére vonatkozóan észjog” (Ratzinger 2007, 44). Némi szarkazmust érezhetünk a történelem ama fordulatában, hogy a XXI. századra az Egyház lett a természetjogokhoz, az ész jogához való visszatérés sürgetője, hiszen a XVIII. század felvilágosult gondolkodói pont az Egyház kizorításának érdekében helyezték új alapokra jogalkotásukat.

Be kell látnunk, hogy az emberi jogok a természetjog restaurációja nélkül egy olyan emberképre épülnek, ahol az ember megfosztott önnön létének értékétől, és kiszolgáltatott a csoportigényeknek és a politikai törekvéseknek, ahogy kiszolgáltatottá vált az indító jogesetünk meg nem született élete és az Emberi Jogok Európai Bíróságában bízó édesapa.

Habermas, Jürgen 2012: *Esszé Európa alkotmányáról*. Ford. Papp Zoltán. Budapest, Atlantisz.

Kardos Gábor 1994: A globális problémák és az emberi jogok. *Liget*, VII. évfolyam, 1994/5., 73–78.

Kardos Gábor 1995: *Emberi jogok egy új korszak határán*. Budapest, T-Twins.

Kovács Péter 2011: *A nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris.

Livingston, Steven: *Clarifying the CNN effect: an examination of media effects according to type of military intervention*.

https://shorensteincen.org/wp-content/uploads/2012/03/r18_livingston.pdf, utolsó letöltés: 2017. december 9.

Ratzinger, Joseph 2007: Ami a világot összetartja. In Habermas, Jürgen – Ratzinger, Joseph: *A szabadelvű állam morális alapjai*. Ford. Brankovics István. Budapest, Gondolat, 35–48.

Sári János 2000: Alapjogok: alkotmánytan II. Budapest, Osiris Kiadó.

Szabadsfalvi József 2011: Cicero és a sztoikus természetjogi hagyomány. *Debreceni Szemle*, XIX. évfolyam, 2011/2., 143–151.

Szombath Attila 2016: „Ki ítél most?” – A filozófia méltóságvesztése és a civilizáció hanyatlása. Budapest, Kairosz.

Tozzi, Piero A. 2012: ‘48-tól ‘68-ig: Az egyetem jogok hanyatlása és a gumibaloldal kulturális fölemelkedése. In Kugler, Gudrun – Pásztor Péter, szerk.: *Szabadság és hit – közeleti kalauz keresztényeknek*. Budapest, Polgári Magyarorszáért Alapítvány, 237–256.

Vasak, Karel 1977: A 30-year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration. *The Unesco Courier*, XXX. évfolyam, 1977/11., 28–29.

FELELŐS KIADÓ:
Ostrakon Hallgatói szervezetért Közhasznú
Egyesület

KÉZIRAT LEZÁRVA:
2018. február 20.

ISBN 978-615-80957-0-9

pazmany.ostrakon@gmail.com

OSTRAKON

OSTRAKON